

De Sahel-regio

4

Mauritanië

Senegal

Gambia

Mali

Burkina Faso

Niger

Tsjaad

Jan Ruysenaars

De kracht van Afrika: kroniek van een continent in beweging, deel 4

Occasional Publication 50

Gepubliceerd door:

Afrika-Studiecentum Leiden

Postbus 9515

2300 RA Leiden

asc@asc.leidenuniv.nl

www.ascleiden.nl

Ontwerp binnenwerk: Sjoukje Rienks, Amsterdam

Kaart: ©Shutterstock, bewerking Sjoukje Rienks

ISBN: 978-90-5448-199-7

© Jan Ruysenaars, 2024

Inhoud

	Afkortingen	6
1	De prekoloniale geschiedenis van de Sahel-regio	9
1.1	Ghana'a-Ouagadou was een groot rijk met oorlogskoningen ten noorden van het huidige Guinée	10
1.2	Het koninkrijk Niani	10
1.3	Het Keizerrijk Mali volgde Niani op	11
1.4	Het Yadiga-rijk van de Mossi's	12
1.5	Het Songhai-rijk	13
1.6	De Haussa-staten	13
1.7	De Fulah-staten	14
1.8	Het Koninkrijk Kanem-Bornoe	15
1.9	Een religieuze Renaissance in de 18 ^e eeuw	16
1.10	De Toearegs	16
1.11	De opmaat naar de 'Franse Soedan'	17
1.12	De Tidjaniya Jihad van Al Hadj Omar en de Islam in de Sahel	18
2	De koloniale ervaring van de Sahel-regio	20
2.1	Oppervlakkige kolonisatie van het land van de Mauren dat Mauritanië werd	21
2.2	Senegal werd het centrum van de koloniale regio Frans West-Afrika	22
2.3	In de islamitische enclave Gambia haalden Ghana'a en Mali vroeger hun slaven	23
2.4	De Franse kolonie Mali	23
2.5	De gebieden Opper Volta en Niger werden transport- en doorvoerregio's	24
2.6	Tsjaad, het voormalige rijk Kanem-Bornoe, was het sluitstuk van de Franse 'Scramble for Africa'	24

3	De Sahel-regio van de onafhankelijkheid tot het einde van de Koude Oorlog	26
A	De strijd om de politieke macht	26
3.1	Eind 1960 werd Mauritanië officieel onafhankelijk	26
3.2	Senegal was volgens de nieuwe grondwet een 'seculiere, democratische en sociale republiek'	28
3.3	In 1965 werd PPP-leider Dawda Kairaba Jawara de eerste president van Gambia	30
3.4	De 'Federatie van Mali en Senegal' liep meteen al spaak	31
3.5	Opper Volta (het latere Burkina Faso) werd op 5 augustus 1960 zelfstandig	32
3.6	Niger kreeg de Fransgezinde Hamani Dori als president	35
3.7	In Tsjaad werd François Tombalbaye vanzelfsprekend de eerste president	36
B	Economische en maatschappelijke ontwikkeling in de Sahel-regio van de jaren '60 tot 1990	39
3.8	Bij de onafhankelijkheid had Mauritanië weinig voorzieningen	40
3.9	Gambia had bij de onafhankelijkheid geen wegen	41
3.10	In Senegal preekte president Senghor een milde vorm van 'Afrikaans Socialisme'	42
3.11	Mali ging via socialistische experimenten over op een gemengde economie	44
3.12	Ook Opper-Volta, later Burkina Faso, zat economisch, sociaal en politiek moeilijk	46
3.13	Niger was bij de onafhankelijkheid net als Opper Volta een van de armste landen	47
3.14	De economie van Tsjaad verschilde weinig van die van de buurlanden	48
4	De Sahel-regio na het einde van de Koude Oorlog	49
A	De strijd om de politieke macht	49
4.1	In Mauritanië groeide binnen families van de betere klassen een gedoogde politieke oppositie	50
4.2	Voor Senegal was 1991 een jaar van politieke en institutionele hervormingen	53
4.3	Intussen in de Casamance...	56
4.4	In Gambia begon de regering van president Jawara aan een proces van nationale verzoening	57
4.5	In Mali mobiliseerde de oppositie in april 1991 een volksopstand tegen Moussa Traoré	58
4.6	In Burkina Fasowilde couppeleger Blaise Compaoré snel en overtuigend zijn gezag vestigen	63
4.7	In Niger deed president Ali Seybou zijn best om een democratische samenleving te realiseren	65
4.8	De Franse regering verloor alle vertrouwen in president Hissène Habré van Tsjaad	69

B	Economische en maatschappelijke ontwikkeling	72
4.9	Senegalese boeren bezetten de Mauritaanse oevers van de Senegal-rivier	72
4.10	Rond 1990 verkeerde de Senegalese economie nog in een vrije val	75
4.11	Loonsverhoging voor Gambiaanse ambtenaren. Financiële experimenten en schandalen	77
4.12	In Mali consolideerde president Konaré de economie met hulp van financiële instellingen. Goud!!!	79
4.13	Economische liberalisatie onder Blaise Compaoré van Burkina Faso	80
4.14	Falend bodembeheer droeg in Niger bij aan voedseltekorten	83
4.15	Olie brengt licht aan de horizon van Tsjaad	88
4.16	Internationale militaire interventies in de regio	91
4.17	Kinderhandel	93
4.18	Het proces tegen Hissène Habré	94
C	Terrorisme in de Sahel-regio	95
4.19	Een zwart gat van criminaliteit, drugshandel en terrorisme?	95
4.20	Terroristen verscherpten hun aanvallen op doelen in Mauritanië	95
4.21	Gijzelingen in Mali	96
4.22	De eigen rol van de VS bij bestrijding van terrorisme in deze regio	96
4.23	In augustus 2007 laaide het geweld weer op in de Kidal-regio van Mali	96
4.24	Meer samenwerking door terroristen van binnen en buiten de regio	97
4.25	De VN-missie in Mali en het eigen optreden van Frankrijk	97

Afkortingen

ACHPR	African Commission on Human and People's Rights
ADB	African Development Bank
ADEMA	Alliance Démocratie Mali
ADF-ADR	Alliance pour la Démocratie et la Fédération-African Democratic Rally
AMD	Alliance pour une Mauritanie démocratique
AMF	Alliance Mauritanien des Femmes
ANL	Armée Nationale de Libération (Algerije)
ANR	Armée Nationale de Résistance (Tsjaad)
APRC	Alliance for Patriotic Reorientation and Construction
AREVA	Compagnie de Uranium Français
ATNMC	Alliance touareg du Nord-Mali pour le changement
AQIM	Al-Qaida au Maghreb islamique
AU	African Union
AZG	Artsen Zonder Grenzen
BNP	Bruto Nationaal Product
BTW	Belasting op Toegevoegde Waarde
CAR	Centraal-Afrikaanse Republiek
CDP	Congrès pour Démocratie et Progrès
CFA	Franc des Colonies Françaises d'Afrique
CIA	Central Intelligence Agency (VS)
CMLN	Comité Militaire de Libération Nationale
CNDR	Comité National de la Défense Révolution
CNL	Conseil National de Libération
CNPP-PSD	Convention Nationale des Patriotes Progressistes-Parti Social Démocratique
CTSP	Comité de Transition pour le Salut du Peuple
DIS	Détachement Intégré de Sécurité
ECOWAS	Communauté Economique des Pays de l'Afrique de l'Ouest
EU	Europese Unie
EUFOR	European Union Force
FAN	Forces Armées du Nord (Tsjaad)
FAO	Food and Agriculture Organization
FAP	Force Armée du Peuple
FARF	Forces Armées pour Une République Federale (Tsjaad)
FAT	Forces Armées Tchadiennes
FDU	Forum de la Démocratie et de l'Unité
FESPACO	Festival Panafricain du Cinéma et de la télévision de Ouagadougou
FIDH	Fédération Internationale des Droits de l'Homme
FNR	Front National Renouvé (Tsjaad)
FROLINAT	Front de Libération Nationale du Tchad

FPN	Front Patriotique de Niger
FPRN	Front Patriotique Révolutionnaire de Niger
FUCD	Front Unifié du Combat Défensif
GIA	Groupe Islamique Armé (Algerije)
GPAP	Groupement des Paysans et Administrations Régionales
GSPC	Groupe Salafiste pour la Prédication et le Combat
GUPTUN	Gouvernement Provisoire Temporaire d'Unité Nationale (Tsjaad)
IMF	Internationaal Monetair Fonds
MDJT	Mouvement pour Démocratie et Justice de Tchad
MFDC	Mouvement des Forces Démocratique de Casamance
MFUA	Les Mouvements et Fronts Unifiés de l'Azawad
MIFERMA	Italiaans-Duits Concern van IJzermijnen en -productie
MINURCAT	The United Nations Mission in the Central African Republic and Chad
MINUSMA	United Nations Multidimensional Integrated Stabilizations Mission in Mali
MJN	Mouvement de Justice de Niger
MLN	Movimiento de Liberación Nacional
MNSD	Mouvement National pour la Société du Développement (Niger)
MSND	Mouvement d'une Nation Sociale en Développement (Niger)
NGO	Niet-Gouvernementele Organisatie
OAE	Organisatie voor Afrikaanse Eenheid
OCAM	Organization Commune Africaine et Malgache
OCRS	Organisation Commune des Régions Sahariennes
ODP/MT	Organisation pour la Démocratie Populaire/Mouvement des Travailleurs
OMVG	Organisation pour la Mise en Valeur du fleuve Gambie
PAI	Parti Africain de Indépendance et du travail Africaine (Mali)
PDP-SP	Parti pour Démocratie et Progrès-Parti Socialiste
PDS	Partie Démocratique de Sénégal
PPM	Parti du Peuple Mauritanain
PPN	Parti Progressive Nigérien
PPP	Parti Populaire Progressive (Gambia)
PPT	Parti Progressive de Tchad
PRSD	Parti Republicain Social-Démocratique
PSS	Parti Socialiste du Sénégal
RDA	Rassemblement Démocratique Africain
SAP	Structural Adaptation Program
SDRP	Stratégie de Développement accéléré et de Réduction de la Pauvreté
UDP	Parti Démocratique Unifié (Mali)
UDV	Union Démocratique de Volta
UNDP	United Nations Development Program
UNESCO	United Nations Educational and Scientific Organization
UNHCR	United Nations High Commission for Refugees
UNICEF	United Nations International Children and Education Fund
UNITA	União Nacional para la Independência Total de Angola

WFP	World Food Programme
WTO	World Trade Organisation
WWF	World Wildlife Fund
VN	Verenigde Naties
VS	Verenigde Staten van Amerika
UDV	Union Démocratique Voltaïque
UNDP	United Nations Development Programme
UNODC	United Nations Office on Drugs and Crime
US-RDA	Union Soudanaise-Rassemblement Démocratique Africain

Sahel is de Arabische naam voor de kuststrook van de Sahara, die de woestijnzee is, waar het kale zand en de rotsen overgaan in groener, grasrijker land. Vanaf de Oudheid waren daar machtige rijken van koningen en keizers. Die controleerden de handel in goud, water, zout en slaven en zij beheersten karavaanroutes naar Europa en de Arabische wereld. Zij bouwden steden met magische namen als Timboektoe, Ségou, Koembi Saleh en Chingüetti: parels van schoonheid en welvaart. De Sahellanden, op de riviermonding-enclave Gambia na, delen aan hun noordkant de Saharawoestijn. In het midden zijn uitgestrekte savannen, en het zuiden grenst aan de tropische wouden van West- en Centraal Afrika. De rivieren Senegal, Niger, Chari en het Tsjaadmeer zijn, naast de oases en wadi's in de woestijn, de belangrijkste waterbronnen. Tussen de woestijn en de savannen woedt een voortdurende strijd. Het oprukken van de woestijn probeert men te stoppen door in de overgangsgebieden inheemse bomen en struiken te planten; het idee van de Groene Sahelgordel. Sahellanden zijn overwegend Islamitisch, met in het zuiden meer Christenen en animisten. De bewoners van de Sahel en de Sahara waren en zijn sterke, trotse overlevers met een rijke cultuur.

1 De prekoloniale geschiedenis van de Sahel-regio

Sinds de 11^e eeuw vertelden reizende handelaren, ontdekkers, veroveraars, bekeerders, soldaten, ambassadeurs, ivoorverzamelaars en architecten over de Oude Sahelrijken. De handel in slaven, goud, zout, oosterse waren, ijzerproducten, amber, zilver, koraal, glazen kralen, huiden, textiel en wapens trok handelaren aan uit de Maghreb, Egypte, Ethiopië, Arabië en vanaf het jaar 1000 zelfs uit India en China. Het Tsjaadmeer was toen heel uitgestrekt; zeker vijf keer zo groot als vandaag. Het gebied was aantrekkelijk voor doortrekkende en binnenkomende volken. Stadsstaten, koninkrijken en keizerrijken ontwikkelden zich daar waar intensieve voedselverbouw en visserij mogelijk was, bij oases, rivieren en meren. Daar hoopte zich het kapitaal op uit de exploitatie van mijnen, handel en veroveringen.

Oude rijken met namen als Nob, Kajoer en Habe sluimeren nog in de vage schemering van ongedocumenteerdheid; als losse flarden uit overleveringen. Enkele bekendere Sahelrijken worden hier beschreven. Uit de van generatie op generatie doorgegeven geschiedenis van de prekoloniale Afrikaanse Rijken en Volken in de Sahel is nu bekend dat er eeuwenlang steeds afwisselende rijken met koningen en keizers waren, met een voortdurende dynamiek vol strijd, uitwisseling en vermenging van volken, steden en culturen. Ook de Sahel was nooit statisch, veranderde steeds en werd nooit meer hetzelfde als vroeger. Mogelijk kunnen meer archeologisch onderzoek en het systematisch doorspitten van nog niet bestudeerde middeleeuwse documenten meer licht werpen op deze vroege fase van de geschiedenis.

1.1 Ghana'a-Ouagadou was een groot rijk met oorlogskoningen ten noorden van het huidige Guinée

Ghana'a¹ ontstond nadat in de 5e eeuw Tamasheq-Imazighen-strijders uit de Maghreb macht kregen over het lokale Soninke-volk van de Mandé-groep. Door vijf eeuwen versmelting van veroveraars en veroverden ontstond het Sarakole-volk. In de Soninke-taal heette dat rijk Ouagadou. De hoofdstad was Koembi Saleh in het Futa Djalon bergmassief van het huidige Guinée. Daar verwierf de Cissé-clan in de 8e eeuw de macht. Rond het jaar 1000 was het een prachtige stad met stenen huizen en paleizen, twaalf moskeeën en 200.000 inwoners. De heersers van Ghana'a controleerden de rijke goudmijnen van Bamboek. Met dat goud kochten zij blanke slavinnen in Europa, graan in Egypte, fijne stoffen in Damascus, wapens en juwelen in Spanje, zout in Marokko en sulfiet in Mauritanië. Na 1076 overvielen de Almoraviden Ghana'a vanuit het noorden. Almoraviden waren Imazighen van de Senhaja-tak van de Tamasheq. Zij waren de eerste niet-Arabieren die een volledig Islamitisch rijk stichtten, met Marrakech als hun hoofdstad. Dat waren de Mauren (Moren) die ook invallen deden in Europa. Zij vernielden Koembi Saleh en namen het goudmonopolie in handen. Ghana'a viel later uiteen in kleinere, onderling verdeelde staatjes: Diara (in Mali), Tekroer (in Senegal), een kleiner Ghana'a (in Mauritanië), Djenné (in Niger), Sosso (in Mali) en Niani (in Guinée) die vazalstaten werden van nieuwe opkomende rijken. Sommige rijkjes groeiden zelf weer uit tot machtige staten.

1.2 Het koninkrijk Niani

Na veel droogte in Niani bekeerde Allakoi Keïta, de heerser van de Malinké-volken, zich op aandrang van de Almoraviden tot de Islam. Daarna vielen er overvloedige regens. Dankbaar ging hij als pelgrim naar Mekka om in 1050 als Sultan terug te komen. Als opvolger van Ghana'a beheerste Niani de Bamboek-mijnen, en de zoutkaravanen passeerden er. Vanuit een enorme opslag controleerde Niani de zouthandel in de hele regio. Maar Allakoi Keïta had jaloerse burenen. In 1230 viel het leger van Samanguru Konté, de heerser van het naburige Sosso-volk, Niani binnen. Hij liet de familie Keïta onthoofden maar spaarde de jonge prins Sogolon Diata, 'Soundjata' genoemd, die volgens de legende invalide of ziek was. Het effect werd het omgekeerde van het bedoelde, want buurlanden die eenzelfde lot vreesden, verenigden zich onder Soundjata tot een sterke, strijdbare confederatie. In 1235 confronteerden zij de Sosso's van Samanguru Konté in een episch gevecht.

¹ Dit heeft weinig te maken met het huidige land *Ghana*, dat ergens anders, in tropisch West-Afrika ligt, maar in 1956 wel deze naam overnam.

1.3 Het Keizerrijk Mali volgde Niani op

Soundjata Keïta overwon en verwierf voor eeuwig de naam Mali Dajata, Leeuw der Mali's.² In 1240 annexeerde zijn Mali-rijk Niani het oude Ghana'a-Ouagadou dat hij tot zijn dood in 1255 verder uitbreidde. Het Keizerrijk Mali strekte zich toen uit van de Atlantische kust tot de bocht van de Niger achter Gao, en van de Saharawoestijn tot de tropische regenwouden. Daarbinnen vielen de huidige landen Senegal, Gambia, Guinée-Bissau, Noord-Guinée, Zuid-Mauritanië, Zuid-Algerije en Mali. Niani in het zuiden, Timboektoe in het noorden, en Djenné er tussenin, dat werden de belangrijkste op de grote karavaanroutes aangesloten handelssteden. Mali werd beroemd tot ver achter Egypte en Arabië.

Toearegs stichtten in de 12e eeuw de stad Timboektoe aan de Niger. Grote bibliotheken herbergden er manuscripten daterend vanaf de 11e eeuw. Delen daarvan gingen verloren tijdens de brandschattende verovering door Fulani/Peulh en bij een grote brand in de 14e eeuw. Mogelijk ook voor een deel bij de tijdelijke verovering door Al Qaeda in 2013. In zo'n 80 bibliotheken wachten nog nooit onderzochte manuscripten om een nieuw licht te doen schijnen op de oude geschiedenis van Sahel, West-Afrika en de Islam in de regio. Andere oude bibliotheken zijn in Ségou en Dakar.

Sultan Kankan Musa (1312-1337) was een beroemde opvolger van Soundjata. In zijn tijd waren de relaties met de Arabische wereld intensief. Elk jaar trokken 12.000 kamelen van Mali naar Caïro in een continue stoet met goud en goederen. Met de Sultan van Marokko had hij goede betrekkingen. De Arabische reizigers Ibn Khaldoun en Ibn Batuta zongen lof over dit keizerrijk. Ibn Batuta uit Tanger was onder de indruk van de Mauritaanse etappeplaats Chinguëtti, op weg naar Mali. Daar waren in de 13^e en 14^e eeuw ook ruim 80 bibliotheken en veel paleizen, moskeeën en scholen. Karavanen kwamen en gingen er voortdurend in en uit.

Tegen het eind van de 15^e eeuw zakte de handel van Mali in. Vanuit het noorden vielen de Toearegs steeds meer aan, vanuit het zuiden de Mossi's. Uit het westen trokken de Peulh-Fulani op en uit het oosten de Songhai van Gao. Vestiging van Portugezen aan de Atlantische Oceaan gaf de doorslag. Die veranderden de goudstroom van richting, niet meer door de woestijn naar Caïro, maar over zee naar Europa, in ruil voor aantrekkelijke Europese goederen en blanke slaven. Handelaren in landen met veel armoede en ongelijkheid, dat waren de meeste Europese gebieden in die dagen, leverden jonge vrouwen aan tussenhandelaren, die ze doorverkochten aan lokale vorsten. Mauren brachten ze ook mee uit Spanje. Zij waren gewild in de harems van Arabische en geïslamiseerde hoven. De Almoraviden namen die gewoonte over; zij hadden graag afstammelingen van die exotische blanke vrouwen. Zij streefden naar zo blank mogelijke families en dit was voor hen een prettige manier om dat te bereiken. De Portugezen haalden hun goud uit West-Afrika. De Sultans van Mali en de karavaanroutes leden daar onder. Rondom Mali ontstonden sterkere staten. Mali overleefde wel als natie, totdat in de 19e eeuw de

² Zie voor dit verhaal het boek van Djibril Tamsir Niane, *Soundjata, ou l'Épopée Mandingue*, 1960.

Fransen er binnentrokken. De keizerlijke familie Keïta heerste toen nog maar over een enkele clan in Kangaba.

1.4 Het Yadiga-rijk van de Mossi's

Rond 1927 vertelde de hoofdgriot van de Mossi-keizer bij wijze van uitzonderlijke gunst aan schrijver-verteller Amadou Hampâté Bâ een stuk uit de oude geschiedenis van het Yadiga-rijk. Historici plaatsten het verhaal in de 11e eeuw; volgens orale vertellers is het ouder: 'Naba Oubri, de kleinzoon van Ouédraogo, de jager die het rijk stichtte, was een groot veroveraar. Hij bracht meer tijd door te paard, tussen de knop en de achterboom van zijn zadel, en met zijn voeten in de stijgbeugels, dan in bed bij zijn vrouw. Hij stichtte Oubritengo, de stad van Oubri, en maakte die tot hoofdstad van het Rijk van het Westen van het Mossi-volk. Hij nam Lâ in, de stad met de reputatie onoverwinnelijk te zijn. Hij veroverde Gangado dat hem had uitgedaagd. Onverschrokken viel hij Yako aan (...) Hulde en roem aan Naba Oubri, zoon van Naba Zoungrana, kleinzoon van Ouédraogo. Ouédraogo in wie zich de Dagomba's uit het zuiden en de Mandingues (Malinké) van de noordelijke Niger-oeveren verenigden, werd geboren in een tijd die lang geleden is. Niet duizend dagen of duizend maanden, maar duizend regenseizoenen. Hij zag het levenslicht aan de rand van de dichte, wildrijke bossen van het centrale bekken van de Volta, in een dorp dat Bitou heette. Zijn moeder, prinses Nyennega of 'slanke gratie', was een onversaagde amazone die het gebied van haar vader Nédéga, de koning van de Dagomba's van Gambaga, aanzienlijk had uitgebreid. Riyallé, de vader van Ouédraogo, was een prins uit het land van de Mandinges. Nadat zijn familie hem van troonsopvolging had uitgesloten, verliet Riyallé zijn land om te gaan zwerven van oost naar west, waar waterbronnen en grofwild hem maar brachten. Tenslotte vestigde hij zich in het oerwoud van Nyanga waar hij, gelijk een koning, alle dieren aan zich onderwierp, zelfs de woeste leeuwen.

Op een dag vluchtte de mooie Nyennega weg van het hof van haar vader. Haar witte hengst Ouédraogo nam haar mee naar het oerwoud waar de jager Riyallé heer en meester was. Ze trouwden en gaven hun eerste zoon de naam van de hengst aan wie zij hun ontmoeting te danken hadden. Zo erfde Ouédraogo als de nakomeling van een heldhaftige prinses en een groot jager en krijgshaftige prins precies die eigenschappen die nodig waren voor het stichten van een groot rijk. Zijn Yadiga-rijk werd onafzienbaar en Tenkodogo, de moederstad, werd hoofdplaats. Ouédraogo, die de titel Tenkodogo Naba had aangenomen, wat Keizer van Tenkodogo betekent, verwekte drie zonen: Zoungrana, Raoua en Diaba. Hij maakte ze tot koning en gaf aan elk van hen een provincie van zijn enorme rijk'.³

Een ander voorbeeld was de stichting van het Bambararijk en de stad Ségou in het huidige Mali door de opstandige prins Biton Koulibali, waarschijnlijk rond 1640.⁴ De Bambara waren ver-

³ A. Hampâté Bâ. *Jewel Commandant*, 2001, pp. 154-156.

⁴ Zoals beschreven door Marise Condé en Amadou Hampâté Bâ. In de Franse spelling wordt de naam *Coulibaly* gehanteerd, een nog steeds veel voorkomende familie- en clannaam in Burkina Faso, Mali en Senegal, variërend van voetballers tot professoren en politici.

want aan de Malinké-Mandingue. Zo'n rijk werd uitgebreid door verovering en plundering van andere gebieden.

1.5 Het Songhai-rijk

Het Songhai-volk, ooit afkomstig uit het Nijlgebied, vestigde zich al in de 5e eeuw aan de oevers van de Niger. Volgens de overlevering sloten zij met Imazighen-vorsten verdragen voor een politieke unie. Arabische schrijvers berichtten over het staatje Kugha en de families die daar heersten, waaronder de familie Dia. Door de eeuwen heen vestigden die een keten van stadsstaatjes, met als pronkjuweel Gao dat in de 11^e eeuw daar werd gesticht waar de Niger en de Sahara-route elkaar kruisten. Zij waren schatplichtig aan de keizer van Mali, maar in de 15^e eeuw was dat afgelopen. Ali Ber de Grote van de Songhai veroverde toen Timboektoe. Hij breidde het Songhai-rijk uit tot het nagenoeg heel Mali bedekte, en ook verder naar het noorden van wat nu Burkina Faso en Benin zijn in het zuidwestelijke Nigergebied. Sonni Ali Ber de Grote was moslim, maar tevens voorvechter en beschermer van Afrikaanse tradities. Hij trotseerde de Moslimgeestelijken en voedde zijn zoons traditioneel op. Na zijn dood in 1492 weigerde de nieuwe Sonni zelfs de Islam te omarmen. Het Senegalese legerhoofd Muhammad Touré stootte hem toen van de troon, waarna Touré als Askias Muhammad zijn Keizerlijke Dynastie van de Askias stichtte.

Onder de Askias werd Songhai groter, sterker, beter georganiseerd. Muhammad Touré deelde het rijk op in vier deelstaten met elk een eigen gedelegeerde Sonni (koning). Voor een effectieve bureaucratie werden Fulah's als tussenpersonen ingezet. Een beroepsleger en een vloot op de Niger zorgden voor veiligheid en bescherming van de handel. De Toearegs betaalden belasting aan de Askias. Er was een levendige handel in boeken en manuscripten. Na het teruglopen van de goudhandel viel de Sultan van Marokko, Mulay Ahmad de Glorieuze, met zijn artillerie Songhai binnen en in 1591 veroverde hij Timboektoe, Gao en andere steden. Onder de soldaten van de Sultan waren veel renegaten (moslim geworden Spaanse soldaten). Maar die konden geen goud naar Marokko sturen, want dat ging naar de Portugezen. Marokko liet hen toen aan hun lot over en zij gingen op in de lokale bevolking. Het in elkaar storten van Songhai bood ruimte voor het ontstaan van nieuwe staten. Bambara's uit Mali stichtten in de 17e eeuw aan de bovenloop van de Niger de koninkrijken Ségou en Kaarta die zich handhaafden tot de Fulah-expansie van de 19e eeuw.

1.6 De Hausa-staten

De Hausa-staten waren de oostelijke burens van de Songhai. Hausa's waren groepen van verschillende afkomst die door een gemeenschappelijke taal, een tak van de Semitische taalstam, cultureel tot eenheid kwamen. De belangrijkste Hausa-steden waren Kano, Daura, Gobir, Katsina, Biram, Zaria en Rano in het dal van de Sokoto, een zijrivier van de Niger. Daarbij kwamen de steden Hadejia (aan een rivier die het Tsjaadmeer voedt), Djukum (aan de Benue), Kebbi en

Zamfara (aan de Kebbi) in het huidige noord-Nigeria. In de 5^e eeuw vormden onderling verwante heersers staatjes rond zulke steden. Door hun relatie met Mali kwamen zij in contact met de Islam. Zij bekeerden zich geleidelijk, vooral in de 13^e en 14 eeuw, en raakten daardoor betrokken bij de handelscircuits. Slavenhandel werd hun specialisatie. Zij werden al gauw de grootste leverancier van eunuchen: gecastreerde mannen die gewild waren als bewakers van harems. Zij vingden wel slaven in het zuiden, maar de meesten kwamen uit de Haussa-gemeenschappen zelf. Die hadden de Arabieren liever, omdat zij qua uiterlijk, taal en cultuur dichter bij hen stonden. Mede daarom hebben de Haussa-staatjes zich nooit tot één rijk verenigd; zij bevochten elkaar voortdurend om voor de handel zoveel mogelijk gezonde, sterke gevangenen te hebben. De belangrijkste Haussa-vorsten lieten nauwkeurige kronieken van hun regeerperiode vastleggen die een schat aan informatie zouden kunnen opleveren over heel west- en centraal Afrika. Want de Haussa's waren verbonden met de belangrijke koninkrijken in de regio: Mali, Songhai en Kanem-Bornoe die in de loop van de tijd ook Haussa-steden bestuurden. Maar in de 19^e eeuw werden zij verdrongen door Fulah-veroveraars die de oude bibliotheken vernietigden.

1.7 De Fulah-staten

Fulah staat voor Fulani, Peulh, en Naties van de Westelijke Mbororo-groep. Stichters van de Fulah-staten waren nomadische herders en migranten die in de 9^e eeuw op zoek gingen naar betere weiden. Zij verlieten Mauritanië en trokken vandaar naar het zuiden en oosten. Zij waren beweeglijk en reisden op en neer tussen meer ontwikkelde noordelijke rijken en minder ontwikkelde zuidelijke gebieden en naties. Zo ontwikkelden zij culturele flexibiliteit en veeltaligheid. Door met hun kuddes door vijandelijk gebied te trekken, werden zij ook uitstekende krijgsheren. Rond de 10^e eeuw bekeerden zij zich tot de Islam en overal waar zij kwamen, waren zij propagandisten van het nieuwe geloof dat zij aan overwonnen volken oplegden. Traditioneel waren zij hiërarchisch georganiseerd, met sterke feodale trekken, in beroepsgroepen onderscheiden clans en een centrale macht.

Hun eerste rijk stichtten zij in de 10^e eeuw in Foeto Toro, in wat nu noord-Senegal is. Zij waren toen nog schatplichtig aan Ghana'a-Ouagadou, maar werden later hechte bondgenoten van de Almoraviden. Met die steun vestigden zij hun macht over het staatje Tekroun in midden-Senegal. Zij botsten op Mali en Songhai die hen tijdelijk onderwierpen. Maar tussen de 15e en de 18e eeuw konden de Fulah-heersers hun rijk aanzienlijk versterken en uitbreiden. Eerst, onder de Kolidynastie tot Foeto Djalón in Guinée, daarna tot Macina in de Niger-vallei ten noorden van Djenné. De Keizer van Mali benoemde hun leider tot onderkoning. Moslimheersers stelden Fulah-leiders aan als lokale bestuurders of tussenpersonen in de nieuwgevestigde staten Mali, Bambara en Songhai. In de 16e eeuw vestigden Fulah-groepen zich in zo'n rol in Liptako, ten zuiden van Djenné. Daar werden zij bedreigd door Mossi's van het Opper-Volta-gebied. Fulah-leider Ibrahim Faidu claimde meer autonomie en bevoegdheden en kreeg die ook, maar formeel bleef hij onder Songhai vallen. In praktijk zette hij een eigen onafhankelijke staat op die zich tot 1810 handhaafde. Iets later vestigden zich andere Fulah-groepen tussen de Haussa-staten in wat nu Nigeria en Kameroen zijn.

1.8 Het Koninkrijk Kanem-Bornoe

De noordelijke karavaanroute liep via Bilma aan het Tsjaadmeer. Volgens oude verhalen leefden daar tot de 9^e eeuw kleine roodkleurige mensen in dorpen. Zij maakten hoogwaardige kunstvoorwerpen en bewerkten metaal. Zij bestonden echt: in de archeologie zijn het de Dwergvolken van de Tsjaadcultuur. In de 9^e of 10^e eeuw arriveerde daar het Nilotische Sao-volk. De Sao roeiden deze dwergvolken uit en vestigden hun eigen confederatie van gemeenschappen rond en ten zuiden van het Tsjaadmeer. Aan de overkant ervan woonden vanaf de 8^e eeuw groepen nomadische herders, afstammelingen van Tiboes, autochtone nomaden uit het Tibesti-gebergte in de Sahara die zich Kanoeri noemden. Zij onderwierpen lokale volken en stichtten de door een militaire kaste geleide staat Kanema. In de 11^e eeuw bekeerden zij zich tot de Islam. Daarna wijdden zij zich, net als de Haussa's, aan de slavenhandel. Hun rooftochten brachten hen regelmatig in het land van de Sao die zij onderwierpen en inlijfden. Sindsdien waren de heersers van Kanema, de Kanoeri-clan van het geslacht van de Saïfs, bekend als de Heersers van Kanem, Meesters van Bornoe van het Koninkrijk Kanem-Bornoe, dat het huidige Tsjaad en omgeving bestreek.

Een groot heerser, tussen 1220 en 1260, was Doenama Dibalin, wiens macht reikte tot Fezzan in Libië, tot de Haussa-staatjes in het westen, en tot Ouddai in het oosten. Zijn rijk omvatte ook Darfur en Kordofan. De bloeiende handel maakte een permanent leger van 30.000 bereiden soldaten mogelijk. Hun overheersing van andere staten was niet altijd absoluut. In Caïro bouwden de Kanoeri-koningen een prachtig huis voor jonge mannen van de Saïf-dynastie die aan de Al-Azhar-universiteit studeerden. Overwonnen volken verzetten zich in de 14^e en 15^e eeuw nog heftig, met grote oorlogen die de regio lang teisterden. Saïf-koningen moesten daarom zelfs een paar keer hun hoofdstad verplaatsen.

Koning Idriss Alaoma (1571-1603) maakte daar een drastisch einde aan. Hij kocht veel musketten, huurde instructeurs uit Tunis en trainde en reorganiseerde zijn leger, waarna hij zijn vijanden een voor een aanviel. Eerst roeide hij de Sao volledig uit; hun steden liet hij platbranden. Hij dwong de Tiboes uit de bergen om zich onder zijn strikte controle in Bornoe te vestigen. Daarna onderwierp hij het Boelal-volk. Maar deze bloedige pacificatie-operatie kostte Kanem-Bornoe meer dan hij opleverde. De naburige Haussa's waren onder de indruk van de militaire expedities en de macht van koning Idriss en betaalden hem belasting. Maar hun kooplieden trokken de hele slavenhandel naar zich toe. Tot de inval van de Fulah's in de 19^e eeuw bleef de balans tussen Haussa-staten en Kanem-Bornoe wankel.

In 1846 doodde Al-Hadj Omar Saïdu Tall, heerser der Fulahs, de laatste Saïf-koning Ibrahim. Deze Al-Hadj Omar (1797-1864) was de laatste apostel van prediker-veldheer Osman Dan Fodio. Al-Hadj Omar organiseerde zijn leger, onderwierp buurvolken en bekeerde ze tot de Islam. Zijn opvolger werd in 1893 onttroond door Rabah (Rabih az-Zubayr, een krijgsheer uit Soedan die voor de Mahdi had gevochten. Die breidde de grenzen van Kanem-Bornoe uit tot diep in Soedan. Daar overvielen de Fransen hem met de bedoeling om het Rijk Kanem-Bornoe integraal over te nemen, en daarbij nog een flink stuk Soedan. Met koloniale legers uit Congo, Mali

en Algerije lukte dat ook bijna. Rabah werd verslagen en sneuvelde in de laatste grote veldslag van een Afrikaans rijk in de regio tegen koloniale penetratie.

1.9 Een religieuze Renaissance in de 18^e eeuw

Dezelfde beweging die in Soedan het Mahdisme opriep, zorgde voor een golf van religieuze hergeboorte en bevlogenheid onder de Fulah's, met grote gevolgen voor de regio. In Tekroer en Foeta Toro verdreef de religieuze leider Abdel Kader Torodo in 1776 de Kolidynastie. Hij nam de titel van Almamy aan, opperste imam of gebedsleider, en vestigde een theocratische staat. In Foeto Djalón gebeurde hetzelfde. De religieuze leiders Ibrahima Sory en Karamoko Alfa leidden een verzetsbeweging, maar kregen ruzie totdat per Salomonsoordeel werd besloten dat de Sory- en Alfa-families beurtelings zouden regeren. Dit pragmatische systeem van om de twee jaar wisselende Almamy's, een voor Afrika vrij unieke vorm van machtsdeling, werd tot 1848 volgehouden.⁵ In het huidige Niger kreeg de prediker Osman Dan Fodio veel aanhang. De Haussa's vonden dat bedreigend en vielen hem aan. Osman riep toen op tot de heilige Tidjaniya Jihad. In 1801 veroverde hij de Haussa-staat Gobir, en binnen korte tijd bezette deze Sheikh en Gebieder van Alle Gelovigen alle Haussa-staten behalve Bornoe. Vanuit zijn hoofdstad Sokoto heerste hij over het hele stroomgebied van de Niger en over gebieden van de Sahara tot Ilorin in het hart van Yoroebaland. Hij stierf in 1818.

Zijn opvolgers, de Emirs van Sokoto hielden het rijk overeind tot 1917. Adam, een leerling van Dan Fodio, werd leider van de Fulah's in de Benue-vallei in noord- en midden-Kameroen. Zijn gebied ontwikkelde zich na 1810 tot het Emiraat Adamaua. Zijn afstammelingen regeerden er tot de Duitse invasie van 1910. In Macina vestigde de predikant Hamadu Bari zijn theocratie. In 1816 wierp hij de macht van de Fulah-administrateurs en de Bambaraheersers van Ségou omver. Osman Dan Fodio erkende zijn sheikdom, hij mocht doorgaan en veroverde toen ook Timboektoe en Djenné. Zijn staat overleefde tot 1860.

1.10 De Toearegs

Ooit kwamen zij, 'de gesluierde kinderen van zand en wind, heren van de Sahara en de Savannen', uit Libië en Algerije, als tak van Maghrebvolken die Imazighen-talen spraken. In de 11e en 12e eeuw dwongen invasies van Arabische Hilal- en Soulaïm-Bedoeïenen hen de Sahara in. Daar ontwikkelden zij een aangepaste leefstijl en cultuur. Zij namen ideeën van de Islam over en voegden die toe aan hun eigen religie. Zorgvuldig bewaarden zij hun communalisti-

⁵ Mijn Ghanese vriend en meelezer Ole meldde: 'In Tamale, Noord-Ghana, kwam dit ook voor. Een koning had twee zonen. Besloten werd dat de families van die zonen om de beurt zouden regeren. Er was een Koning van de Oostelijke Poort en een Koning van de Westelijke Poort. Op gegeven jaar regeerde de ene familie al vijftig jaar. De andere familie werd ongeduldig en ging ten aanval om de heersende koningsfamilie te verdrijven. Dit was een voorbeeld van moeizame politieke, economische en religieus-rituele machtsdeling binnen en tussen families. Het speelde aan het eind van de 17^e eeuw, nog voordat de volken Gonja en Ashanti dit Mossi-Dagomba-rijk vernietigden.'

sche wets- en rechtssysteem. Zij ontwikkelden een rigide kastenstructuur met adel, priesters, geleerden, ambachtslieden en vrije mannen. De politieke structuur bestond uit families, clanraden en vergaderingen van de hoofden van clanraden. Het dagelijks leven werd geregeld langs patriarchale lijnen, maar familiekwetsies en erfenissen werden matriarchaal bepaald. Vrouwen stonden hoog in aanzien. Huishoudelijk werk was voor bedienden; vrouwen hielden zich bezig met poëzie, tekenen, schilderen, muziek, handwerk en kunst. Mannen fokten en hoedden vee, pleegden overvallen en voerden oorlogen.

De Toearegs overleefden in de woestijn en werden rijk van het fokken en verhandelen van kamelen, schapen en runderen. Zij werden berucht vanwege hun onbevreesde krijgers, beter bewapend en getraind dan andere strijders in de regio, die voor het verkrijgen van voedsel, slaven en waardevolle goederen systematisch karavanen en boerendorpen beroofden. Eeuwenlang beheersten zeven confederaties van Toearegclans⁶ de handel en handelsroutes door de Sahara. Zij verhandelden specerijen en waardevolle artikelen door ze van groep tot groep uit te wisselen en door te geven, met karavanen van honderden kamelen. Toearegs hadden geen Rijk, maar zij waren sterk en machtig in het geheel van Sahel-volken en -Rijken.⁷

1.11 De opmaat naar de ‘Franse Soedan’

De historicaschrijfster Maryse Condé uit Guadeloupe was schatplichtig aan de grote verteller Amadou Hampâté Bâ. Beiden waren zij gedegen onderzoekers van orale tradities en geschreven bronnen. Met grote nauwgezetheid maakten zij reconstructies van hoe het geweest is of zou hebben kunnen zijn. Condé beschrijft in haar tweedelige Ségou Saga de overgangsperiode van elkaar bestrijdende volken, de vanuit Fez en Marrakesh oprukkende Islamisering, en de vanuit het Westen opkruipende voorkolonisatie door Engelsen en Fransen, met de introductie en verspreiding van vuurwapens over alle partijen. Het Ségou-verhaal begint eind 18e eeuw en eindigt tussen 1863 en 1880, dus nog vóór de Berlijnse Conferentie. Zij verhaalt over de ondergang van stadsstaten en koninkrijken, de oorlogen tussen de Bambara en de Peulh-Fulani en de oorlogstrommen die de regio beheersten tijdens de strijd van deze twee volken samen tegen de Toucouleur van Al Hadj Omar Tall (1797-1864) en over de oorlog daarna van deze drie volken gezamenlijk tegen de binnenvallende Fransen en hun ‘Senegalese’ soldaten⁸. De Toucouleur (Takhrur, Tekroer) uit noord-Senegal waren een latere invasie van Peulh-Fulani-volken die zich van de eerdere onderscheidde door hun dienstbaarheid aan en nut voor de heilige Tidjanija Jihad van Al Hadj Omar Tall van Foeta Djalón. Toucouleur was een Franse verbastering voor deze Takhrur Fulahs.

6 Dat waren Ahaggar (Hoggar), Azjer (Ajjer), Asben (A'r Twarag), Ifora, Itesan (Kel Geres), Aulliminden en Kel Tademaket.

7 Dit is een samentrekking met mijn eigen aanvullingen van de tekst op p. 409 van de *Third World Guide*, versie 2001-2002.

8 De soldaten kwamen uit meer Afrikaanse landen en regio's, maar werden voor het gemak en uit gemakzucht *Senegalees* genoemd.

Met de beste en meeste vuurkracht wonnen de Fransen de oorlog. Vanaf Saint Louis aan de kust begonnen zij de binnenlanden te pacificeren en koloniseren. Condé beschrijft hoe het gebruik van vuurwapens door Arabieren, Toucouleurs en Fransen een einde maakte aan tot dan toe redelijk aan elkaar gewaagde koninkrijken en machtige clans die zelf nooit vies waren van oorlog voeren, maar wel van man tot man, met pijl en boog, dolk, speer, wurgkoord, kapmes en knuppel. In beeldende taal laat zij de lezer meemaken hoe kogels uit geweren en kanonnen steden vernietigden, koninkrijken opbliezen en mensen verspreidden. Zij beschrijft hoe de Toucouleurs met geweld hun vorm van Islam oplegden aan de Peulh en de Bambara. De Mossi-koninkrijken van Opper-Volta en Noord-Ghana verzetten zich tot laat in de 19^e eeuw tegen de verovering door de Fulah-rijken van Mali en Songhai. Toen de Fransen kwamen om hun land te bezetten, vochten de Mossi's nog tegen een Fulah-invasie. De Mossi's en Mandes vochten tussen 1895 en 1904 ook heftig tegen de Fransen en hun 'Senegalese' troepen. Hun laatste grote opstand was in 1916. De Fransen antwoordden met represailles en wreedheden die enkele miljoenen op de vlucht deden slaan naar Dagombe-land, aan de benedenloop van de Volta, dat later deel van de Britse kolonie Ghana zou worden.

1.12 De Tidjaniya Jihad van Al Hadj Omar en de Islam in de Sahel

Diverse bronnen vermelden dat Al Hadj Omar vanuit Foeta Djalou de Bambara-gebieden van Ségou en Kaarta overviel, maar dat hij nooit Foeta Toro in het latere Senegal veroverde. Ook mislukten zijn aanvallen op fort Medina op het Kayes-plateau in Mali dat de Fransen al vanaf 1860 bezetten. Dat dwong hem om zich meer naar het oosten te wenden. Hij bracht het hele gebied van Macina tot Timboektoe onder zijn heerschappij. De Emir, een kleinzoon van Hamadu Sekou, liet hij onthoofden vanwege diens welwillendheid jegens de optrekkende Fransen. Daarna maakten de Fransen en het nageslacht van de Emir het hem nog flink lastig. Pas na een lange periode van wrede oorlogen, succesvolle onderdrukking en gedwongen islamisering van overwonnen volken werd Al-Hadj Omar in zijn latere jaren een wijze geestelijke leider. Hij sneuvelde in 1864 in de strijd tegen de Fransen.

De invulling van de Islam in de Sahel richtte zich steeds meer op de visie van de Tidjaniya Moslim Broederschap die Osman Dan Fodio oprichtte en Al-Hadj Omar Saïdu Tall in zijn latere dagen uitdroeg. Ondanks de hier boven gesuggereerde schijn van radicaliteit ontwikkelde het zich binnen de Islam tot een verlichte, mystieke, spirituele, menslievende orde; een Soefistische beweging die constructieve inzet van haar leden voorschrijft in het maatschappelijke, politieke en religieuze leven, vanuit de gnostische leer dat het goddelijke leeft en gekoesterd moet worden in elke mens zelf. Bescheidenheid, soberheid en zuiverheid zijn de belangrijkste deugden. De leer van de Koran is belangrijk, maar extern, want het eigen innerlijke pad is belangrijker. De beweging verspreidde zich over grote delen van Afrika als de Zwarte Islam, het Zwarte Licht, naast de meer Arabisch georiënteerde Gama'at al-Islamiya-stroming.

Tussen 1889 en 1893 kregen de Fransen het hele gebied onder controle en begon de pacificatie en kolonisatie van de Franse Soedan en Frans West-Afrika. Zij verboden en vervolgden de

Tidjaniya Broederschap. Geïnspireerd door Al-Hadj Malick Sy, de Maodo van Tivouane, stichter van veel moskeeën en Soefi-scholen, ging de Broederschap toen in verzet. Malick Sy werd in 1855 geboren in Gaya (Kayes, Mali). Vanaf 1900 groeide zijn invloed sterk. Hij schreef een hagiografie over het leven van de Profeet Mohamed. Hij geloofde in de macht van cultuur en onderwijs om te werken aan een betere wereld en bevorderde dat zijn hele leven lang. In 1922 verdween hij spoorloos. Na zijn doodverklaring werd hij een heilige van de Tidjaniyabeweging.

Zo had de regio cultureel en politiek in de oude tijden een intrigerende, boeiende geschiedenis die nog van betekenis voor de toekomst zou blijken te zijn.

2 De koloniale ervaring van de Sahel-regio

De verteller Amadou Hampâté Bâ beschreef het proces van kolonisatie van Frans West-Afrika: ‘Vervolgens kwam de tijd van de militaire bezetting, de pacificaties van 1893 tot 1904. Veel Afrikanen beschouwden de Fransen bij hun opmars naar de binnenlanden als een leger gelijk elk ander. Soms sloten ze er bondgenootschappen mee om sterker te staan tegenover de eigen vijanden. De Afrikanen hadden toen nog geen idee van wat ze te wachten stond. Maar in de aansluitende fase, met de instelling van civiel bestuur tussen 1895 en 1905, veranderde dat snel. De Fransen wilden direct bestuur op elk niveau. De door hen bestuurde Afrikanen moesten Fransen worden, maar wel inferieure, zwarte, niet-christelijke Fransen. Het bestuurlijke netwerk vertakte zich als een aflopende hiërarchie met de gouverneur-generaal aan de top. Die gaf zijn door Parijs ingefluisterde instructies door aan de gouverneurs van de verschillende koloniën, die dezen op hun beurt doorgaven aan civiele koloniale districtscommandanten die voor uitvoering ter plaatse moesten zorgen.

Het koloniale bestuur zocht aanvankelijk steun bij de traditionele hoofdmannen, maar schakelde die geleidelijk uit of lijfde ze in het systeem in door ondergeschikte kantonhoofden van hen te maken. Alle zonen van hoofdmannen moesten naar de Franse school om te worden opgeleid tot toekomstig lager personeel voor het bestuur of de handelshuizen, en vooral tot trouwe, van de voorouderlijke tradities afgesneden, dienaren van Frankrijk. Daarna kwam de heerschappij van de Kamers van Koophandel, zoals die van Haut-Sénégal-et-Niger die in 1913 in Bamako werd opgericht. Daarmee begon de systematische grootschalige uitbuiting van de bevolking via het opleggen van teeltprogramma's, het tegen lage prijzen opkopen van oogsten, en vooral het ronselen van arbeidskrachten voor het werk aan grote projecten om exploitatie en transport van de natuurlijke rijkdommen mogelijk te maken. De Europese commercie nam de markt over: de Kamers van Koophandel van Bordeaux en Marseille zetten in Afrika filialen op en gespecialiseerde firma's vestigden zich in de belangrijkste steden. De Economische Kolonisatie deed zo haar intrede, ondersteund door de bestuurlijke infrastructuur die moest zorgen dat bevelen van hogerhand goedschiks dan wel kwaadschiks werden uitgevoerd.⁹

Dit waren de grote lijnen voor de Sahel. Per land waren er wel verschillen. Parijs streefde naar een functionele taakverdeling tussen landen: de een landbouw, de ander soldaten en sjouwers, een derde veehouders, een vierde grondstoffen en de armste vijfde niets, behalve werkkrachten. In de jaren '30 en '40 experimenteerden de Fransen met de kunstmatige koloniale staat Frans West-Afrika, opvolger van de Franse Soedan, met daarbinnen de volkeren en koninkrijken van de latere landen Mauritanië, Senegal, Opper Volta, Ivoorkust, Benin, Niger en Mali. Elk idee van nationale of tribale identiteit moest opgaan in de grote, door de metropool Dakar aangestuurde Franse cultuur. Maar dat mislukte. In het Conseil d'Accord van 1958 moest een lokale Raad in deze landen de economische activiteiten coördineren. Maar ook dat mislukte.

⁹ A. Hampâté Bâ, *Jawel Commandant*, 2001, pp. 396-399, mijn samentrekking.

2.1 Oppervlakkige kolonisatie van het land van de Mauren dat Mauritanië werd

Het land van de Islamitische, gearabiseerde Mauren met hun zwarte slaven en medeburgers werd weinig gekoloniseerd. Het ruim drie miljoen zielen grote volk stamde af van een zuidwestelijke Imazighen-tak die zich in de 15^e eeuw mengde met Arabische Beni Hila-bedoeïenen. Zij ontwikkelden relaties met de zuidelijke Fulah- en Soninke-volken waar zij hun slaven haalden en waarmee zij zich ook vermengden. Mauren hielden tot ver in de 20ste eeuw slaven; volgens verschillende bronnen doen de machtigste families dat nog steeds.¹⁰ De Mauritaanse samenleving kende twee adellijke groepen: de voormannen van de strijders en herders, de 'hassani', en die van de soefi-priesters, de 'maraboets' van de zawayas, plaatsen van geestelijke inkeer en bezinning.

Rijke adellijke families waren doorgaans blanker dan andere Mauren. De onderling trouwende families versterkten en steunden elkaar over en weer. Zij leverden ook de onderling concurrerende politieke en militaire families van het land. In de 19^e eeuw werkte Mauritanië aan culturele eenwording onder leiding van Imazighen-geleerden die een eenvoudige vorm van Arabisch handschrift, een gemeenschappelijke taal en een gedeelde soefistische islamitische religie ontwikkelden. Die ontwikkelingen stimuleerden de herleving van handelskaravanen door de Sahara. Maar dat botste met Franse plannen voor de Sahel. Die wilden geen inheemse karavanen en oncontroleerbare transporten door de woestijn.

De Mauren plunderden nog steeds in Senegal waar de Fransen het centrum van hun koloniale macht aan het vestigen waren. Daarom voelden die zich gedwongen om ook Mauritanië te veroveren. Generaal Louis Faidherbe begon er mee in 1858, maar zijn campagne duurde tot diep in de 20^e eeuw. Het eerste verzet van betekenis kwam van de Trarza en Brakna Emiraten. In 1908 dachten de Fransen die onder controle te hebben, maar zij vergisten zich. Sjeik Ma al-Aini en zijn familie, waaronder Muhammad al-Mamun, de Emir van Adrar, voerden nog tot 1934 oorlog tegen de Fransen. Dat ging door totdat koloniale troepen de belangrijke oase van Tindouf bij de grens met Algerije bezetten, gevolgd door gecoördineerde acties vanuit Algerije, Marokko en Spaanse Sahara tegen de Mauren. Emir al-Mamun werd 1.000 km de woestijn in gedreven en sneuvelde daar.

Frankrijk koloniseerde Mauritanië maar tien jaar, en bijna nooit echt. In het noorden werd in bescheiden hoeveelheden ijzererts, magnetiet en sulfaat ontgonnen. Daar omheen groeide de stad Zouérat, die de Fransen via een smalle spoorlijn dwars door de woestijn met de kust verbonden. Op de Senegal-vallei na had Mauritanië weinig vruchtbare grond. De oorspronkelijke

10 In hoeverre ex-slaven in Mauritanië toch nog slaven zijn, blijft omstreden. Er zijn veel geloofwaardige veranderingen naar het voortbestaan van vormen van slavernij. De VN wijdde er op 22 mei 2009 een conferentie aan. Belangrijke getuigenissen toonden het hedendaagse voortbestaan van slavernij in Mauritanië en Soedan overtuigend aan. De organisatie SOS-Esclave hield zich ermee bezig, in samenwerking met FIDH, een internationale federatie van mensenrechtenorganisaties. Op 2 april 2009 werd de heer Boubacar Mes, de president van SOS-Esclave en lid van de FIDH in Mauritanië nog gemolesteerd.

redenen voor kolonisatie, stabiliteit en veiligheid voor Senegal en controle over de handelsroutes, waren intussen irrelevant geworden.

2.2 Senegal werd het centrum van de koloniale regio Frans West-Afrika

Frankrijk koos dit land van zwarte islam en maraboets als centrum van haar koloniën in West-Afrika. Al in 1846 claimden de Fransen het bezit van Senegal, ondanks heftig verzet van de lokale volken. Ngoné Latyr Dior, koning van Cayor, vocht tussen 1864 en 1885 vernietigende guerrilla-oorlogen tegen de bezetters waardoor die weinig grip op het binnenland kregen. Koning Dior sneuvelde in deze strijd. Hamadu Lamine nam de leiding over en bracht de oorlog naar het oosten. Toen het niet meer vol te houden was, trok hij met Alburi N'Diaye, de koning van Djolof, naar Mali om vandaar samen met Hamadou, de zoon van Al Hadj Omar Tall, verder tegen de kolonisatie te vechten. Pas rond 1900 werd dit verzet gebroken. Al gauw exporteerde Senegal duizenden tonnen aardnoten, en met de handel in slaven was het gedaan. Senegal werd de uitvalsbasis voor verdere kolonisatie van de regio. Dakar en Saint Louis werden uitgebouwd tot moderne 19^e eeuwse steden. Gouverneur Faidherbe bouwde in 1860 een uit zeven bogen bestaande brug naar de overkant naar Rosso en Mauritanië. In Dakar kwamen de belangrijkste handelshuizen en de zetel van de Gouverneur-Generaal.

Saint Louis aan de Atlantische monding van de Senegalrivier was al in de 17e eeuw gesticht door handelaren en soldaten uit Bordeaux en Portugal. Die stichters mengden zich probleemloos met de Fulah-bevolking. Er ontstond een rijke klasse van métisses, kleurlingen, met machtige vrouwen, signares: prachtig uitgedoste, met sieraden omhangen matrones. Tot op de dag van vandaag delen die de lakens uit in economisch en politiek Saint Louis. Dit proces werd versterkt door het verbod van handelshuizen om gezinnen uit Frankrijk te laten overkomen. In 1915 was Saint Louis de belangrijkste stad en nog lang ook het centrum van economische koloniale activiteiten. Vanuit dit bastion werd de Franse Beschavingsmissie voor de hele regio voorbereid en uitgerold. De inboorlingen moesten daarbij afzien van hun bijgeloof, stamloyaliteiten en onbeschaafde praktijken, om blijmoedig als tweederangs burgers het verlichte Franse leven te adopteren. De Fulah-Peulh waren de eerste Afrikaanse soldaten die voor de Fransen vochten. In de Eerste Wereldoorlog vochten duizenden Senegalese Lanciers aan de fronten in Frankrijk en Duitsland, eigenlijk waren dat koloniale onderdanen uit heel West-Afrika en Madagaskar. Duitsers spraken nog jaren na de oorlog schande over de inzet van die woeste zwarte vrouwen-schenders.¹¹

Leopold Sédar Senghor was van gemengd adellijke afkomst. Zijn vader was van het zuidelijke Serer-volk (ook in Gambia en de Casamance), zijn moeder van de Taborclan van de noordelijke Fulahs. Hij kreeg al vroeg Frans onderwijs. Als schrijver-dichter voelde hij zich thuis bij collega's uit Frankrijk en andere koloniën. In 1919 vergaderde in Parijs het Eerste Pan-Afrikaanse

¹¹ De Senegalese tirailleur Bakary Diallo schreef hierover in 1926 zijn boeiende autobiografie *Force-Bonté* die in 1985 opnieuw uitkwam.

Congres. Leopold Senghor en de beroemde Antilliaanse dichter Aimé Césaire waren daar. Zij lanceerden hun Négritude-idee, dat pas in 1933 de Europese publieke opinie bereikte. In de Tweede Wereldoorlog vocht Senghor met 10.000 landgenoten als maquis in Frankrijk tegen de Duitsers. Uit erkentelijkheid werd Senegal in 1958 autonoom binnen de Franse Unie. Maar daarmee nam de door Senghor geleide Afrikaanse bevrijdingsbeweging geen genoegen meer. Frankrijk was toen lid van de Europese Gemeenschap die kolonialisme van haar leden afwees. En dus werd Senegal in 1960 op vreedzame wijze onafhankelijk in het kader van het Conseil d'Accord, samen met Ivoorkust, Burkina Faso, Niger, Benin en later ook Togo.

2.3 In de islamitische enclave Gambia haalden Ghana'a en Mali vroeger hun slaven

Gambia werd de eerste Britse kolonie in Afrika. Engeland nam de enclave in 1588 over van Portugal. Qua ligging, natuur en volk was het gewoon een stuk Senegal, waar toen nog geen Fransen waren. Stroomopwaarts hoopten de Engelsen goud te vinden, want ver daarachter lagen Foeta Djalón en de legendarische goudmijnen van Bamboek. Tot 1888 ruzieden Engeland en Frankrijk over Gambia, totdat zij afspraken dat het gebied Brits was. Engelse kolonisten en lokale leiders lieten bijna de hele traditionele lokale sociale en bestuurlijke structuur intact: vier Islamitische hoofdmansschappen leidden de bevolking. Na afschaffing van de slavernij, officieel in 1833, maar in praktijk later, en in Gambia pas echt in 1906, en door uitputting van de goudmijnen verloor de enclave zijn economische rol. Maar bij de Conferentie van Berlijn was Gambia strategisch interessant, want daarna begon de werkelijke koloniale verovering van West-Afrika, met groeiende concurrentie tussen Frankrijk en Engeland. Het Britse gebied rond de monding van de Gambia-rivier vormde een verkeersbottleneck tussen noord- en zuid-Senegal. Rijst en aardnoten leverden er wat inkomsten, maar de kolonie bleef afhankelijk van Engeland. In 1970 werd het unieke bestuursstelsel in de grondwet opgenomen als essentieel voor het democratische proces. In de Tweede Wereldoorlog vochten Gambianen in Birma. Vanaf 1960 domineerde de PPP, de Progressieve Volkspartij van Dawda Jawara de nationale politiek. Op 18 februari 1965 werd het land onafhankelijk, omdat dat overal gebeurde. Een willekeurig koloniaal grondgebied werd een staat zonder ooit een natie te zijn geweest. De onafhankelijkheid had geen relatie met sociale verandering of mobilisatie van het volk. Britten bleven er de besluiten nemen.

2.4 De Franse kolonie Mali

De Fulah-expansie aan het eind van de 19^e eeuw was voor de Fransen aanleiding om ook Mali te bezetten als onderdeel van de Franse Soedan, later Frans West-Afrika, dat een koloniale regio zonder binnengrenzen moest worden. Voor de regio bestond een algemeen koloniaal beleid met een per land specifieke extra invulling. Alle handel van de regio moest via Dakar lopen. Het verbod van karavaanvervoer door de woestijn was de doodslag voor de economie van Toearegs en Bedoeïenen. De volken van Mali konden, ondanks aanvankelijk verzet, weinig weerwerk bieden tegen de Fransen en hun Afrikaanse troepen. Frustratie en onvrede bleven over. Met

de komst van de Fransen begon het verval van de Toeareg-cultuur. Zij werden gepacificeerd. Overvallen en krijgstochten mochten niet meer. Zij kregen in hun gebied garnizoenen met Franse soldaten en het Vreemdelingenlegioen. Goede grond werd in beslag genomen, gepri-vatiseerd en aan anderen gegeven. Na de Tweede Wereldoorlog werd de Bamako-Conferentie gehouden. Daar werd een regionale politieke partij opgericht, de RDA of, Democratische Afri-kaanse Vergadering. De oorlog in Europa had veel Afrikanen wijzer gemaakt over hoe de wereld in elkaar stak. De RDA zou onderzoek gaan doen naar de oprechte belangen van het hele kolo-niale grondgebied. Er werd ook een Malinese afdeling opgericht die de Soedanese Unie heette. In de tien jaren daarna had Frankrijk veel problemen in Vietnam, met de grote nederlaag bij Dien Bien Phu in de lente van 1954, en in Algerije in 1956. Parijs deed toen concessies aan haar West-Afrikaanse koloniën. In 1960 werd ook Mali onafhankelijk.

2.5 De gebieden Opper Volta en Niger werden transport- en doorvoerregio's

Het Franse kolonialisme gaf Opper Volta, het land tussen het Volta-rivierbekken en de rivier de Niger, de taak van transportcorridor tussen Niger, Mali en de havens van Ghana en Ivoor-kust. Opper Volta moest vee en goedkope arbeid leveren, en rekruten voor het koloniale leger. In de Eerste Wereldoorlog werden 200.000 mannen uit Opper-Volta het leger in gedwongen om te dienen als Senegalese Lanciers. De bevolking heeft zich altijd tegen het koloniale gezag verzet. Niger kwam pas begin 20^e eeuw min of meer onder Franse controle. Het was een gebied waar opstandige rebellen zich terugtrokken. De pacificatie werd er in 1923 voltooid. Vanaf 1946 kwam er ruimte voor beperkte deelname van Afrikanen in lokale politiek en bestuur. Het land had een intens politiek leven. Progressieve, op het volksbelang gerichte krachten, waren ge-bundeld in de Sawaba-partij, de Unie van Progressieve Democratische Krachten van Niger van Djibo Bakari. Er was ook een meer linkse lokale vleugel van de RDA. Bakari's neef Hamani Diori bestreed die twee progressieve partijen met zijn Fransgezinde PPN, de Progressieve Partij van Niger. Met elkaar streden zij om de gunst van het beperkte in politiek geïnteresseerde publiek. Vlak vóór de Onafhankelijkheid werd Sawaba buiten de wet gesteld. In 1958 werd Niger een presidentiële republiek binnen de Franse Gemeenschap, om in augustus 1960 echt onafhanke-lijk te worden, met Hamani Dori, de kandidaat van Frankrijk, als president.

2.6 Tsjaad, het voormalige rijk Kanem-Bornoe, was het sluitstuk van de Franse 'Scramble for Africa'

Het land ontstond na het Compromis van Fashoda als sluitstuk van de jacht op Afrikaanse koloniën. Frankrijk verwierf het land in 1885, maar kon het pas in 1920 bezetten. De Fransen troffen bij aankomst in het noorden geïslamiseerde en gearabiseerde, kamelen en schapen hoe-dende nomadenvolken en in het zuiden jagende en landbouwende zwarte volken. Eeuwenlang waren er feodale betrekkingen tussen noordelijke en zuidelijke volken, waarbij de noordelijke adel domineerde. Die haalden slaven uit het zuiden waarmee vermenging plaatsvond. Met de kolonisatie veranderden de verhoudingen volledig. In 1880 begonnen missionarissen in het zui-

den het Saravolk te kerstenen, onderwijzen en moderniseren. En toen de Fransen Tsjaad echt in bezit namen, vestigden zij na de pacificatie in 1920 het Vreemdelingenlegioen in Faya Largeau in het noorden. Daarna volgde in het Tibesti-gebied een lange periode van bloedige repressieve actie tegen de zich fel verzettende nomaden. In het zuiden kwam de hoofdstad N'Djamena. De gekerstende Sara's werden ingeschakeld om te helpen met het runnen van de kolonie.¹² Vanaf 1930 moest elke boer in Tsjaad een stuk land met katoen beplanten. Fransen hielden het monopolie van aankoop, verwerking en verhandeling daarvan. De boeren werden ook gedwongen tot grootschalige land- en tuinbouw, waardoor hun gemeenschappelijke gronden voor de eigen voedselverbouw in het nauw kwamen. Het koloniale idee was dat zij hun voedsel van de Fransen moesten kopen. Onder die dwang werden de geld-economie en het eten van brood ingevoerd, en dus de invoer van tarwe die met harde valuta betaald moest worden. Het land produceerde veel katoen en weinig voedsel, met honger en ontevredenheid als gevolg. De Fransen gebruikten lokale chefs en geschoolde tussenpersonen om die onvrede te beteugelen.

Het aandringen op meer onafhankelijkheid begon pas rond 1956 schoorvoetend onder hoofden van het Saravolk, met de onderwijzer, vakbondsleider en PPT-lid François N'Garta Tombalbaye als leider. PPT was de Tsjaadse Progressieve Partij, de lokale tak van de RDA. In 1958 ging Frankrijk al over tot creatie van de OCRS, de Organisatie van de Gemeenschappen van de Sahelgebieden in Niger, Mali, Tsjaad, en Zuidwest Libië, voor exploitatie van de delfstoffen van de Sahara. Frankrijk beloofde toen aan de woestijnvolken zelfbeschikking en onafhankelijkheid, in ruil voor hun steun aan de OCRS; een kwestie van verdelen en heersen op de drempel van de machtsoverdracht naar onafhankelijke landen. In augustus 1960 kreeg Tsjaad probleemloos de onafhankelijkheid. Het was in-en-in verdeeld tussen etnische groepen, religies en streekbelangen.

Zo zagen wij hoe de oude rijken en volken van de Sahel-regio binnen één grote Franse kolonie zonder binnengrenzen en met een functionele taakverdeling werden omgevormd tot wat in de toekomst aparte naties met eigen grenzen zouden worden zonder daar echt op te worden voorbereid.

12 De Bijbelse verhouding tussen *Abel* (sedentaire boer, groente- en fruitteiler) en *Kain* (nomadisch veehouder) leent zich goed voor de verhoudingen tussen boeren en nomaden in Afrika, waarbij ook de westerse kolonialele doorgaans het goede toeschreven aan de Abels en het slechte aan de Kaïns.

3 De Sahel-regio van de onafhankelijkheid tot het einde van de Koude Oorlog

Wat hadden de nieuwe onafhankelijke landen in handen? De open grenzen gingen dicht. De van hun eigen volk vervreemde leiders misten bestuurservaring. Hun landen waren niet zonder meer geschikt voor de nieuwe economie. Droogte en de oprukkende woestijn bedreigden het bestaan, en bijna iedereen was arm. Op het land heerste nog de oude feodaliteit. De Sahellanden zetten grosso modo het koloniale beleid ten aanzien van de nomaden voort. Die eisten van hun kant steeds vaker de beloofde eigen onafhankelijkheid op. Zij zagen met lede ogen hoe nationale regeringen samen met buitenlandse concessiehouders goud, uranium, fosfor en aardolie uit hun gebied haalden om daarmee schulden en oorlogen te betalen terwijl zij zelf armer en marginaler werden. Er kwamen vechtpartijen, represailles, uitzettingen en verjaging door de nationale legers, gevolgd door een lange periode van georganiseerde guerrillastrijd die ongelukkig samenviel met perioden van hongersnood en oorlog in de regio. Toereigers werden vluchtelingen en ballingen in de steden waar zij andere culturen overnamen. Mannen droegen minder vaak de blauwe gezichtssluier in aanwezigheid van buitenstaanders, vrouwen en gerechtshoven. Er kwamen nieuwe technieken voor transport en communicatie. Toch bleven de Toereigers woestijnexperts en -gidsen bij uitstek.

A De strijd om de politieke macht

3.1 Eind 1960 werd Mauritanië officieel onafhankelijk

Mokhtar Ould Daddah van de Mauritaanse Volkspartij PPM was de eerste president. Feitelijk had Frankrijk de touwtjes nog in handen. Pas na een paar jaar kregen leden van de progressieve vleugel van de PPM ideeën over echte onafhankelijkheid. In 1965 trok Mauritanië zich terug uit de Afro-Madagaskar Gemeenschappelijke Organisatie (OCAM) waarmee Frankrijk de ex-koloniën in Afrika bleef controleren. Vanaf toen nam het land stap voor stap afstand van de Franse invloedssfeer. Het benaderde Moslimlanden en werd lid van de Arabische Liga. Marokko, Saoedi-Arabië en Koeweit boden economische hulp. Pogingen om productie en handel te diversifiëren mislukten, wat onafhankelijkheid van het buitenland moeilijk maakte. In 1975 ging Mauritanië een wild avontuur aan waarvoor het regiem van Ould Daddah een hoge prijs betaalde. Hij had nog de oude ambitie om de voormalige Spaanse Sahara met Marokko te delen. Met Franse militaire en logistieke steun bezetten 3.000 Mauritaniërs en 10.000 Marokkanen het gebied. Ondanks die inzet mislukte de overval. Polisario sloeg hard terug met guerrilla-aanvalen op spoorlijnen en de ijzermijnen van Zouérat. Vervolgens bezette Marokko een groot deel van Noord-Mauritanië.

Het Mauritaanse volk, dat zich meer verwant voelde met het West-Saharaanse volk en dan met Marokko en Frankrijk, was woedend. De oppositie veroordeelde de invasie en vuurde het volk aan. Onrustige jaren met demonstraties en straatgevechten volgden. In juli 1978 greep kolonel Moustapha Ould Mohammad Salek in met een coup. Hij verbood de PPM, ontbond het con-

gres en verklaarde zich tegen corruptie. Hij werkte samen met Frankrijk en Marokko die hadden gevreesd dat Ould Daddah zich uit de veroveringsoorlog zou terugtrekken. Polisario wilde een wapenstilstand, maar het overleg mislukte. Salek ging door met de oorlog en ruïneerde daarmee de economie van zijn land. Hij ging ook in de fout door Mauritanië voor 100% Arabisch te verklaren.

Daarmee streek hij de 25% zwarte Mauritaniërs (Fulah, Soninke, Wolof, Bambara) en de Imazighen tegen de haren. Die protesteerden. Salek benoemde wat zwarte ministers maar kreeg daarmee de rust niet terug. Dat was voor hem het einde: luitenant-kolonel Ahmed Bouceif nam in april 1973 hardhandig de macht over.

Maar ook het nieuwe regiem koerste aan op een 100% Arabische bevolking. Bouceif vond goed dat Marokkaanse troepen in het land bleven en beloofde nieuwe oorlogsinspanningen. Van het volk kwam geen enkele steun en de nationale crisis duurde voort. In juni 1979 kwam Bouceif om bij een vliegtuigongeluk waarna luitenant-kolonel Khouna Ould Haidallah premier werd onder het gezag van de Militaire Raad. Begin 1980 pleegde hij zelf een staatsgreep. Hij ontsloeg topambtenaren van de vorige regeringen en lanceerde een nieuwe grondwet met zichzelf als staatshoofd.

Na een jaar rust aan het front viel Polisario aan en Ould Haidallah stelde besprekingen voor. Na vier dagen onderhandelen tekende de president een vredesverdrag waarbij Mauritanië afzag van de claim op de helft van West-Sahara. Polisario behield enkele bases en steden in noord-Mauritanië. Zeer tegen de zin van de conservatieve bourgeoisie steunde Ould Haidallah op links georiënteerde officieren en intellectuelen. In 1980 schafte hij officieel de slavernij in Mauritanië af. Hij deed zaken met Algerije dat met Polisario sympathiseerde. De oppositionele elite organiseerde zich toen in de Alliantie voor een Democratisch Mauritanië, AMD, met hoofdkwartier in Parijs. Het waren volgelingen van Mokhtar Ould Daddah die de hervormingsplannen van Ould Haidallah boycotten. Een aan de AMD verbonden militaire groep deed in maart 1981 een coup poging. Geholpen door Marokko wilden zij bases van Polisario elimineren, maar Frankrijk deed niet mee en het mislukte.

Toen kwam er meer druk van een andere kant. Rivaliserende moslimgroepen waarvan de een wilde samenwerken met Libië en de andere met Irak, veroorzaakten onrust. Voor de meeste Mauritaniërs was Islam à la Libië of Irak ongewenst. In 1982 vestigde Ould Haidallah een oorlogsministerie om de problemen van interne stabiliteit aan te pakken. Dat voorkwam niet de geslaagde staatsgreep van december 1984. De president was in het buitenland toen kolonel Maouya Ould Sidi Ahmed Taya, de stafchef van het leger, hem aan de kant zette. Die verleende amnestie aan politieke gevangenen. Een Militair Comité voor de Redding van de Natie stond de nieuwe regering bij. Die erkende definitief de Saharoui Republiek van Polisario. In het noorden bleven duizenden landmijnen liggen en de onrust duurde nog voort. In april 1989 voerden mensenrechtenorganisaties actie rond de feitelijk nog steeds bestaande slavernij. Mauritaanse activisten die slavernijdossiers verspreidden, werden gevangen gezet. Mauritanië, waar elites

elkaar bestreden en waar de oppositionele minderheid verdeeld was, moest politiek zijn weg nog vinden.

3.2 Senegal was volgens de nieuwe grondwet een seculiere, democratische en sociale republiek

Het land had tien miljoen Wolof en Peulh sprekende inwoners. In een nieuwe versie van 1963 kreeg Senegal een president als staatshoofd, met een regering en een leger. Leopold Senghor, de eerste president, regeerde met alle volmachten, en zonder premier. Maar er werd geen groot besluit genomen zonder raadpleging van de Grote Maraboets van de Zwarte Islam. Elke politicus had zo zijn eigen voorkeur. Touba in het hartje van Senegal is de heilige stad voor de ongeveer één miljoen Mouriden. Daar is het graf van de stichter Sjeik Amadou Bamba Mbacké, Maraboet der Maraboets, de heiligste Malam (1853-1927). Zijn afstammelingen hebben daar de leiding. Overal in Senegal zijn Sjeiks die zich wijden aan heilige plichten terwijl de overige Senegalezen zich bezig houden met hun dagelijkse beslommeringen.

Maar er zijn verschillen. De echte grote Maraboets wonen ver weg van de massa, in landelijke stadjes waar volgelingen hen opzoeken om god en de goden gunstig te stemmen en bemiddeling af te smeken. Leopold Senghor, een uitgesproken Christen, onderhield in de jaren '60 een nauwe band met de Khalifa Sjeik Fallou Mbacké, de Mouridenleider van die dagen. Ook president Abdoulaye Wade reisde de dag na zijn verkiezing naar Touba om de zegen te vragen van de Grote Maraboet Sjeik Serigne Saliou Mbacké. Abdoulaye Wade, doctor in de rechten aan de Sorbonne, trouwde zijn Franse echtgenote Viviane bij wie hij twee kinderen kreeg. Maar ook hij vroeg de zegen van de Grote Maraboet over zijn presidentschap. Sommigen zien hierin een tegenstelling, maar de meeste Afrikanen niet.

Koalack (Kawlacx) is de heilige stad van de grotere Tijjaniya Broederschap. Daar vandaan verspreidde die zich naar Mauritanië, Nigeria, Ghana en Gambia. De stad ligt in zuid-Senegal, op de weg naar Gambia, richting Futa Djallon, op een belangrijk kruispunt van wegen die oost, west, noord en zuid verbinden. Kaolack is groter dan Touba, met meer moskeeën en scholen, en een belangrijke oude hogeschool voor Islam- en Arabische studies. De beroemde grote moskee van Al-Haj Ibrahim Niasse ligt iets buiten de stad aan de rivier de Saloum. Leerlingen uit de hele wereld komen er studeren. President Abdou Diouf was net als de andere helft van de Senegalezen een gelovige Tijjaniya.¹³

Franse pogingen om van Senegal, Mali en Niger één federatie te vormen, mislukten. Het rijkere Senegal wilde, apart van de ideologische verschillen, niet de lasten van de arme burens dragen. Wel kwam er in 1982 de Sene-Gambia Federatie, een politiek en economisch plan tot integratie van Senegal en Gambia met afspraken voor gezamenlijke projecten die niet echt van de grond kwamen. De partijen kwamen afspraken niet na en Gambia richtte zich toch meer op Engels-

¹³ K.A. Yussuf. *Inside the Holy City of Youba*, 2000.

sprekend West-Afrika. Met Nigeria regelde het een wederzijds niet-aanvalsverdrag tegen de zin van Senegal dat dacht daarvoor al garant te staan. Senegal had een evenwichtige kijk op de oorlogvoerende facties in Tsjaad, werkte goed samen met Algerije, ontwikkelde goodwill bij de Frontlijnstaten en ging flexibel om met het Sahara-conflict. Het steunde volledig het pan-Afrikaanse streven van integratie binnen de OAE. Naar Libië toe bleef de houding consequent rigide, wat negatief uitwerkte op de verhouding van Senegal met de Arabische staten waar de Zwarte Islam met zijn Soefi's en Maraboets toch al niet in de smaak viel. Senghor vroeg voor zijn sociaaldemocratische partij het lidmaatschap aan van de Socialistische Internationale. In zijn buitenlandbeleid bleef hij enthousiast Francofiel. Door dik en dun verdedigde hij de Franse Afrikapolitiek en Frankrijk kreeg een militaire basis op de Senegalese Cape Vert. Van daaruit hielp hij Frankrijk bij het bestrijden van rebellen in Zaïre en de Saharoui Republiek, en gaf hij militaire steun aan het bewind van Léon Mba in Gabon. Het Senegalese buitenlandse beleid was verder vrij consistent en omvatte ook steun aan de Palestijnse zaak.

In eigen land stond Senghor drie politieke stromingen toe. Dat waren de Senegalese Democratische Partij PSD, onder Aboulaye Wade, de Marxistisch-Leninistische PAI, of Partij voor Afrikaanse Onafhankelijkheid en Arbeid, onder Mahmoud Diop en Tidiane Baïdy Ly die guerillaneigingen hadden, en zijn eigen oude sociaaldemocratische partij onder de nieuwe naam PSS, de Senegalese Socialistische Partij. Zijn eeuwig kritische en militante opponent Sheikh Anta Diop, een invloedrijke Mouride, werd opzij gezet. De oude Nationaal-Democratische Assemblee Partij werd verboden en kleinere partijen moesten zich binnen de drie stromingen voegen. Later nam Senghor er toch een premier bij.

Toen dat in 1978 klaar was, werden er verkiezingen gehouden. Die won hij gemakkelijk. De oppositie klaagde vanaf het begin over fraude en kiezersbedrog door de PSS. Maar Senghor zorgde wel voor rust en stabiliteit. In 1980 trok hij zich na 20 jaar regeren vermoeid terug met een appel voor politieke vernieuwing. Premier Abdou Diouf van de PSS nam het presidentschap over. Hij erfde een moeilijke economische toestand. Hij opende het politieke stelsel door meer partijen toe te staan. Er kwamen 14 partijen naar boven, waarvan ruim de helft links van de regering. Abdoulaye Wade van de PDS, nu Diouf's belangrijkste opponent, slaagde er niet in om de oppositie te bundelen. Hij wilde een radicalere socialistische politiek en had contacten met Libië, Angola en Irak. Maître Wade werd regelmatig vastgezet omdat zijn stijl van oppositie voeren de presidenten Senghor en Diouf niet beviel. Gevangenschappen wisselde hij af met ballingschap in Frankrijk.

Bij verkiezingen in 1982 kreeg Abdou Diouf 85% van de stemmen. De linkerkant van de politiek wist weer zeker dat er geknoeid was. Een Duitse professor had een systeem bedacht waarmee de regering nooit kon verliezen. De politieke rol van de PSS werd steeds belangrijker. Op een bijzonder congres besloot die om over te gaan naar pluralistische politiek. Dat stak een wig in de oppositie en Diouf's prestige steeg. Bij verkiezingen in 1988 won de PSS weer driekwart van de stemmen; de rest was voor Wade en zijn PDS. Weer riep het volk schande en bedrog en president Diouf mobiliseerde het leger. Dat sloeg er flink op los om de orde te herstellen. Honderden burgers gingen de cel in en Abdoulaye Wade ging weer in ballingschap tot maart 1989.

In de Casamance, het tropische gebied van Senegal tussen de Guinee-landen en de Gambia-rivier, vocht het leger in 1982 tegen de separatistische MFDC, Beweging van Democratische Krachten van de Casamance, van Abbé Augustin Diamacoune Senghor (geen familie van). Het animistische, deels gekerstende Diolevolk van de Casamance stelde zich onafhankelijk op tegenover het Islamitische noorden; het wilde zich niet onderschikken aan Dakar. Het verzette zich ook tegen toenemende verwerving van hun vruchtbare land door noorderlingen en voelde zich meer thuis in de Guinee-landen en Gambia. In 1983 werden bijna al hun leiders gevangen genomen en veroordeeld. In 1990 liet de regering Abbé Diacoune Senghor vrij als gebaar van goede wil, maar pas nadat Amnesty International wredeheden, marteling en moord door het leger in de Casamance had gemeld. Volgens Senegal maakte Gambia deel uit van het probleem met de Casamance. Het zou te tolerant zijn voor MFDC-strijders en ze zelfs onderdak bieden. De conflicten in de Casamance duurden nog 20 jaar, met wisselende fasen van heftigheid. In maart 1989 brak er ook een grensconflict uit met Mauritanië na gevechten tussen boeren en veenomaden van beide landen over grond en water. Zeventigduizend Senegalezen keerden als vluchteling terug; Senegal zette evenzoveel Mauritaniërs uit.

3.3 In 1965 werd PPP-leider Dawda Kairaba Jawara de eerste president van Gambia

Het koloniale Bathurst werd de nieuwe hoofdstad Banjul. Gambia bleef nog even lid van het Britse Gemenebest met een eigen aan het Britse pond gekoppelde munt en koningin Elisabeth II als soeverein vorst. In 1970 koos het volk voor een Onafhankelijke Presidentiële Republiek. Gambia ervoer de omarming door Senegal als problematisch. In 1965 maakten zij afspraken over veiligheid, wederzijdse verdediging en diplomatieke vertegenwoordiging; in 1973 volgden nieuwe afspraken: samen zouden zij werken aan het oplossen van de smokkelproblematiek, een plan dat in 1981 nog passief in de la lag. In 1977 en 1982 kozen de burgers van Gambia Dawda Jawara weer als president. In 1981 vertrok hij naar Londen en meteen vond een poging tot staatsgreep plaats. Een groep Moslims wilde zijn corrupte klik weg hebben en een revolutionair regiem vestigen. Maar op verzoek van Jawara viel het Senegalese leger binnen dat de jonge revolutie verpletterde en zijn macht herstelde.

Na deze mislukte staatsgreep maakten zij meer haast met het federale project. De Federatie Sene-Gambia werd in 1982 officieel ten doop gehouden. Abdou Diouf van Senegal was de president daarvan. Er kwamen een gemengde ministerraad en een binationaal parlement. Beide landen behielden hun autonomie, maar werkten samen. Zo kwam er één gezamenlijke politiemacht om Jawara tegen rebellen te beschermen. En de smokkel werd beter gecontroleerd, wat Senegal meer belasting opleverde. Verder gebeurde er niet zoveel met de federatie. In 1985 leek hij dood te zijn. Banjul stelde het tekenen van afspraken steeds meer uit en de samenwerking kwam geen stap verder. Gambia hield verdere integratie af en koos voor een neutrale buitenlandse politiek waarbij iedereen vriend kan zijn. Engeland en het Gemenebest bleven de beste vrienden van Gambia.

In 1989 werd Banjul de zetel van de Afrikaanse Commissie voor de Rechten van Mensen en Volken. Deze ACHPR werkte onder het Afrikaanse Charter van de OAE, later de AU. Sindsdien rapporteert de Commissie periodiek naar de Conferentie van Afrikaanse Staatshoofden over zaken onder haar mandaat. Met de mensenrechten in Gambia zelf was het overigens niet zo goed gesteld. In 1983 werden 35 mensen beschuldigd van betrokkenheid bij een coup poging en ter dood veroordeeld. Daarna begon Jawara de oppositie stevig te onderdrukken; het betrof vooral mensen rond de clandestiene krant *Stem van de Toekomst*. Hij begon een moraliserings- en disciplineringscampagne tegen corruptie onder ambtenaren, maar er ging iets fout. Fafa Edrissa M'Bai, de minister van Justitie, tevens procureur-generaal, leidde de campagne. Journalisten ontdekten dat Fafa jarenlang grote sommen overheidsgeld had overgeheveld naar zijn rekening bij een privébank in Engeland. Fafa trad af. Gambia sudderde door tot het eind van de Koude Oorlog.

3.4 De Federatie van Mali en Senegal liep meteen al spaak

Leopold Senghor, de president van de federatie, liet Modibo Keita, de socialistische Malinese premier van de federatie, binnen enkele maanden arresteren en deporteren. De Franse President De Gaulle weigerde om Keita te steunen en koos eenzijdig voor Senghor, wat in Mali kwaad bloed zette. Op 22 september 1960 proclameerde Mali zichzelf trots als zelfstandige republiek, met Keita als president en Bamako als hoofdstad. Mali was grondwettelijk een 'ondeelbare, seculiere, democratische en sociale republiek, met gelijkheid voor allen, ongeacht ras, sekse, afkomst of religie'. Een nationale eenheidspartij moest verdeeldheid voorkomen. De laatste banden met Frankrijk werden verbroken. Mali was boos op het moederland vanwege de oorlog in Algerije en de voorkeur voor Senegal. In 1961 sloot de regering de Franse bases; - alle militairen moesten weg. Keita was weliswaar ook een product van Franse vorming, maar anders dan Senghor (Senegal) en Houphouët Boigny (Ivoorkust) ging hij niet akkoord met 'een duidelijke vorm van neokolonialisme onder een façade van Négritude'. Keita deelde deze mening met de geleerde Senegalese criticus Sjeik Anta Diop. Hij koos voor het Oostblok maar ging in 1966 weer een relatie aan met Frankrijk, dat onder voorwaarden hulp bood. De Malinese munt moest devalueren waardoor de prijzen verdubbelden en Mali moest weer Franse adviseurs toelaten.

Keita richtte massaorganisaties op van vakbonden, boeren en vrouwen als poging om de samenleving te herscheppen. Het CNDR, Nationaal Comité voor de Verdediging van de Revolutie, werd in 1966 de kroon op de inspanningen. Revolutie was overigens sterk uitgedrukt: het volk deed er niet echt aan mee en droomde ook niet van revolutie. De Staat schiep coöperaties, productie-eenheden in de bouw en organisaties voor wederkerige hulp. Ploegen, kunstmest, insecticiden en verbeterde zaden kwamen op grote schaal beschikbaar. Maar het ging allemaal moeizaam, wat Keita ertoe bracht om in 1967 zijn Permanente Revolutie te lanceren. Elitevorming werd bestreden en een nationale bourgeoisie mocht zich niet ontplooien. Industrie van enige omvang werd genationaliseerd. Met de Toearegs werden experimentele staatsveebedrijven opgezet. Maar het volk verzette zich tegen al die overheidsbemoeienis en er brak geweld uit.

Jonge officieren verenigd in het CMLN pleegden eind 1968 een staatsgreep. Kolonel Moussa Traoré, de leider van het Militair Comité voor de Nationale Bevrijding CMLN, werd de nieuwe president. Modibo Keita werd opgesloten in een gevangenis in de woestijn, veel van zijn aanhangers en medewerkers verdwenen achter tralies, en met het Oostblok werd gebroken. Maar de economie viel hard terug waardoor ook het CMLN de gunst van het onrustig geworden publiek verloor. Daarom organiseerden de militairen in 1974 een referendum rond het voorstel voor een nieuwe grondwet waarin elke vorm van oppositie was verboden. Keita en zijn mensen zaten nog gevangen. En dus won het CLMN dat referendum met 99,8%.

In 1977 stierf Modibo Keita in commandocentrum Djicoroni aan ‘voedselvergiftiging’. Volgens het ontevreden publiek hadden de militairen hem vermoord. Bij zijn begrafenis daagden het volk en de studenten de militairen uit. Zelfs diplomaten spraken van ‘dood onder verdachte omstandigheden’. De onrust was niet meer te stoppen. Het nieuwe regiem wilde de economie in goede banen leiden en de corruptie drastisch aanpakken, maar het tegenovergestelde gebeurde. Het publieke protest werd feller onderdrukt; studenten- en vakbondsleiders werden opgepakt. Amnesty International schreef over inhumane praktijken in gevangenissen in de afgelegen woestijngebieden van Kidal en Taudent, in het hart van Toearegland. In een hitte van vijftig graden moesten gevangenen blootsvoets kilometers door de woestijn naar de salpetermijnen lopen en daar hard werken onder slechte omstandigheden. Dat was vaak na een week al dodelijk.

In maart 1985 viel het Malinese leger Burkina Faso binnen. Boerkinezen zouden steden en dorpen in de grensstreken hebben aangevallen. Niemand begreep wat er omging. Het was mogelijk een schot voor de boeg namens een derde partij, omdat de progressieve Thomas Sankara daar met zijn revolutionaire ommekeer was begonnen terwijl Mali nog vocht tegen de geest van Modibo Keita. In 1988 gingen in Bamako studenten, docenten en ambtenaren weer de straat op. De woede van het volk was groot en de regering Traoré besloot wijselijk om er aan tegemoet te komen. De regering werd omgevormd tot een Sociale en Economische Raad, geleid door generaal Amadou Baba Diarra, met de grote baas Moussa Traoré achter zich. Na het aantreden van Diarra en het relatief terugtreden van Traoré bleef het volk wantrouwend. Studenten bestormden en plunderden overheidsgebouwen. Oude politieke partijen herleefden, nieuwe manifesteerden zich. Vakbonden agerden voor betere lonen en tegen privatisering van spoorwegen, telecommunicatie, textiel-, cement- en farmaceutische industrie. Met steeds wisselende kansen en regeringen die het regeren nog moesten leren, deed Mali het niet eens zo slecht. De machtswisselingen waren geweldloos, er waren geen openlijke tribale conflicten, maar de verhouding tussen het volk en de militairen was bij het ingaan van de jaren '90 nog niet goed. Ook de relatie tussen boeren en nomaden kon veel beter.

3.5 Opper Volta (het latere Burkina Faso) werd op 5 augustus 1960 zelfstandig

Het had Ouagadougou als hoofdstad. Een nieuwe grondwet werd aangenomen en een nieuwe president aangesteld. Dat was de évolué Maurice Yameogo, algemeen secretaris van de De-

mocratische Unie van Volta, UDV, een tak van de regionale RDA. De antisocialistische UDV was verbonden met de belangen van traditionele eigenaren en de nationale bourgeoisie. Het binnenland was nog grotendeels feodaal-patriarchaal georganiseerd, met van de lokale adel afhankelijke kleine boeren. De grootste heer was de Mogho Naba, de grote heerser van het Mossi-volk waaraan ook Lobi's, Bobo's, Senoefoes, Goermas en Groessis schatplichtig waren. Boeren droegen belasting af aan de nationale regering én aan de Mogho Naba. Zijn vazallen verdeelden het land onder de boeren, lieten ze werken, en eisten hun deel van de productie op. Ook van wie in de stad in loondienst werkten, persten zij bedragen af. De regering probeerde die feodale macht terug te dringen met de wet van april 1961 die ging over het ontbinden van de tribale genootschappen, een verbod voor hoofdmannen om als symbool van hun macht hun traditionele hoofddeksels te dragen, en afschaffing van oude rituelen en ceremonieën die de afhankelijkheid van de boeren van de adel bevestigden.

Vanaf het begin werkten Opper Volta en Frankrijk samen in de Conseil d'Entente waarbij Frankrijk buitenlandse handel, financiën en onderwijs controleerde. Opper-Volta drong wel aan op sluiting van de Franse bases en deed niet mee met het defensiepact van ex-Franse koloniën. Het koos voor samenwerking binnen de nieuwe Afro-Malagasy-Unie waarvan het militaire hoofdkwartier in Opper Volta kwam. Tot 1967 ging het land geen betrekkingen met socialistische landen aan. Europa, met Frankrijk voorop, bleef de belangrijkste partner. Die relatie bleef er een van afhankelijke hulp en regelmatige ingrepen door Frankrijk in de zelfstandige voormalige kolonie. De regering Yameogo probeerde met Ghana, Guinée en Mali samen te werken, maar dat beviel niet. Met het conservatieve regiem van Ivoorkust ging dat beter: samen kozen zij voor samenwerking met Franse neokoloniale belangen. In 1965 werd Yameogo herkozen ondanks heftige agitatie door vakbonden vanwege crisis, chaos, corruptie en bezuinigingen. Eind 1965 protesteerde het hele land en begin 1966 zetten militairen de president af. Zij ontbonden het parlement, zetten de grondwet buiten spel en verboden alle politieke partijen.

Kolonel Sangoulé Lamizana, de stafchef van het leger, werd de nieuwe president. Hij beloofde trouw aan de principes van het OAE-Charter, de Conseil d'Entente met Frankrijk, en de Afrika-Malagasy-Unie. Geleidelijk maakte zijn regering ruimte voor politieke partijen. Na oktober 1966 drongen vier partijen aan op een nieuwe grondwet en verkiezingen. Maar Lamizana regeerde nog dictatoriaal door tot 1969, alvorens stappen te zetten voor normalisering van de verhoudingen. Er kwam een nieuwe grondwet, met verkiezingen in 1970. Met slim manoeuvreren tussen de partijen bleef de regering Lamizana aan de macht. UDV (traditionele elite) en GPAR (boeren en ambtenaren) stonden tegenover elkaar. De radicalere MLN van veteraan, nationalist, schrijver en historicus Joseph Ki-Zerbo vertegenwoordigde de jeugd, vakbonden, volksorganisaties en christelijke kerken. Maar binnen vier jaar had Lamizana alweer schoon genoeg van de burgerdemocratie. Hij voerde opnieuw het militaire gezag in dat tot 1978 duurde. De grote droogte dwong hem om meer steun van het volk te vragen. Hij schreef verkiezingen uit en werd herkozen met de meest mogelijke stemmen. Weer kregen partijen meer ruimte, maar dat voorkwam niet de nieuwe staatsgreep van november 1980. Lamizana's milde dictatorschap werd opgevolgd door het dictatoriale regiem van Kolonel Zaye Zerbo, de voormalige minister van buitenlandse zaken. Hij verbood weer alle politieke activiteit. Passiviteit, verwarring en on-

duidelijkheid typeerden zijn beleid. De partijen waren verlamd, alleen de bonden konden nog mensen mobiliseren. Er werd gedemonstreerd tegen het dramatische banenverlies en ordetroepen sloegen daar hard op in. De spanningen stegen tot grote hoogte. De militairen raakten de regie kwijt.

De vierde staatsgreep vond eind 1982 plaats onder majoor Jean-Baptiste Ouédraogo. Dat gebeurde met Franse steun. De majoor beloofde verkiezingen in 1984 en garandeerde democratische rechten en vrije politieke partijen. De bevolking reageerde sceptisch: 'Eerst zien, dan geloven!' Ouédraogo benoemde al snel de jonge legerkapitein Thomas Sankara tot premier. Die stond bekend als sober, hervormingsgezind, met grote afkeer van de corrupte hogere legerleiding en hij was geliefd onder soldaten en boeren. Tijdens de grote droogte organiseerde hij als hoofd van een militaire eenheid werkploegen die met de boeren samenwerkten om de droogte en de gevolgen daarvan het hoofd te bieden. Hoge officieren werkten hem tegen. Hij bedacht progressieve hervormingsplannen, zocht diplomatiek contact met linkse regeringen in Ghana en Libië en bezocht Moammar Gadaffi. Van hoge ambtenaren eiste hij dezelfde soberheid als die hij uitdroeg. Tegenwerking tegen hem groeide uit tot een point of no return: in mei 1983 liet president Ouédraogo hem afzetten en arresteren. Frankrijk hielp bij het terugdraaien van het beleid naar conservatief-rechts-liberaal. De hele operatie riep in het land grote spanningen op met escalerende conflicten tussen conservatieven en progressieven. In het leger bestreden de jonge op het volk gerichte garde en de oudere hoger geplaatste militairen elkaar. Dus liet de president na 20 dagen Sankara vrij met de belofte van verkiezingen en politieke vrijheden voor najaar 1983.

Maar zover kwam het niet meer, want in augustus 1983 pleegde Thomas Sankara zijn eigen coup. Met zijn groep vooruitstrevende jonge militairen stelde hij een Nationale Revolutionaire Raad samen. Zij kondigden grote veranderingen aan in nationale politiek en economie. Het eerste jaar was voor de transformatie van de nationale symbolen. Opper-Volta werd 'Burkina Faso, het land van de eerlijke mensen van waarde en waardigheid'. De inwoners werden Burkinabé. Er kwam een nieuw nationaal symbool en een nieuwe vlag. De nationale slogan 'Eenheid, werk, en rechtvaardigheid' werd vervangen door 'Het land van dood en sterven: wij zullen daar bovenuit komen'. Volgens de Raad had de Burkinabé elke dag recht op twee maaltijden en tien liter water.

Het volk werd meer betrokken bij de voorbereiding van regeringsbesluiten. Het straatarme land met 82% analfabeten stond voor grote uitdagingen. Het omhakken van bomen voor brandhout betekende bijdragen aan ontbossing en het opkruipen van de Sahara. Dat moest veranderen. Maar het mocht zover niet komen. In december 1987, na vier jaar democratische revolutie, pleegde de tweede man, Blaise Compaoré, alweer met Franse steun, de volgende staatsgreep. Thomas Sankara en twaalf medewerkers werden geëxecuteerd. De coupplager beloofde door te gaan met het Volksfront en te zullen werken aan een betere overheid. Maar president Compaoré bouwde zich wel eerst een presidentieel paleis en hij kocht zich een vliegtuig. Hij voerde een schrikbewind in. In september 1989 liet hij vier hoge officieren die tegen hem zouden complotteren, zonder proces doodschieten. Frankrijk steunde hier weer een staatsgreep met moord en geweld die de hoop om zeep bracht van een volk dat echt in meerderheid geloofde in

Sankara, en zijn beloften voor de toekomst vertrouwde. Coupplager Blaise Compaoré zou zich nog lang aan de macht vastklampen.

3.6 Niger kreeg de Fransgezinde Hamani Dori als president

Hij werd benoemd na verkiezingen die als frauduleus werden bestempeld. Hamani Dori baseerde zijn bewind op persoonlijke macht en omgaf zich met een coalitie van Haussa-, Fulani- en Djermavolken. Haussa's, 53% van de bevolking, domineerden zijn regering. De verboden Sawabapartij bleef ondergronds actief. In 1963 mislukte een poging tot militaire staatsgreep. In 1964 organiseerde Sawaba in diverse plaatsen gewapende opstanden en sabotageacties die door gebrek aan genoeg steun onderdrukt konden worden. De leiders kregen lange gevangenisstraffen of de doodstraf. Sawabaleider Djibo Bakari, de linkse neef van Hamani Dori, week uit naar het buitenland.

In april 1974 slaagde een coup door het Opperste Militaire Commando van luitenant-kolonel Seyni Kountché die Hamani Dori gevangen zette. Kountché's kabinet werd de daarop volgende tien jaar vaak gewijzigd. Hij was het nooit eens met zijn raadgevers en wantrouwde zijn collega's. Zijn ambitieuze project voor het hele land van een sociaal-politieke structuur op gemeenschapsbasis mislukte door de toenemende economische crisis. In het noorden begonnen Toeregu guerrilla-acties tegen de regering. De president kreeg een flinke scheepslading moderne wapens van Frankrijk die hij inzette tegen de opstandelingen. In oktober 1983 deed voormalig personeel van de geheime politie een serieuze poging tot staatsgreep. De regering nam strenge maatregelen voor meer binnenlandse controle en veiligheid.

In april 1984 was Niger 25 jaar onafhankelijk en dat moest gevierd worden. President Kountché liet veel gevangenen vrij, waaronder Hamani Dori, de in 1974 afgezette eerste president die als balling naar Frankrijk vertrok. Begin 1985 liet Kountché, murw geslagen door de droogte en de economische crisis, weten naar een constitutionele burgerpolitiek te willen terugkeren. Tijdens die transitie naar civiel bestuur kreeg hij een hersenbloeding. Elf maanden later overleed hij in een ziekenhuis in Parijs. Al die tijd lag zijn regering stil. Opvolger stafchef Ali Seybou beloofde door te zullen gaan op de ingeslagen weg. Hij vaardigde algemene amnestie uit en benoemde tien nieuwe ministers. Hamani Dori en Djibo Bakari kwamen in 1986 uit ballingschap terug. Seybou ontving hen persoonlijk en respectvol en gaf ze ruimte voor politieke activiteiten. Maar al snel werd Bakari weer uitgesloten, beschuldigd van samenwerking met rechtse krachten. Maar Bakari verweet juist Seybou van heulen met de Fransen en reformisme. Die had inderdaad steeds hechter banden met Frankrijk en het Franse uraniumbedrijf AREVA; het tegenovergestelde van wat Bakari en Sawaba voorstonden.

Ook wie rechtstreeks waren getroffen door Kountché's hervormingen bleven tegen Seybou ageren. Hij overleefde enkele aanslagen die toenamen nadat hij de productie en verkoop van uranium deels nationaliseerde. Enkele rustige jaren volgden, maar in 1988 demonstreerden 3.000 studenten een maand lang tegen wantoestanden op de universiteit. Zij kregen hun zin en de

lessen werden hervat. In augustus 1988 werd de Opperste Militaire Bestuursraad van 1974 vervangen door de Nationale Beweging voor een Zich Ontwikkellende Samenleving, MSND, als enige toegestane politieke partij. Een Nationale Ontwikkelingsraad ontwierp een nieuwe grondwet die in 1989 per referendum werd aanvaard. Kort daarna werd Ali Seybou via algemene verkiezingen als president bevestigd. Hij beloofde het democratiseringsproces voort te zetten, wat niet goed van de grond kwam. In 1989 stierf Hamani Dori.

3.7 In Tsjaad werd François Tombalbaye vanzelfsprekend de eerste president

De christelijke Sara-elite leidde het land. Ook waren er veel ongeschoolde christelijke Sara-boeren die grootschalige moderne landbouw hadden geadopteerd. Andere medeburgers tellden niet mee. Dat waren de andere zwarte volken en de onderdrukte nomadische islamitische herders in het noorden. De voorkeur voor de Sara's van de nieuwe leiding riep meteen de oude spanningen weer op. Vanaf dag één was het duidelijk dat Tombalbaye niet zou zorgen voor nationale eenheid en vreedzaam samenleven van noord en zuid binnen één natie. Het religieuze en etnische antagonisme werd versterkt door de 'corrupte arrogantie en het obscurantisme van de regering Tombalbaye'.¹⁴ In het noorden ontstond in 1966 de gewapende verzetsbeweging FROLINAT. Dit Nationale Bevrijdingsfront begon als sociale beweging in de tijd dat de boeren in het zuiden opstonden tegen het nieuwe systeem van COTTONFRAN, de Franse katoenmonopolist. In het noorden verzetten de clans zich toen tegen het opgelegde belastingsysteem dat in het zuiden al langer bestond. Want het noorden was arm en produceerde weinig en de bevolking voelde zich toch al gediscrimineerd en geminacht door de overheid en de zuiderlingen. FROLINAT voerde de gewapende strijd op met steun van Libië. Het had politieke bases en een flinke aanhang in het midden en noorden van het land. Het streefde naar volledige nationale eenheid, machtsdeling en autonomie onder een antikoloniale regering. Gelijke behandeling was hun doel; afscheiding stond niet op de agenda.

Geopolitiek waren de Sahara, de Sahel en de Maghreb voor Frankrijk van vitaal belang, en Tsjaad daarbinnen het meest vanwege de aardolie en het uranium. De Fransen hanteerden een mix van politieke manipulatie, militaire interventies en openlijke neokoloniale strategieën, maar kregen toch de situatie nooit geheel onder controle. De in Tsjaad achtergebleven Franse militairen hadden de strijd tegen FROLINAT als kerntaak. In 1970 controleerde het Front tweederde van Tsjaad, en in 1972 belegerde het zelfs de hoofdstad N'Djamena. De regering Tombalbaye kon zich handhaven dankzij Franse paratroepers. Maar in 1975 werd hij toch gedood bij een militaire coup. Generaal Felix Malloum (Ngakoutou Bey-Ndi) nam zijn plaats over. Frankrijk erkende diens regering niet. Deze staatsgreep bracht weinig verandering en het Front bleef met aanslagen de druk opvoeren. De Fransen begrepen langzamerhand dat een militaire oplossing onmogelijk was.

¹⁴ *Third World Guide*, 1986/1987, *Chad*, pp. 69-72. Obscurantisme is het systematisch geheim houden van informatie die bij het publiek bekend zou moeten zijn. Het omgekeerde van Verlichting.

Volgens *Africa Confidential* liet Frankrijk het Front infiltreren om tweespalt te veroorzaken. Daarin waren tien groepen verenigd, dus de kans van slagen was reëel. Tussen de belangrijkste leiders ontstonden inderdaad problemen. Moammar Gadaffi versterkte zijn steun aan Goukouni Oueddei die het FAP, de Strijdmacht van het Volk aanvoerde. De Fransen voerden hun steun op aan Hissène Habré, de leider van de anti-Libië factie FAN, de Strijdmacht van het Noorden. In 1977 stuurde Frankrijk 3.000 soldaten en extra gevechtsvliegtuigen naar Tsjaad, maar slaagde er nog steeds niet in om de situatie naar eigen hand te zetten. De nieuwe Franse president Giscard d'Estaing veranderde daarom van tactiek. Hij stelde zich neutraal op in de conflicten tussen de FROLINAT-facties en erkende de regering Malloum. Hij regelde wel dat de Franse protegé Hissène Habré onder Malloum premier werd.

Eind 1979 vormden de belangrijkste groepen van Tsjaad samen GUPTUN, de Voorlopige Overgangs Regering van Nationale Eenheid. Goukouni Oueddei werd er de president van, en Hissène Habré kreeg de sleutelpost van minister van defensie. Frankrijk was teleurgesteld. In maart 1980, drie maanden na de installatie van GUPTUN, brak Hissène Habré er weer mee. Met steun van Frankrijk begon hij eenzijdig aan een echte burgeroorlog. Zo draaide hij met steun van Frankrijk het voorzichtig begonnen democratiseringsproces de nek om. De GUPTUN-regering viel uiteen in drie groepen. Acyl Ahmed, de minister van buitenlandse zaken, leidde met steun van Gadaffi de noordelijke militia. Kolonel Abdelkader Kamougué, de vice-president, leidde een nog door Frankrijk gesteunde militaire factie. President Goukouni Oueddei hield, ook met steun van Libië, het commando over FAP. Hissène Habré speelde kundig de spanningen tussen etnische en religieuze rivalen uit en wisselde regelmatig van bondgenoot. De oorlog werd wreed en heftig.

In mei 1980 vroeg Oueddei Libië om meer hulp en Gadaffi stuurde 2.000 soldaten. Habré's troepen bombardeerden toen de hoofdstad. Honderdduizend Tsjadiërs vluchtten naar de buurlanden. In oktober 1980 bereikte een leger van 15.000 Libische militairen N'Djamena met gevechtswagens en tanks. Bemiddeling mislukte en Habré werd verslagen. Met een deel van zijn troepen vluchtte hij naar Kameroen; de rest van zijn leger ging naar Darfur in West-Soedan. Maar de oorlog was nog niet over. In 1987 maakte het zuidelijke leger bekend dat het samen met de Fransen terrein won. Dat betrof de garnizoensstadjes Fada en Faya Largeau en de Aouza-strip, een omstreken stuk woestijn tussen Tsjaad en Libië, wel driemaal zo groot als België. Frankrijk voerde wereldwijd campagne tegen wat zij de expansiedrift van Libië noemden. Daarmee verwierf het de sympathie van de VS, Egypte, Soedan en enkele Afrikaanse landen die vreesden dat Gadaffi de arme moslimvolken in de Sahel-Soedan-zone zou infecteren met zijn idealistisch-revolutionair islamisme. Binnen Tsjaad zelf keerden steeds meer groepen zich tegen de wreed, corrupt en opportunistisch optredende Habré. Geholpen door Frankrijk reorganiseerde die vanaf april 1981 in het geheim zijn troepen in Soedan.

De OAE besloot om een Afrikaanse Vredesmacht naar Tsjaad te sturen, ook met steun van Frankrijk. Zes landen tekenden in. De aanwezigheid van Afrikaanse troepen deed de spanningen binnen GUPTUN hoog oplopen. Acyl Ahmet zag er een Frans-Amerikaanse manoeuvre in om Libië te blokkeren en niet een eerlijke oplossing voor het lijdende volk van Tsjaad. Oueddei

kon de toestand niet aan en smeekte Gadaffi om zijn troepen terug te trekken. Dat gebeurde. Kort daarop kwam Acyl Ahmet onder verdachte omstandigheden om het leven. Toen vielen Habré's troepen het land binnen met steun van de VS, Frankrijk, Egypte en Soedan. De voorlopige regering stond machteloos. In juni 1982 was Goukouni Oueddei verslagen. Hij vluchtte naar Libië. In het zuiden werden de troepen van kolonel Kamougué uitgeschakeld. Die vluchtte naar Nigeria. Weer werd een tijdelijke Regering van Nationale Eenheid geïnstalleerd, met His-sène Habré aan de leiding. Het zuiden leverde 14 ministers.

Zestien jaren van burgeroorlog sloegen diepe wonden. Habré miste de inzet en het karakter om een proces van eenwording en verzoening te leiden. Chaos overheerste. In het noorden kreeg Oueddei een Voorlopige Regering in Ballingschap voor het Redden van de Natie bij elkaar, met deelname van acht van de elf voormalige GUPTUN-leden. Samen controleerden zij enkele noordelijke steden. In maart 1983 openden zij een nieuw offensief tegen de troepen van Habré. Door de successen kwam er meer eenheid en samenhang in het Front. De verenigde GUPTUN-groepen vormden met elkaar het ANL, het Nationale Bevrijdingsleger met een centraal commando en verspreide gevechtseenheden. Het samenwerken binnen hun politieke orgaan, de CNL of Nationale Bevrijdingsraad ging steeds beter. Zij werkten toe naar een nationale bevrijdingsstrijd die moest leiden tot een socialistische samenleving. In feite werd het land in tweeën gesplitst. Het noorden, gesteund door Libië, werd gecontroleerd door ANL/CNL en het zuiden door de door Frankrijk geholpen Habré. De FAT-sectie van Kamougué opende vanuit bases in Maiduguru in Noord-Nigeria een tweede front tegen Habré, met aanvallen in het zuiden op militaire barakken en regeringsgebouwen.

Een lange periode van droogte veroorzaakte hongersnood in Tsjaad. Het invliegen van voedsel uit de VS en Frankrijk hielp niet genoeg. Het zuiden demonstreerde en rebelleerde en Habré reageerde misdadig wreed. Het snelle reputatieverlies van hun man bracht de Franse generaal Jean Poli met zijn 3.000 soldaten in verlegenheid. In februari 1985 besloot Poli om niet verder op te trekken dan 200 km boven de 15° breedtegraad. Zijn troepen zouden Habré slechts bijstaan als noordelijke eenheden over die lijn kwamen. In maart 1985 mislukte een verzoeningsbijeenkomst in Addis Abeba. Ongeveer tegelijkertijd begon de VS met voorbereidingen voor een eigen legerbasis in het zuiden om de oliepijplijn te beschermen en de Libische expansie af te schrikken. Na twee burgeroorlogen was het land nu geruïneerd en verdeeld in twee vijandige stukken. N'Djamena had nog maar een paar duizend bewoners. Open winkels en bedrijven waren op één hand te tellen. Bronnen, watertorens en waterleidingen waren vernield. Onderwijs en gezondheidszorg waren gereduceerd tot dat wat lokale leerkrachten, ouderverenigingen en NGO's nog klaar-speelden. Boeren en nomaden probeerden te overleven. In die omstandigheden leidde de grote droogte van 1985/86 onherroepelijk weer tot hongersnood waardoor met name in het zuiden protesten en boerenopstanden weer toenamen. De repressie van Habré's troepen was zo wreed dat 10.000 mensen naar de Centraal Afrikaanse Republiek (CAR) vluchtten.

De nieuwe zelfstandige landen in de Sahel-regio bleven dus sterk onder de tutelage van Frankrijk staan. Regeringen die Frankrijk niet welgezind waren, kregen te maken met staatsgrepen, maar andere ook nog vaak. De verhoudingen tussen noordelijke en zuidelijke volken bleef

moeilijk; men bekeek elkaar argwanend. Was Libië de grote lastpost? Zo ja, voor wie wel en voor wie niet?

B Economische en maatschappelijke ontwikkeling in de Sahel-regio van de jaren '60 tot 1990

Levensbedreigende droogteperioden troffen de Sahel regelmatig. Heel erg was die van 1968 tot 1973 toen overall tekorten waren. Ooggetuigen schreven over de extreme honger als: '...een van de ergste plagen die een mens kan treffen. Honger is vernederend, pijnlijk, dodelijk, zou overbodig moeten zijn, want er is een simpele remedie: voedsel. Mensen werden waanzinnig omdat waanzin de enige uitweg was in een wereld zonder toekomst. Mensen trokken zonder drank en voedsel de woestijn in om de onontkoombare hongerdood te versnellen. Verlaten dorpen, achtergelaten kinderen.'¹⁵ Elk land handelde voor zich, samenwerking bestond nauwelijks, iedereen deed het anders. Mali, Niger en Opper Volta zetten hun legers in om boeren en nomaden diep in het land bij te staan. Zo leerden militairen de binnenlanden kennen. Zij gingen op onderzoek uit en ontdekten de dramatische gevolgen van jarenlange corrupte ondergeschiktheid aan Franse belangen. Zij troffen etnische verdeeldheid aan als voortgezette erfenis van het kolonialisme en zagen weinig nationaal besef. Sommige regeringen gingen uiterst corrupt met de noodhulp om. De met transnationale ondernemingen samenwerkende oligarchen, nationale topelites, werden schatrijk over de ruggen van de arme, hongerige bevolkingen.

Jonge officieren begrepen dat alleen voedsel uitdelen aan hongerige landgenoten niet genoeg was en dat er veel moest veranderen. Zij grepen in met corrigerende maatregelen. De droogte en de effecten ervan werden veel toegeschreven aan klimaatverandering en toenemende woestijnvorming. Maar dat was niet de enige of alles bepalende factor. Het in de koloniale tijd verdringen van traditionele methoden van voedselverbouw door exportgerichte gewassen en monoculturen werd na de onafhankelijkheid nog sterker. De landbouw in de Sahel werd steeds meer op de wereldmarkt afgesteld; de economie werd steeds afhankelijker. Meer werd geïnvesteerd in export en monoculturen, en minder in eigen voedselproductie. Meer en duurder voedsel moest komen uit rijke landen met gesubsidieerde voedseloverschotten. Daarvoor moest doorgaans bij dezelfde landen veel geld worden geleend, die dat dan in ontwikkelingshulp omzetten.

Vanaf 1974 viel er meer regen en de situatie leek hoopvol. Maar al in 1978 trof een tweede verschrikkelijke Grote Droogte de Sahel weer ernstig. Op het hoogtepunt van die crisis werden weer miljoenen mensen met de hongerdood bedreigd en tienduizenden mensen stierven ook echt. Dat was zelfs in de Sahel uitzonderlijk. Normaal heerste er vooral chronische ondervoeding. Dat lijkt minder spectaculair, maar die verzwakt, met op den duur ook dodelijke gevolgen. Ook midden jaren '80 kwam in de hele Sahel de droogte met honger terug. Die reduceerde kuddes van miljoenen stuks rundvee, kamelen, schapen en geiten. Grote aantallen burgers ondernamen barre, vaak dodelijke voettochten naar buurlanden om aan de hongerdood te ont-

¹⁵ Albert Stol & Willem Diepraam, in *Onze Wereld*, het maandblad van Novib, het latere Oxfam-Novib.

snappen. De oogst van aardnoten bleef tot en met 1985 ver beneden peil en exportinkomsten daalden aanzienlijk. Bestaande sociale en economische problemen werden door Grote Droogte extra zwaar. In 1980 bereikte de economie van de regio het laagste punt sinds de onafhankelijkheid. De regeringen moesten de wereld wel om hulp vragen. Door de droogte werd landbouwgrond nauwelijks meer bewerkt, waardoor afhankelijkheid van hulp nog meer toenam.

3.8 Bij de onafhankelijkheid had Mauritanië weinig voorzieningen

Het had vijf universitair afgestudeerden en vijftien nog studerende. De hoofdstad Naoukchott was pas onlangs gesticht. Er waren een paar andere, wijdverspreide steden. Geldeconomie bestond er nog nauwelijks, want bijna alle nomaden deden aan ruilhandel. De Frans-Brits-Italiaans-Duitse onderneming MIFERMA exploiteerde er nog de ijzermijnen, gaf werk aan een kwart van de bevolking, en had meer macht dan de regering. In 1966 richtte de regering SO-MITEX op, een nationale handelsorganisatie met alleenrecht op de invoer van suiker, rijst en thee, om monopolies van de Franse handelshuizen in Dakar te breken. In 1969 zette Mauritanië een eigen douanesysteem op, los van Senegal. In 1972 kreeg de Arabisch-Mauritaanse Bank het alleenrecht op geldhandel met het buitenland en in 1973 kreeg Nouakchott een eigen Centrale Bank. Tenslotte nationaliseerde de regering in 1974 de ijzermijnen. Algerije en de Beweging van Ongebonden Landen hielpen daarbij. MIFERMA behield een ondergeschikte samenwerkingsrelatie met de Mauritaanse overheid. De nieuwe geldeconomie wende moeilijk en belastingontduiking werd de norm; slechts 40% van de begroting kwam via de fiscus binnen. Van de economische activiteiten was 60% ongeregistreerd en minder dan de helft van de bedrijven hield de verplichte boekhouding bij. De regering bedacht plannen voor bestrijding van corruptie en clandestiene activiteiten op economisch en financieel gebied, maar kwam daar niet ver mee.

In april 1985 leende het IMF de regering 12 miljoen dollar als standby krediet nadat de belangrijkste schuldeisers het eens werden over hervorming van de buitenlandse schuld van 930 miljoen dollar¹⁶ met als voorwaarden: devaluatie van de munt, verhoging van belastinginkomsten, strenge controle van de inflatie en verhoging van de tarieven. Dat was hard voor een land dat steeds meer landbouwgrond verloor aan de wandelende woestijn die de bevolking naar de steden dreef; een land met een jaarlijks graantekort van 121.000 ton. De aanpassingen zouden Mauritanië op een jaarlijks begrotingstekort van 200 miljoen dollar brengen; geld dat nodig was om de problemen het hoofd te kunnen bieden. Over de visserij werden kloeki besluiten genomen: buitenlandse vissersvloien kregen geen vergunning meer. De ambachtelijke lokale visserij en de visindustrie zouden worden geïntegreerd in de nationale economie, wat in de toekomst nog zou tegenvallen.

De rol en positie van de vrouw in de Islamitische Republiek Mauritanië waren complex. Traditioneel bestond er het gebruik van de gavage, het vetmesten van jonge meisjes tot zware, dikke vrouwen als statussymbool van hun heer-eigenaar. Zij leefden in ledigheid, slechts veel

¹⁶ Dit komt neer op een schuld van 470 dollar per inwoner in een land met een BNP/pp van 350 dollar.

kinderen barend. Slaven en bedienden deden het werk. Die dikke vrouwen kregen problemen met hart, nieren, longen en bloedsomloop. De Koran en de wet stonden veelwijverij toe, en vrouwenbesnijdenis was, overigens los van de Koran, algemeen. Mannen waren de eigenaren, patriarchen en meesters van hun vrouwen.

Maar na de onafhankelijkheid veranderde er veel. Het begon met onderwijs. In 2000 vormden meisjes en jonge vrouwen al het merendeel van de scholieren en studenten in Mauritanië. De gavage was op zijn retour dankzij een veranderd vrouwenbeeld, ontstaan door de trek naar de stad, massamedia en onderwijs. President Ould Vall beloofde minstens 20 vrouwen in het parlement toe te laten en zich in te zetten voor hun emancipatie. Hij kreeg steun van de AMF, de Mauritaanse Associatie van Vrouwen, waarin hooggeschoolde vrouwen actief waren met moderne ideeën en invloedrijke posities. De AMF trad op tegen radicale genitale verminking; een ingreep die werd toegepast op heel jonge kindmeisjes tussen de twee maanden en twee jaar. Imams preekten dat het geen Islamitische verplichting was: geen man of vrouw mocht dat een kind aandoen. De meeste mannen bleven toch denken dat besnijdenis hun vrouwen kuis en dociel maakte, en dat het nodig was voor de beheersing van hun aangeboren seksuele driften. Een eeuwenoud gebruik, gebaseerd op nog oudere opvattingen, verdwijnt niet zomaar door een politiek besluit. Maar de weg naar een Mauritaanse samenleving zonder besnijdenis en zonder onderdanige vrouwen was ingeslagen.

3.9 Gambia had bij de onafhankelijkheid geen wegen

Er waren alleen wat embryonale industrieën en technische werkplaatsen. Voor de half miljoen kinderen van schoolgaande leeftijd waren er maar 77 lagere en 13 middelbare scholen. Als kolonie had Gambia al begrotingstekorten en dat bleef zo. Eeuwenlang was het een smokkelnest. Een groot deel van het agrarisch surplus van Senegal verdween nog steeds illegaal via de haven van Banjul. Ook 30% van de Senegalese invoer liep via smokkelroutes door Gambia. Smokkelaars en zwarthandelaars werden rijk, maar de staat verloor veel inkomsten. Binnen de Sene-Gambia-federatie zou de smokkel worden teruggedrongen. Gambia kreeg een meerjarig ontwikkelingsplan met een begroting van 4,4 miljoen Britse ponden die er niet waren. Om die te verdienen, moest de export van rijst, vis, pinda's en huiden omhoog. Engeland zou dan de rest financieren. Daarmee werd geïnvesteerd in wegen en fabrieken voor voedselverwerking, kleding en bouwmaterialen.

Na 1975 werd Gambia een favoriete vakantiebestemming voor Europese toeristen. Het land bood ze vrede, vriendelijkheid en zon. Er werden strandresorts en hotels gebouwd. Mannelijke en vrouwelijke toeristen vonden er casino's en gemakkelijke, vriendelijke, betaalbare seks. Ook de belangstelling voor vogelreservaten en jungletochten groeide. De toenemende prostitutie, het gokken en drugshandel stuitten veel Islamitische burgers van Gambia tegen de borst. Die verweten de regering dat die het zover had laten komen. Duidelijk werd dat de aanvoer en huisvesting van tienduizenden buitenlanders nauwelijks enig positief effect op de betalingsbalans had. Er kwamen wel vreemde valuta binnen, maar bijna alles wat toeristen nodig hadden, moest

ook met hard geld worden ingevoerd voor de bouw, de inrichting, het onderhoud, het internationale management, voedsel en drinkwater. Andere inkomstenbronnen liepen ook niet goed. De opbrengsten uit landbouw liepen terug en gewoon voedsel werd schaarser en duurder. Door de komst van de toeristen trokken mannen en vrouwen van het land naar de stad in de hoop een graantje mee te kunnen pikken van de daar vermoede welvaart. Ook dat viel tegen. Onder de moslims groeide een radicalere, ontevreden oppositie. Om opstandig geweld te voorkomen, zag de overheid zich gedwongen veel voedsel in te voeren en dat goedkoop in de steden aan te bieden. Daarvoor werd buitenlands geld geleend. Werkloosheid en ondervoeding werden in enkele jaren viermaal zo groot. In de jaren '80 werd zware corruptie bij het publiek bekend, met betrokkenheid van ambtenaren. De verhoudingen verhardden zich. Veel mensen hadden de gebeurtenissen rond de coupoging van 1981 nog scherp in het geheugen.

3.10 In Senegal preekte president Senghor een milde vorm van Afrikaans Socialisme

Dat bezong een nooit bestaand hebbend ideaal verleden waarin de prekoloniale Afrikaanse samenlevingen collectivistisch, samenhangend en vreedzaam waren. Het socialisme was immers intrinsiek Afrikaans en hoefde dus niet te worden uitgevonden. Maar in tegenspraak daarmee ging Senegal gewoon door met het leveren van goedkope arbeid voor de commerciële export van katoen en aardnoten. Die werd voor 82% gecontroleerd door voormalig koloniale handelshuizen met nieuwe namen.¹⁷ Senghor vestigde een belastingvrije zone voor transnationale ondernemingen met grotere winstgaranties dan die van Hongkong en Singapore. Als regionale metropool had Senegal sinds de koloniale tijd meer industrie dan de buurlanden. Dat was vooral verwerkende industrie: oliepersen, graanmolens, vlees- en visconserven, een zeepziederij. Na WOII kwam ook de mijnindustrie op gang met hoogovens, een cement- en een kunstmestfabriek. Senegal had als knooppunt in het regionale transportsysteem werkplaatsen voor spoorwegen, auto- en scheepsreparaties. Alles was geconcentreerd in en rond Dakar. Frans, Engels en Duits kapitaal beheersten er de economie. Na de onafhankelijkheid kwamen er honderden Amerikaanse bedrijven bij. Senegal nam havens, spoorwegen en vliegvelden in eigen bezit, met gemengde nationale en internationale financiering. De staat nam belangen in de rijsthandel.

Senghor's Afrikaans Socialisme omvatte ook de bevordering van door de staat gesteunde productie- en handelscoöperaties; in 1965 waren dat er 1.500, met 200.000 leden. Hierdoor vernegenwoordigden zich binnen zes jaar de kosten van het overheidsapparaat terwijl de geplande groei sterk achterbleef. Al gauw had Senegal twee economieën: die van de staat en de coöperaties, en die van de buitenlandse ondernemers en hun lokale partners, de Senegalese baronnen en grootgrondbezitters. Dat leverde economische problemen op. Het gesloten systeem van Senegal hing af van het verbond tussen de baronnen van de heersende elite met de traditionele moslimleiders in het binnenland. Hun grote nadruk op handelsgewassen blokkeerde de ontwikkeling van de voedsellandbouw, waardoor minder voedsel werd verbouwd dan het land

¹⁷ *Compagnie Française de l'Afrique Occidentale* en *Société Commercial de l'Ouest Africain* waren de oude namen.

nodig had. Vanaf de jaren '60 exporteerde Senegal ook meloenen, ananassen en bonen naar Europa. Voor aanvulling van de voedseltekorten werden tarwe, maïs en andere granen ingevoerd. De groeiende ongelijke ruilvoet op de wereldmarkt sloeg toe: uitgevoerde producten leverden steeds minder op, in te voeren goederen werden duurder. Dus groeiden het handelstekort en de nationale schuld. Dit lokte binnenlandse corruptie uit, want de elitefamilies wilden niet omlaag met hun status en inkomen. De economische stabiliteit werd verder aangetast door jaren van droogte. Ruzies en spanningen tussen de elites van na de onafhankelijkheid liepen op.

De Senegalese schrijver-cineast Sembène Ousmane beschreef dit in een prachtige parodie. In zijn roman *Xala* van 1972 richtten lokale ondernemers een Vereniging van Zakenmensen op om het hoofd te bieden aan de toevloed van buitenlandse ondernemingen. Zij wilden zelf de economie van het land runnen en bij de bovenste sociale laag gaan horen. Dat maakte ze strijd- lustig en ook benauwend xenofob. Via de politiek waren zij er gaandeweg in geslaagd de klein- en tussenhandel met wat in- en export naar zich toe te halen. Begerig mikten zij op deelge- nootschap in het bankwezen. Zij vonden dat vitale onderdelen van de nationale economie hen rechtens toekwamen: groothandel, openbare werken, apotheken, bakkerijen, confectieateliers, particuliere ziekenhuizen, boekhandels, bioscopen. Hun gebrek aan banksaldo wakkerde nati- onalistische gevoelens aan waaraan de droomwens van een bourgeois niet vreemd was. Maar gebrek aan deskundigheid en inzet, het corruptief en consumptief verspillen van geleend geld, ongedekte cheques en patserig gedrag, allemaal onder de paraplu van de politiek, leidden tot een foute afloop. Daaronder zat de pure onmacht van de lokale sub-elite tegenover de werkelijk- ke macht van het internationale kapitaal. Aan het eind: 'En wij? Wij schlemielen, vrachtexpedi- teurs, onderaannemers, noemen ons verwaand: 'zakenmensen'. Knoeiërs zonder geld, dát zijn wij'. De geschiedenis leert dat ook dat geleerd werd.

Senegal bleef het economische, culturele en intellectuele hart binnen voormalig Frans West-Afri- ka. Duizenden studenten uit francofone landen studeerden er. Dakar had veel culturele mani- festaties en er vestigden zich interessante onderzoeksinstituten en internationale instellingen die de hele regio bestreken. Maar de productiviteit in de landbouw viel tegen; in 1981 was die al met 38% gedaald. Toch was tachtig procent van de bevolking landbouwer. In de dorpen waren wat welgestelde boeren, maar vooral veel arme. Semi-feodale verhoudingen bleven doorwerken op de akkers van traditionele leiders die de helft van de aardnotenproductie controleerden. Die leverden weinig op, maar toch stond het halve land nog steeds vol aardnoten. Senegal kon zich- zelf niet voeden, maar ook de import van voedsel niet betalen. De ongelijkheid tussen loontrek- kenden in de stad en boeren op het land groeide: een ambtenaar verdiende 36 maal zoveel als de gemiddelde kleine boer. Veel boeren trokken naar de stad waar werkloosheid en spanningen toenamen. Om die te verlichten en de economie op gang te helpen, gooide president Diouf op advies van het IMF het land verder open voor buitenlands kapitaal. Rond 1985 bezaten Franse en Amerikaanse zakenbelangen ruim 70% van de economie. De regering begon de Senegalese 'baronnen' aan te pakken met maatregelen tegen de ergste uitwassen van hun corruptieve en ostentatieve geldverspilling.

De grote droogte van 1983/84 maakte invoer van 400.000 ton rijst nodig. Die kwam uit Thailand, waardoor de schuld van Senegal verder steeg. In 1985 werd de totale schuld van 1,5 miljard dollars geherfinancierd en de jaarlijkse renteverplichtingen van 144 miljoen dollar werden 'geherstructureerd'. De regering gaf toe aan de druk van de VS, Frankrijk, de Wereldbank en het IMF en er kwam een Structureel Aanpassingsprogramma. Terwijl Senegalese delegaties nog in Bonn onderhandelden over kredieten voor hulpprogramma's, legde het IMF nieuwe verplichtingen en aanpassingen op zonder veel rekening te houden met de omstandigheden. Subsidies op landbouw werden afgeschaft waardoor de productiekosten voor de boeren en de prijzen voor essentiële consumptiegoederen stegen. Middenin de grote droogte van 1985/86 dicteerde het IMF het basispakket: bevrozing van lonen, snijden in overheidsinvesteringen, en strenge reductie van het overheidsbudget 1985-1990. Er kwam een nationaal reddingsplan, maar het scheppen van 5.000 banen bij een werkloosheid van 600.000 burgers hielp niet echt. Senegal bleef kwetsbaar omdat het weinig grondstoffen had. Inkomsten moesten komen uit vis, fosfaten, aardnoten, toerisme, lichte industrie en diensten, waaronder havens en transport. Sterk wisselende regenval en schommelende internationale prijzen maakte een fictie van de wens tot autonome Senegalese besturing van de economie. In de tweede helft van de jaren '80 maakte de economie een vrije val van 45% terwijl het IMF de duimschroeven verder aandraaide.

3.11 Mali ging via socialistische experimenten over op een gemengde economie

Keïta's projecten van hervorming en ontwikkeling waren in lijn met het Afrikaanse Socialisme volgens de interpretatie van Sekou Touré van Guinée en Kwame N'Krumah van Ghana. Mali knoopte vriendschapsrelaties aan met het Oostblok, die leidden tot leningen, adviseurs, investeringen in cement- en keramische industrie, en industriële verwerking van tomaten. Ondanks investeringen in industrie, landbouw, onderwijs en gezondheidszorg ging het economisch niet goed. Buurland Senegal blokkeerde het goederenvervoer per trein van en naar de haven. Alles moest via Ivoorkust gaan, wat duurder was voor het arme, ingesloten Mali, net als voor Opper Volta, Niger en Tsjaad. De export van katoen en aardnoten, de belangrijkste uitvoerproducten van deze regio naar Europa, leverde toch al weinig op. Rusland hielp bij het hervormen van de in 1932 door Franse particulieren opgerichte autonome publieke onderneming Office du Niger, destijds bedoeld voor de Franse koloniën langs de Niger-rivier. In dat ambitieuze plan zouden grote stukken woestijn worden geïrrigeerd om van het gebied de graanschuur van West-Afrika te maken. Maar dat was het nog steeds niet.

Vóór de onafhankelijkheid had het 55.000 hectaren bevoeid waarop 38.000 Afrikaanse kolonisten werkten. Bij de onafhankelijkheid werd het Office du Niger genationaliseerd. Tot 1966 kwamen daar 6.000 hectaren met 9.000 Malinese kolonisten bij. Het gebied werd de belangrijkste katoenproducent. Het Office bezat pinda- en katoenpit-oliepersen, zeepfabrieken en een kunstmestfabriek. Later werd ook suikerriet en tabak verbouwd, met fabrieken voor suiker en

sigaretten.¹⁸ Geen voedsel dus, en geen graanschuren. De veehandel met Ivoorkust, Senegal, Guinée en Opper Volta werd ondermijnd door gebrek aan grenscontroles zodat smokkel, belastingontduiking en oncontroleerbare prijsontwikkeling vrij spel hadden. En de prijzen van importartikelen bleven stijgen. Frankrijk stuurde er steeds meer op aan om Mali binnen de CFA-zone te houden, en slaagde daar ook in. CFA stond voor de Afrikaanse Financiële Gemeenschap of Monetaire Unie die na de Tweede Wereldoorlog ontstond in de voormalige Franse koloniën en enkele andere landen, met een gezamenlijke eigen franc als munteenheid, in een vaste verhouding gekoppeld aan de Franse franc.

In de jaren '70 groeide de nationale schuld van Mali. Wereldbank en IMF kwamen met strenge aanpassingsprogramma's, waar Moussa Traoré aan toegaf. Dat joeg de onrust onder burgers en studenten verder op. Eind 1979 demonstreerden studenten een hele maand en alle leraren staakten. De regering reageerde wreed. De politie martelde 13 studenten tot zij bezweken en arresteerde er honderden. Dat geweld riep meer verzet op. In maart 1980 moest Traoré studenten en docenten vrijlaten. De crisis duurde nog een half jaar, waarna de regering haar koers en samenstelling wijzigde. In februari 1981 privatiseerde de regering staatsbedrijven. Het staatsmonopolie op handel in landbouwproducten werd opgeheven. Internationale financiers boden weer leningen aan en Arabische investeerders begonnen een hoopgevend onderzoek naar uranium en aardolie. De regering bleef onder druk staan. Traoré zette de laatste resten van Keïta's socialistische beleid op de helling. Om tegemoet te komen aan de eisen van het IMF reorganiseerde hij zijn kabinet en zocht hij meer toenadering tot Frankrijk. President Mitterand hield dat nog even af, maar niet al te lang.

In het binnenland waren de mensen in de jaren '80 door de grote droogte en het gebrek aan steun en solidariteit van de regering armer dan voorheen. In de landbouw werd weinig geproduceerd en van de veestapel was nog maar tweederde over. De handel in landbouwproducten was helemaal in handen van Franse bedrijven gekomen die veel te goedkoop aan het buitenland verkochten. Onder druk van het IMF en de West-Afrikaanse Monetaire Unie paste Mali het economische systeem aan. De Amerikaanse regering van George Bush Sr bood aan om te helpen met het ontwikkelen van een echte vrije markt, ontdaan van alle socialistische trekken. Alle overheidscontrole op de landbouw moest ongedaan gemaakt worden. Maar de economie bleef achteruit hollen. Fabrieken sloten, lonen werden niet meer uitbetaald. De nationale schuld liep op tot 125% van het BNP. Rente en aflossingen betaalde Mali met een kwart van de exportinkomsten. In 1988 begonnen, na de door Frankrijk gefinancierde privatisering van het bankwezen, onderhandelingen over een echt Structureel Aanpassingsprogramma. Daarna kondigde de minister het ontslag van een groot aantal ambtenaren en de verkoop van staatsbedrijven aan. De bezuinigingen en hervormingen gingen door.

De Toearegs, ooit de heersers en slavenhalers die goed verdienden met de trans-Sahara-karavanen en veehandel, voelden zich na de onafhankelijkheid bij de zuiderlingen achtergesteld.

18 L.O. Lempert & L. Feonov (1968), *A History of Africa, 1918-1967*, 1968, p. 237. Ook hier werden weer de beste gronden bestemd voor de exportlandbouw.

Met smokkel compenseerden zij daarvoor, maar dat wilden de regeringen niet. Toearegs wilden erkenning, meer regionale autonomie met open grenzen, en hulp bij hun economische ontwikkeling. Hun strijd, afgewisseld met perioden van rust, werd niet naar tevredenheid afgesloten; vooral omdat de regeringen de bij eerdere vredesoverleggen gedane beloften niet nakwamen. Die gingen over ontwikkelingsgeld en meer autonomie voor het noorden, werk voor Toearegs bij leger en politie, wegen, scholen en ambtenaren voor het noorden, en recht op inkomsten uit de delving van grondstoffen in hun gebieden. De Fransen beloofden hen zelfs ooit een eigen land, maar vertrokken zonder dat waar te maken. Zoveel onbetrouwbaarheid maakte de Toeareg-clans opstandig.

3.12 Ook Opper-Volta, later Burkina Faso, zat economisch, sociaal en politiek moeilijk

Door het droge klimaat en de arme grond was het een van de armste landen van de wereld. In veel districten was landbouw zonder irrigatie onmogelijk. Slechts 6% van het potentieel geschikte land kon worden bebouwd met gierst, sorghum, maïs, droge rijst en knolgewassen. Het voedselprobleem was chronisch en acuut. Het vee was de grootste rijkdom van het land; er liepen veruit de meeste runderen van heel West-Afrika. In droge tijden trokken de kuddes naar het zuiden en naar Ghana. Vlees werd geleverd aan Ghana en Ivoorkust.

In 1963 begon Opper-Volta met een tweejarig ontwikkelingsplan met nadruk op irrigatielandbouw, het tegengaan van bodemerosie, professionele veeteelt en beperkte arbeidsmigratie. Gechozen werd voor een gemengde economie: de staat stuurt, maar bezit niet de productiemiddelen en is ook niet de grootste investeerder. Met een verspreide bevolking van 4,5 miljoen burgers en een regering zonder middelen was dat een moeilijke opdracht. Buitenlandse hulp bood zich aan. In 1964 was Frankrijk de grootste hulpverlener, met veel adviseurs in het veld. Die nieuwe geldstroom leverde weinig concrete resultaten op terwijl de nationale schuld wel doorgroeide. Overheidsuitgaven aan ambtenarensalarissen en vergoedingen voor adviseurs en bestuurders groeiden minstens zo hard. Voor 95% van het volk werd de toestand geleidelijk slechter. Toen de geheime dienst ook nog burgers met neigingen tot oppositie begon te arresteren, groeide de onvrede snel. Een meevaller was dat in Tambao-regio aan de noordgrens met Mali en Niger ontginbaar mangaan werd gevonden, maar dat veranderde het economisch pessimisme onder de bevolking niet. Van hen trok een kwart voor werk naar Ivoorkust of Ghana.

Toen de droogte in 1984/85 weer toesloeg, moesten de hervormingen worden uitgesteld. De regering vroeg hulp aan het buitenland. Thomas Sankara verkondigde luidkeels dat ‘imperialistische landen arme ontwikkelingslanden chanteerden door hun voedselhulp in te zetten als politiek wapen’. Tijdens de viering van het derde jaar van de Ghanese Revolutie in Accra openbaarde president Jerry Rawlings ‘hoe inderdaad bepaalde landen een bepaalde opstelling van Opper-Volta in de VN verwachtten over bepaalde zaken in ruil voor voedselhulp’.¹⁹ Deze open-

¹⁹ *Third World Guide, The World as Seen by the Third World*, 1986/1987, p. 57. Third World Guide is (of was) een onafhankelijk netwerk van professionele journalisten die het geven van alternatieve informatie over en vanuit de Derde Wereld als gezamenlijk doel hebben. Het werd uitgegeven in Spaans, Portugees en Engels.

baring van gênante Westerse diplomatie werd Rawlings en Sankara door de betreffende landen niet in dank afgenomen.

3.13 Niger behoorde toen het onafhankelijk werd net als Opper Volta bij de armste landen

Niger was samen met Opper Volta het armste deel van Frans West-Afrika. Vanaf 1956 werd in Niger fosfaat en salpeter gewonnen en uitgevoerd als grondstof voor kunstmest, lucifers en buskruit. Het inkomen was er 60 \$ per hoofd per jaar. Landbouw en veeteelt leverden 70% van het karige nationale inkomen. De sociale systemen waren grotendeels feodaal. Van 1960 tot 1968 investeerde de regering veel in bevordering van de teelt van exportgewassen als aardnoten en katoen, waarvoor seizoenarbeiders werden aangetrokken. Daarnaast voerde Niger vee en huiden uit. In 1960 was er een caserietmijn voor tinproductie, en drie fabriekjes van buitenlandse eigenaren persten olie uit pinda's. Van de 1,1 miljoen werkende mensen waren er maar 18.000 in loondienst als arbeider, ambtenaar of intellectueel. Het aantal schoolgaande kinderen was verwaarloosbaar. Hamani Diori wilde de banden met Westerse landen, met name Frankrijk, aanhouden en versterken. Voor economie, leger, infrastructuur, cultuur en onderwijs werden samenwerkingscontracten afgesloten.

Eind 1967 werden rond Arlit in noordelijk Toeareggebied grote uraniumvoorraden ontdekt. Nu kon het land geld gaan verdienen om economische plannen te realiseren. Ineens ontdekte het buitenland Niger. Buitenlands kapitaal investeerde in fabrieken in Niamey voor textiel, cement, plastics en meel. Frankrijk, Duitsland, de VS en Canada stuurden honderden ontwikkelingswerkers. Franse troepen werden in Niger gelegerd en het Franse AREVA ging de uranium exploiteren. Het tienjarenplan 1965-1974 werd serieus aangepakt. Niger werd snel de vierde uraniumleverancier ter wereld. Vanaf 1974 bracht de uranium steeds meer veranderingen met zich mee in de economie en de maatschappij.

Toen kwam de staatsgreep van Kountché, gevolgd door verhoging van de lonen en bevrozing van voedselprijzen. Er kwam een eind aan de vriendjespolitiek en een nieuw nationaal investeringsplan werd opgesteld. Onderwijs, gezondheidszorg en landbouw kregen prioriteit. Er kwamen landbouwcoöperaties en nomaden kregen job training. Een ambitieus begin werd gemaakt met exploitatie van ondergrondse watervoorraden. Jongeren werden bijeengebracht in samarias, traditionele zelfhelpgroepen, nu door de overheid gestimuleerd om de bevolking aan de basis te mobiliseren voor het nieuwe élan. De maatregelen riepen spanningen op tussen 'revolutionairen' en 'conservatieve reformisten'. In 1976 besloeg uranium al 66% van de exportwaarde van het land, en dat liep op tot 90% in 1980. Ook de overige minerale rijkdom werd beter uitgezocht en ontwikkeld: ijzer, steenkool, goud, tin en in de toekomst bijna zeker ook aardolie. Franse, Duitse, Japanse en Italiaanse investeerders gingen partnerschappen aan met de staat. Er kwam veel geld binnen in het kort geleden nog armste land van Afrika. In Niamey aan de Niger kwamen luxe hotels en villa's en moderne, architectonisch knap ontworpen kantoorgebouwen.

Met meer nieuw geld werden veel meer luxe artikelen geïmporteerd. Niamey werd ook het centrum voor het smokkelen van luxe goederen en wapens naar Nigeria.

Rond 1980 zakte de uraniumprijs op de wereldmarkt dramatisch vanwege de economische crisis. Nieuwe mijnbouwprojecten werden stopgezet. De schulden in het buitenland liepen op: van 207 miljoen dollar in 1977 naar 1 miljard dollar in 1983. Het BNP stortte in en werkloosheid nam toe. Het kostte tijd om het royale uitgavenpatroon terug te schroeven. Enkele importeurs van uranium, waaronder Irak en Libië, vernieuwden geen contracten. De van goede wil zijnde regering Kountché moest voor hulp aankloppen bij Frankrijk, Saoedi-Arabië en het IMF. Het onverwachte einde van het uraniumwonder leidde tot weer oplopende sociale onvrede met harde repressie als antwoord. De jaren 1983-1986 waren ook voor Niger echte crisisjaren waarin de mondiale crisis grondstoffenprijzen deed dalen en exporten verlammen. En tegelijkertijd was er de Saheldroogte met een graantekort van 400.000 ton. De uraniumprijs zakte nog een keer door de bodem en de buitenlandse schuld liep op tot 5 miljard. Rentebetalingen waren in 1984 zestien maal zo hoog als tien jaar eerder.

Tot overmaat van ramp sloot buurland Nigeria haar grenzen vanwege herziening van het monetair systeem. Tienduizenden runderen voor Nigeriaanse slachthuizen en honderden vrachtwagens met voedsel en luxe goederen zochten langs 1.500 km grens manieren om over te steken. Pas later in 1985 ging de grens weer gedeeltelijk open voor aanvoer van brandstof. Het sluiten van de grens was zeer schadelijk voor de regionale handel en de inkomsten van Niger. De nieuwe regering van Ali Seybou besloot daarom om met een streng programma de overheidsuitgaven terug te dringen en de betalingsbalans weer op orde te krijgen, maar hij nam wel verantwoordelijkheid voor onderwijs en gezondheidszorg. Het aantal leerlingen van basis- en middelbare scholen verdubbelde. UNESCO begon met onderwijs voor volwassenen. In Niamey en Zinder kwamen ziekenhuizen en in de districten medische posten, en vaccinatiecentra voor vee. Niamey kreeg een ondergefinancierde algemene universiteit, en Say een Islamitische.

3.14 De economie van Tsjaad verschilde weinig van die van de buurlanden

Er was wel wat meer landbouwgrond. De zuidelijke savannen produceerden katoen en aardnoten, en in het noorden leverden de nomaden kamelen, koeien, schapen en geiten. De meeste uitvoer was naar Frankrijk en Kameroen. De overheidsbegroting werd deels gedekt door ontwikkelingshulp. Het land was kwetsbaar door regelmatig voorkomende perioden van droogte. In het zuidoosten werd eind jaren '80 olie vermoed, maar nog niet gevonden. Zestien jaren van intensieve burgeroorlog maakten Tsjaad economisch en maatschappelijk kapot.

4 De Sahel-regio na het einde van de Koude Oorlog²⁰

De 30 jaren van de onafhankelijkheid tot het einde van de Koude Oorlog werden politiek gezien getypeerd door veel staatsgrepen en wisselingen van de wacht, met een actieve rol van de leiders. Het leerproces Hoe leid ik een Sahelland? was er nog een van vallen en opstaan met teveel Franse bemoeienis. Voor partijen aan de macht bleef het moeilijk om kritische oppositie en vrije geluiden te verdragen. Armoede, droogte, nomadisme en een verspreide bevolking droegen zeker bij aan de moeilijke bestuurbaarheid van deze landen. Maar geleidelijk kwam er schot in, mede door de vondst van waardevolle grondstoffen. Ook de volgende periode werd er weer een van uitdagingen, met droogte, sprinkhanen en spanningen tussen leefwijzen. Meer dan in de achterliggende periode was er de inmenging van de Wereldbank, het IMF en donoren in de manier waarop landen werden geleid. Schulden moesten worden teruggedrongen en de regio moest zich openstellen voor de vrije markt en meerpartijendemocratie. Salafistisch extremisme en terrorisme, verknoopt met olie en strategische grondstoffen werd een nieuw regionaal thema.

A De strijd om de politieke macht

In 1997 richtte Mohammed Gadaffi de Gemeenschap van Staten van de Sahel en de Sahara op. Die was bedoeld voor politieke en economische samenwerking in de regio. Begin 2000 werden Senegal, Gambia en Djibouti toegelaten. Elf landen kwamen een strikt non-interventiebeleid overeen: geen tussenkomst bij interne aangelegenheden van anderen, geen grondgebied ter beschikking stellen van krachten en machten die oppositie voeren tegen lidstaten, en geen buitenlandse machten helpen tegen een van de leden. In 2006 waren Burkina Faso, de CAR, Tsjaad, Djibouti, Eritrea, Gambia, Libië, Marokko, Tunesië, Somalië, Mali, Niger, Senegal, Egypte, Soedan, Nigeria en Zambia lid. Zij onderschreven dat transport, onderwijs en gezondheid de pilaren onder ontwikkeling waren. In juni 2017 besloot de EU om 50 miljoen euro te investeren in een gezamenlijke krijgsmacht van Mauritanië, Mali, Burkina Faso/Benin, Niger en Tsjaad met de ambitieuze bedoeling om migranten binnen Afrika te houden en terroristen er buiten. Toen desondanks meer migranten de zee overstaken, meer drugs en mensen werden gesmokkeld, en meer terroristen onrust zaaiden in de regio, verdubbelde de EU begin 2018 het bedrag tot 100.000 euro, en meer internationale donoren deden toezeggingen tot ruim 420 miljoen euro, allemaal rond MINUSMA, de militaire VN-Operatie in Mali met zo'n 12.000 man en het Franse leger met 4.000 manschappen. De G5 van de Sahel zou daar minstens 5.000 man aan moeten toevoegen.

²⁰ *Third World Guide* (diverse edities), *Human Security Files*, *Africa Confidential*.

4.1 In Mauritanië groeide binnen families van de betere klassen een gedoogde politieke oppositie

Kleinere groepen gingen samen in het FDU, het Verenigd Democratisch Front dat ijverde voor meer democratie. In eerste instantie reageerde de regering van Ould Taya nog met repressie. Maar in 1991 stemde hij toch in met een referendum over een grondwetswijziging met een meerpartijensysteem en een democratisch gekozen regering. Dat was winst voor de oppositie, maar de staat bleef de media en politieke organisaties intimideren. Daardoor liepen de spanningen op, en demonstraties en stakingen bleven niet uit. In die sfeer werd in 1992 tussen meer partijen gekozen. De regeringspartij PRSD, de Sociaaldemocratische Republikeinse Partij, won met glans, en president Maawiya Ould Sidi Ahmed Taya werd herkozen met 2/3 van de stemmen. Zijn grootste rivaal, ex-president Ahmed Ould Dada, kreeg de rest. De oppositie en waarnemers zagen fraude. Bij het stemmen voor het nieuwe parlement en de lokale raden werd dat nog erger. De oppositie weigerde mee te doen, en dus kreeg de PRSD alles. President Taya vond dat het zo goed was en dat de oppositie zich stil moest houden. De politie sloeg hard in op protesterende burgers waarna Taya zijn minister van binnenlandse zaken door een gematigder figuur verving.

In 1993 schreef Amnesty International kritisch over de mensenrechten in Mauritanië. Volgens AI waren fysieke marteling en psychische kwellen van vermeende tegenstanders van het regime – stakende soldaten, politici, opinieleiders en journalisten – systematisch. In oktober 1993 werden islamitische leiders gearresteerd die een sfeer van angst en wantrouwen zouden scheppen. De regering waarschuwde dat fundamentalisme in Mauritanië geen rol mocht krijgen. Sjeik El Afia Ould Mohammed Khouna, de minister van visserijzaken, werd in 1996 premier. De oppositie boycotte de verkiezingen voor senaat en parlement, en weer kreeg de PRSD alle zetels. Eind 1997 werd Taya herkozen met 90% van de stemmen. Mohamed Lemine Ould Guig werd de volgende premier. Maar hij trad te hard op en werd vervangen door zijn voorganger Sjeik Khouna. In 2001 won PRSD weer overweldigend in parlement en gemeenteraden. Dankzij een nieuw systeem van proportionele vertegenwoordiging kreeg de oppositie meer zetels.

De betreurenswaardige kwaliteit van de democratie was in 2003 voor rebellerende soldaten aanleiding om Taya zijn paleis uit te jagen. Maar hij kwam terug en werd gemakkelijk herkozen. Fundamentalisten die boos waren vanwege de hechte banden van de regering met Israël, hadden de rebellen geïnspireerd en Arabische landen zouden hen steunen. De soldaten werden gemarteld om hun opdrachtgevers te vinden. Ex-president Ould Haidallah die vastzat op beschuldiging van een coup poging, kreeg vijf jaar strafkorting. Taya's wantrouwen tegen mogelijke coupplagers groeide. In 2004 liet hij marineofficieren oppakken die geld en wapens uit het revolutionaire Burkina Faso gekregen zouden hebben. Een jaar later pleegde het leger een echte staatsgreep. President Taya werd na 13 jaar afgezet en vertrok als banneling naar Qatar.

Er kwam een Militaire Raad voor Gerechtigheid en Democratie die het land moest begeleiden naar een open, transparante democratie. Voorzitter kolonel Ely Ould Mohammed Vall nodigde de premier en zijn hele entourage uit om in de Raad zitting te nemen. Maar al gauw diende

het hele kabinet zijn ontslag in. Volgens waarnemers was de recente toetreding van Mauritanië tot het gezelschap van olieproducerende landen de achtergrond van de laatste coup pogingen: meer mensen wilden dichtbij de geldkraan zitten. Ex-premier Sidi Mohamed Ould Boubacar werd weer premier. Ely Ould Vall beloofde spoedige verkiezingen. Hij liet gevangenen vrij die onder Taya beschuldigd waren van samenzwering tegen de staat en van banden met Al Qaeda. Er zaten nog veel burgers gevangen; hoeveel wist niemand. Volgens mensenrechtenorganisaties verminderden de repressie en de schendingen na de coup wel. Maar er was nog geen echte vrijheid van organisatie en meningsuiting; alles hing af van de gunst en willekeur van de leiders.

Veel minder enthousiasme was er onder zwarte Mauritaniers. Zij waren de pijn en ellende van 1989 niet vergeten en ervoeren zich nog steeds als tweederangs burgers. 'De gapende wonden van het verleden blijven open, ondanks de mooie beloftes van de nieuwe sterke man,' zei de mensenrechtenadvocate Fatimata M'Baye.²¹ Verzoening en waarheidsvinding waren nodig, maar op dat gebied gebeurde er niets. Pas midden 2006 erkende Ely Ould Vall dat de in 1981 officieel afgeschafte slavernij 25 jaar later nog steeds een verzwegen probleem vormde. Hij zei echt te streven naar feitelijke afschaffing van alle al dan niet verborgen slavernij. Volgens SOS Esclaves en het Open Society Fund zou nog ongeveer 1/5 van alle Mauritaniers slaaf zijn; bij elkaar een half miljoen, zowel op het land als in de steden. In 2007 werd een duidelijke wet vastgesteld die het houden van slaven bestempelde als een misdaad waar tien jaar cel op stond. Ook het aanprijzen en goedpraten van slavernij werd strafbaar. Er kwam een fonds voor rehabilitatie en integratie van voormalige slaven en hun afstammelingen.

Na de coup van Vall van 2005 keken Frankrijk en de VS toe. De AU veroordeelde de staatsgreep en eiste terugkeer naar de grondwettelijke orde. De VN reageerde ook afwijzend, waarna de VS volgde. Maar de junta zei twee jaar nodig te hebben om Taya's totalitaire bewind om te zetten in een duurzame economie en beloofde zich te houden aan de internationale verdragen. De VS steunde alsnog de junta, mits de belofte van verkiezingen na twee jaar werd nagekomen. Want zij waren toen al bondgenoten in de strijd tegen internationaal terrorisme en voor de toegang tot Afrikaanse olie.

In juni 2006 stemde het Mauritaanse volk in met de nieuwe grondwet. Daarin kreeg een president maximaal twee termijnen en hij mocht niet ouder zijn dan 75 jaar. Algemene verkiezingen werden voorbereid. Presidentsverkiezingen waren voorzien voor maart 2007. Partijen organiseerden zich in coalities en tegencoalities, op zoek naar de beste manier om aan de macht te kunnen deelnemen. Het regiem werkte rustig door aan meer deelname van burgers aan het democratische proces, een meer onafhankelijke rechterlijke macht en een vrijere pers. Bij de parlementsverkiezingen eind 2006 kreeg de oppositie 26 van de 95 zetels. Geen partij kreeg voldoende meerderheid en dus was een tweede ronde nodig. Een historisch groot aantal kiezers deed weer mee, de oppositie won iets meer, maar weer was er geen meerderheid. Daarna koos het land een burgerpresident. Een miljoen kiezers, 60% van de stemgerechtigden, deden mee

²¹ Fatimah Mbaye, advocaat van het Mauritaanse Centrum voor Mensenrechten, won de Neurenberg mensenrechtenprijs 1999. Wilfried Bossier interviewde haar in *NRC Handelsblad* van 26 april 2006, onder de titel 'Kritiek niet langer in bloed gesmoord'.

aan wat alom eerlijke verkiezingen werden genoemd. Ahmed Ould Daddah van de oppositie, een broer van de eerste president, en Sidi Ould Sjeik Abdallahi, de legerkandidaat van de PRDS, haalden beiden 25%. Kolonel Vall deed zelf niet mee. In tweede instantie won Ould Abdallahi. Kolonel Vall stapte terug omdat de beoogde democratische transitie geslaagd was.

Maar in augustus 2008 zetten de militairen Ould Abdallahi alweer af. Generaal Ould Abdel Aziz greep in omdat volgens hem Ould Abdallahi te intiem was met extremisten van AQIM, Al Qaeda in de Islamitische Maghreb, en de daaraan verbonden Tawassoul Partij. Abdallahi's aanhang en de loyale oppositie ontkenden dat ten zeerste. Abdallahi had enkele hoge militairen ontslagen waarvan hij vond dat die het land ontregelden en deze coup kon hun wraak zijn. Militaire eenheden reden demonstratief door de hoofdstad. Zij bezetten de werkpleizen van de premier en de president en de door de staat gecontroleerde radio- en TV-zenders. Er werd geen schot gelost. President Ould Abdallahi en premier Yahya Ould Ahmed el-Ouakef moesten mee naar de kazerne van de coupplanners, maar werden na een paar dagen vrijgelaten. Weer beloofden de militairen verkiezingen. Zij hielden vol dat de vriendschap van de president voor Tawassoul voldoende grond was voor hun ingrijpen. Hij had ook de corruptie niet goed aangepakt, de visserij was weer in problemen geraakt, en de prijzen voor de dagelijkse boodschappen stegen te snel.

Goed nieuws was dat de oliewinning onder de kust in 2008 echt begon. Volgens de militairen moesten toekomstige bronnen goed worden beheerd, want daarmee moest de ontwikkeling van land en volk worden gefinancierd. Het parlement en de oppositie, maar ook partijleden en ministers van Ould Abdallahi, verklaarden blij te zijn met deze zorg van het leger voor de democratische verworvenheden van Mauritanië. De soldaten pakten betogers tegen de staatsgreep hard aan; voorstanders van de coup mochten vrijelijk hun gang gaan. Ex-premier Ould el-Ouakef werd weer gearresteerd.

Na deze staatsgreep van Abdel Aziz in 2008 protesteerde de buitenwacht tegen het afzetten van de democratisch gekozen president Abdallahi. Volgens de AU, de EU en de VN was de nieuwe regering niet legitiem en moest de oude orde worden hersteld. Abdallahi was hun bondgenoot in de strijd tegen het terrorisme. De AU bemiddelde en stelde de junta een ultimatum om de macht terug te geven aan het legitieme gezag. De junta weigerde en ook de buitenwacht hield het poot stijf. In 2009 bemiddelden de presidenten Wade en Gadaffi. Er kwam een constructieve oplossing richting verkiezingen. Onder Taya waren de banden met Israël aangehaald, maar na de coup protesteerde de regering tegen het Israëlische offensief in de Gazastrook. Toen Israël niet luisterde, was voor Mauritanië de maat vol. Na massale demonstraties in Nouakchott moest de Israëlische ambassade sluiten en werden de diplomatieke banden verbroken. De Arabische wereld prees Mauritanië.

Het leger presenteerde een maand na de coup een nieuwe regering die geleid zou worden door Moulaye Ould Mohammed Laghdaf, ex-ambassadeur bij de EU. Maar intussen had zich met steun uit het buitenland een brede coalitie tegen de junta gevormd. Die verwierp alle voorstellen en eiste dat de afgezette president in functie werd hersteld. Volgens Amnesty International

werden weer gevangenen gemarteld. Leden van de oppositie werden bij drugshandelaars en moordenaars opgesloten die het leven van gevangen gezette intellectuelen tot een hel maakten. Verdachten van banden met extremisten werden vaak zonder rechtsbescherming op onbekende plekken opgesloten.

Dankzij de bemiddeling van Abdoulaye Wade van Senegal werd deze politieke crisis aangepakt. De partijen overlegden tot zij er in juni 2009 uit waren. Terugkeer naar de grondwettelijke orde werd gegarandeerd en ex-premier Ould el-Ouakef werd vrijgelaten om mee te onderhandelen. De rituele dans van de belangrijke families rond de macht leek hiermee voorlopig afgesloten. Een periode van politieke rust brak aan. Maar president Mohammed Ould Abdel Aziz werd in oktober 2012 per ongeluk beschoten door zijn leger en geruchten over een militaire coup waren niet van de lucht. Twee officieren werden gearresteerd; toen werd het weer rustig.

4.2 Voor Senegal was 1991 een jaar van politieke en institutionele hervormingen

Er kwam weer een premier, en ook meer ruimte voor de oppositie die zelfs ministersposten kreeg aangeboden. Men was het eens over de noodzaak tot hervorming van de Kieswet. In 1991 werd president Diouf van Senegal voorzitter van ECOWAS, de economische gemeenschap van zestien West-Afrikaanse landen die zich ook inzetten voor democratie en vrede in de regio. Op dat gebied had Senegal een goede naam. Begin 1993 won Abou Diouf in de eerste verkiezingsronde met 58%. Algemeen werd gesteld dat er weer geknoeid was. De winnende partij verkondigde luidkeels dat daarvan geen sprake was. De regeringspartij won de parlementsverkiezingen van mei 1993 met absolute meerderheid: 84 van de 120 zetels, en de PDS van Abdoulaye Wade maar 27. Teleurgesteld verenigde de oppositie zich in een Coördinerend Lichaam van Democratische Krachten dat begin 1994 demonstraties tegen de regering organiseerde. Er werden 180 demonstranten gearresteerd, waaronder de leiders Abdoulaye Wade en Landing Savané. Maar in juni verklaarde rechters hen onschuldig, dus kwamen zij weer vrij. Mensenrechtenorganisaties, het Europese Parlement en het Amerikaanse Congres hadden geprotesteerd.

Na zijn vrijlating onderhandelde Wade met de regering. In maart 1995 nodigde president Diouf hem uit om tot zijn kabinet toe te treden. Dat deed hij goed, hij won aan sympathie, en dat hielp hem om de verkiezingen van maart 2000 te winnen. Hij beloofde 'te zullen vechten tegen de corruptie en de inefficiency van het regeringsapparaat dat verziekt is door 40 jaar socialisme'. Dat was retorisch sterk, maar wel merkwaardig, want Senghor en Diouf waren sociaaldemocraten die tegen het kapitalisme aanhingen, en Wade was altijd hun veel linksere opponent. Maar het was 2000 en socialisme was niet meer in de mode. Afwentelen op zijn voorgangers was zijn manier om daar afscheid van te nemen. En corruptie en inefficiency waren er altijd, ongeacht het politieke etiket. Hij riep op tot een volledige ommekeer met een beroep op de jeugd die het meeste last had van de stijgende werkloosheid.

De verkiezingen verliepen vreedzaam en transparant. Dat kwam mede door het functioneren van nieuwe onafhankelijke radiostations die via een netwerk van lokale monitors de ontwikke-

lingen stap voor stap volgden. Wade benoemde na zijn beëdiging Mustafa Niasse, een andere veteraan uit de oppositie, tot premier. In 2001 hield Senegal een referendum over de grondwet. De presidentiële zittingstermijn ging van zeven naar vijf jaar, en een president mocht maximaal twee aansluitende termijnen vervullen. Hij kreeg de volmacht om zonder parlementaire meerderheid de Tweede Kamer te kunnen ontbinden. Daarvan maakte Wade meteen gebruik om nieuwe verkiezingen uit te schrijven. De aan hem loyale partijen, aangevoerd door de PDS, organiseerden daarvoor het kiesverband Sopi (Verandering in het Wolof). Deze coalitie won met een overweldigende meerderheid. Senegal kreeg voor het eerst een vrouwelijke premier, mevrouw Madiar Boye, die een nieuwe regering samenstelde. De aanstelling van tien PDS-ministers duidde op een breuk met het verleden.

De held van dat verleden, Leopold Senghor, stierf begin 2002 op 95-jarige leeftijd. In 1980 was hij de eerste Afrikaanse president die vrijwillig ontslag nam toen hij 74 jaar oud was. Hij werd beschouwd als het geweten van het continent en als de brenger van democratie in zijn land. Hij was ook een begenadigd dichter en de schrijver van de Senegalese nationale hymne *Le Lion Rouge*.²²

In mei 2005 werd oppositieleider Abdourahim Agne gearresteerd. Na een vreedzame demonstratie tegen het bewind van Wade werd hij aangeklaagd voor opruiing en aanzetten tot rebellie, waar vijf jaar op stond. In februari 2007 waren er weer verkiezingen en Abdoulaye Wade was nog populair. De geliefde zanger Youssou N'Dour overtuigde de oppositie om af te zien van een verboden rally en daarmee bloedvergieten te voorkomen. Bij deze verkiezingen was het debat over de snel toenemende emigratie van jongeren belangrijk. De regering werd beschuldigd van koehandel vanwege een met Spanje afgesloten contract van 20 miljoen dollar voor terugzending van 5.000 jonge Senegalezen. Ousmane Tanor Dieng van de oppositionele Socialistische Partij wilde nieuwe afspraken met Europa over emigratiebeleid zonder gedwongen repatriëring. De populist Wade kreeg 55% van de stemmen in verkiezingen die de ECOWAS-waarnemers eerlijk en transparant noemden.

Maar in de opstandige Casamance was een autobus vol stembiljetten in brand gestoken. Vooral moslimjongeren ergerden zich aan het toenemende patriarchale optreden van Wade, aan zijn verwaarlozing van arme mensen en van de nieuwe generatie jongeren die worstelde met gebrek aan werk en aan perspectief. Naast de ontevredenheid namen ook de misdaad en prostitutie onder jongeren toe. Moslimbroeders hadden groeiende invloed op de jeugd. Vooral de niet-radicaal, vriendelijke broederschap van de Mouriden vergrootte haar invloed door met maraboets aanwezig te zijn, te luisteren en te zorgen. Eind 2007 overleed Sheikh Serigne Saliou Mbacké, de Kalief van de Mouriden, en persoonlijk adviseur van president Wade. Drie dagen van nationale rouw luidden een nieuw tijdperk in. Zonder de adviserende wijsheid van de Sheikh raakte Abdoulaye Wade het spoor bijster.

²² Leopold Senghor, Obituary, *The Economist*, 5 January 2002, p. 74.

Eind 2007 waren er rellen in Dakar. Stenen gooiende demonstranten trokken door de straten toen de politie met veel geweld straatverkopers had verjaagd en onderkomens van krakers en illegale bezetters sloopte. Zij staken autobanden en straatvuil in brand en de politie zette traan-gas in. De burgers waren woedend. Deze president hadden zij gekozen en nu deed hij hen dit aan! Het volk was ook kwaad vanwege het gigantische beeld, de Afrikaanse Renaissance, een duur gevaarte in onvervalste Kim-Il Sung stijl; een idee van de president dat, zei men, grensde aan grootheidswaanzin.

In mei 2009 werd de 40-jarige presidentszoon Karim Wade minister in de nieuwe regering. Men nam aan dat hij werd klaargestoomd om zijn vader op te volgen; een nieuwe poging tot erfelijk leiderschap van Afrikaanse politieke families. De president zelf was 82 jaar. Vader en zoon Wade werden steeds corrupter. De president schaamde zich niet om zijn zoon vier topministeries te geven. Voorlopig was hij nog de baas, met de ongrondwettelijke kans op een nieuwe termijn in 2012. Het hele jaar 2011 demonstreerde de bevolking, aangevuurd door de jongerenbeweging Y en a Marre, (Ik ben het Zat), tegen pogingen van de president om de Kieswet naar zijn hand te zetten. Die protesten gingen tegen alles wat het volk dwars zat: werkloosheid, corruptie, zelfverrijking, elektriciteitsstoringen en megalomanie. De regeringspartij én de oppositie waren hopeloos verdeeld; van de politiek viel weinig verandering te verwachten. Na tien jaar was het volk uiterst teleurgesteld in Wade, die ooit begon als progressieve, veelbelovende oppositieleider. Die stelde zich inderdaad weer verkiesbaar, met zijn zoon achter de hand voor als hij zou komen te overlijden. Youssou N'Dour, populair icoon van Senegal, pas 52 jaar oud, kondigde aan zich ook aan de politiek te willen wijden. Hij zou hoge ogen gooien bij presidentsverkiezingen. De regeringspartij en de oppositie schrokken wakker.

In 2012 werd Abdoulaye Wade 85 jaar oud. Hij zette zich schrap om zijn derde termijn te winnen, hoe ongrondwettig die ook was. Het door hem benoemde Constitutionele Gerechtshof van Senegal blokkeerde de kandidatuur van Youssou N'Dour omdat veel handtekeningen op zijn lijst dubieus zouden zijn en stond toe dat Wade campagne voerde. Hij deed zijn best om ook de rest van de oppositie uit te schakelen, maar had niet gerekend op de volkswoede die dat ontketende. De VS en Frankrijk waren bezorgd en de EU deed even helemaal niets. In Senegal volgden weken van felle protesten van de jongeren van Y En A Marre die alleen maar meer armoede en werkloosheid zagen tegenover de luxe rijkdom en corruptie van de bovenklasse. Het volk jouwde hem uit en scandeerde dat de oude man moest vertrekken.

De verkiezingen kwamen, er waren vier tegenkandidaten, waarvan drie uit de eigen stal van Wade, en de vierde was ex-premier en parlamentsvoorzitter Macky Sall. In de eerste ronde won Wade 34,8 % van de stemmen, en Sall 26,6%. Op 19 maart 2012 was de tweede ronde. Toen had de hele oppositie zich achter de 50-jarige Macky Sall geschaard die overtuigend won. Abdoulaye Wade erkende zijn nederlaag, het volk vierde feest en er kwam geen geweld. Youssou N'Dour werd minister van cultuur, er werd onderzoek ingesteld naar de corruptie van Karim Wade, de zoon van, en Senegal keurde eindelijk het tribunaal tegen de ex-dictator van Tsjaad, Hissène Habré, goed.

4.3 Intussen in de Casamance...

In 1992 pakte het bevrijdingsfront MFDC de wapens weer op, na een korte wapenstilstand rond de vrijlating van Abbé Augustin Diamacoune Senghor. Ondanks wapensteun en advisering door de VS en Frankrijk kon Senegal deze strijd niet winnen. Het gebied was moeilijk toegankelijk door de ligging tussen Guinee-Bissau en de Casamance-rivier. De strijders van de MFDC waren populair onder jongeren, dus aanvulling was geen probleem, en uitwijken naar buurlanden was gemakkelijk. Het verlenen van beperkte regionale autonomie haalde wel iets uit. Het leger was niet enthousiast om confrontaties aan te gaan met landgenoten in een onbekende, vijandige omgeving. Het conflict kabbelde voort met lage intensiteit. Feitelijk heerste er zelfbestuur in de Casamance. In 1997 voerden de guerrillero's nieuwe aanvallen uit op legerposten. De regering mobiliseerde 2.500 soldaten om MFDC-bases te ontmantelen, maar die slaagden daar niet in. Amnesty International meldde in 1998 dat het leger in de Casamance terreur uitoefende door de boerenbevolking te decimeren en gewassen en gebouwen te vernielen in een gebied dat normaal gesproken zelfvoorzienend en welvarend was.

Abdoulaye Wade wilde na zijn aanstelling in 2000 de oorlog met vreedzame middelen beëindigen. Toch nam het geweld toe. In de Casamance vochten facties die geloofden in vreedzaam overleg tegen facties die wilden blijven doorvechten. Elke lokale groep had eigen sterke leiders die weinig aan anderen toegaven. Jean-Marie Biagui, de algemeen-secretaris van MFDC, trad in 2001 terug wegens gebrek aan loyaliteit van de leden. In 2003 was hij weer terug om vredesbesprekingen met de regering te leiden. Vlak daarvoor stierf zijn rivaal Sidi Badyi, een van de oprichters van MFDC. In Ziguinchor, de hoofdstad van de Casamance, vertelde Biagui aan honderden rebellenleiders dat de afscheidingsoorlog voorbij was. Maar gewapende milities die daarbij niet aanwezig waren, lieten weten dat vrede pas mogelijk was als de sterkste groepen dat wilden. In 2004 verving Biagui de oude veteraan Abbé Augustin Diamacoune Senghor als leider.

In september werd de definitieve vrede getekend, na 20 jaar burgeroorlog, 3.500 doden en tienduizenden vluchtelingen. Maar één gewapende factie onder Salif Sadio deed nog niet mee en begon eind 2004 overheidsinstellingen te overvallen. In maart 2006 kwam zijn groep in aanvaring met troepen uit Guinee-Bissau. Zij bogen af naar het noorden, waar het Senegalese leger hen aanviel. Het moorden en roven ging nog een tijd door. Begin 2008 werd de situatie veilig geacht en konden de vluchtelingen terugkomen. Tijdens de oorlog waren dorpen en hutten volledig door de jungle opgegeten. Putten waren ingestort, vergiftigd of vernield, het water was vaak bedorven en er lagen verspreide mijnen. Enkele gewapende groepjes bleven overvallen en plunderen om te overleven terwijl het leger jacht op hen maakte. In oktober 2010 was ook dat afgelopen en kon worden begonnen met hervestiging van ontheemden en met wederopbouw van de streek.

4.4 In Gambia begon de regering van president Jawara aan een proces van nationale verzoening

In 1993 kwam er een amnestieregeling voor rebellen die de regering hadden bedreigd. Dat weerhield het leger niet van een staatsgreep in juli 1994. President Jawara vluchtte naar Senegal met een Amerikaans oorlogsschip dat net op bezoek was. Het klaarliggen van dat schip suggereerde betrokkenheid van de VS bij deze staatsgreep van de Banjul Boys' waarvan de 29-jarige worstkampioen luitenant Yahya Jammeh de leider was. Yahya Abdul-Aziz Jemus Junkung Jammeh werd in 1965 als christen geboren als Yahya Alphonse Jemus Jebulai Jammeh. In 1984 ging hij over op de Islam. De opstand begon met boze soldaten die betaling eisten voor hun inzet bij vredesacties in Liberia. Ook wilden zij de woekerende corruptie uitroeien. Een groot deel van het door de VS betaalde bedrag voor uitbetaling van de vredessoldaten was verdwenen onder verantwoordelijkheid van Jawara's regering. De junta installeerde een Voorlopige Militaire Raad met Jammeh als voorzitter. Begin 1995 liet hij twee leden van de Raad arresteren die de macht weer aan burgers wilden overdragen. Hij zette ook de voormalige minister van justitie en de hoogste officier van justitie gevangen. Daarna versterkte de Raad de volmachten van leger en politie.

Verkiezingen voor parlement en president zouden in juni 1996 plaatsvinden, maar tegen die tijd werden zij verdaagd. Eerst was er nog een referendum over een nieuwe grondwet die in 1997 werd vastgesteld. Jammeh noemde dat de eerste stap naar herstel van het nationale politieke leven. Het volk koos hem enige tijd later als tweede burgerpresident van Gambia. Daarna dreigde dat wie de vrede en stabiliteit ondermijnden 'zes voet diep onder de grond' zouden eindigen. In september werd hij voor een derde termijn als president gekozen met 67,3% van de stemmen. Iets meer dan de helft van de kiezers deed toen mee. In januari 2007 haalde zijn APRC ook 42 van de 48 zetels binnen. Zijn greep op de macht werd sterker.

Jammeh beloofde van Gambia het beste land van Afrika te maken: een oliestaat met Silicone Valley perspectieven. Want in 2004 was olie gevonden die langzaam in exploitatie kwam. Voor de best mogelijke toekomst hoefden de mensen alleen nog maar op hem te stemmen. Medio 2009 zou er weer een coup tegen hem gepland zijn met betrokkenheid van hoge officieren en het hoofd van de inlichtingendienst. Negen mensen werden gearresteerd en na een lang showproces ter dood veroordeeld. Eind 2011 waren er weer presidentsverkiezingen. De oppositie zat gevangen of was monddood. 'Ik ben de dictator van ontwikkeling, stabiliteit en vrede', was zijn leus. Hij was ook de 'Grote Genezer' van zijn volk. En hij was 'Babili Mansa', de 'Overwinnaar van de Rivieren'.²³ Op 49-jarige leeftijd won hij ook deze verkiezingen glansrijk, en hij overleefde een aanslag op Oudejaarsdag 2011. Sinds zijn staatsgreep van 1994 was hij constant aan de macht. En hij was nog jong en sterk.

²³ Dit adopteren van steeds meer symbolische heldhaftige namen doet sterk denken aan de dictators Idi Amin (Oeganda) en Mobutu (Democratische Republiek Congo-Zaire). Dat merkte ook correspondent A. Doornebal op in zijn artikel 'Hij wist van de risico's, nu zit hij vast', *NRC Handelsblad*, 20 april 2016.

Vijf jaar later, in 2016, ontstond er verwarring. Bij de verkiezingen van dat jaar won Adama Barrow, de kandidaat van de oppositie, met 45% van de stemmen ruim van Jammeh die 36% kreeg. Na de uitslag sloeg het hoofd van de nationale verkiezingscommissie op de vlucht. Binnen twee weken liet Jammeh weten geen genoeg te nemen met deze uitslag. De oppositie en het buitenland tekenden protest aan, en Jammeh kondigde de noodtoestand af. Meer ministers dienden hun ontslag in en veel Gambianen vluchtten naar het buitenland. De eeuwige oppositieleider Ousainou Darbou werd op een onbekende plek opgesloten. Maar de voorbereidingen voor de inauguratie van Barrow werden voortgezet, en buurlanden maakten zich klaar voor een militaire interventie onder auspiciën van de VN met de Operatie Herstel Democratie. De commandanten van leger en politie van Gambia weigerden om hun mannen tegen soldaten van de regio en de VN te laten vechten en zij weigerden dus om Jammeh te gehoorzamen. Jammeh zocht begin 2017 ballingschap in Equatoriaal Guinee en de regering Barrow werd geïnstalleerd: ‘The Clown has gone’... maar wel met medeneming van 50 miljoen dollar uit de staatskas.

4.5 In Mali mobiliseerde de oppositie in april 1991 een volksopstand tegen Moussa Traoré

Een flink deel van het leger deed met het volk mee. Zij verjoegen de dictatoriale president en luitenant-kolonel Amadou Toumani Touré, leider van CTSP, het Comité voor de Overgang en de Redding van het Volk, werd regeringshoofd. Hij beloofde orde op zaken te zullen stellen en de macht aan de burgers terug te geven. Veel kaders van het vorige regiem kregen weer een plek in de CTSP. In maart 1992 werden inderdaad verkiezingen gehouden voor parlement en gemeenten. ADEMA, de Alliantie voor Democratie in Mali, won 76 van de 116 Kamerzetels. Kleine partijen verdeelden de rest. Een maand later werd ADEMA-leider Alpha hief de regering enkele beperkende maatregelen voor politieke activiteit op, maar de burgerlijke vrijheden bleven beknot. In 1998 werd het weer routine om moslimleiders en journalisten op te sluiten. Oppositieleider en mensenrechtenadvocaat Ousainou Darbou van de Verenigde Democratische Partij UDP beschuldigde in 1999 Jammeh van het regeren met onwettige en ondeugdelijke spelregels. De al bestaande onvrede onder het volk groeide verder en de media werden kritischer over zijn regiem. De regering koos toen voor een hardere opstelling. In oktober 1999 kwamen er nieuwe maatregelen voor de regulering van de persvrijheid. De staat mocht voortaan jaarlijks kantoren van de media doorzoeken en er documenten in beslag nemen. De regering claimde dat de veiligheidsdienst begin 2000 een poging tot staatsgreep had verijdeld. Toch werden nieuwe verkiezingen voorbereid voor oktober 2001 en werd het verbod op politieke partijen opgeheven. Jammeh won die verkiezingen. Volgens internationale waarnemers was dat correct, maar de oppositie betoogde dat er gefraudeerd was. Jammeh kreeg 53% en Darbou 33%. De spelregel van de president was: Wie de meeste stemmen krijgt, heeft gewonnen. Hoe, dat doet er niet toe.

In mei 2002 accepteerde het parlement een wet op de massamedia die tegen de grondwet indruiste. De nieuwe wet maakte het mogelijk om journalisten te dwingen hun bronnen bekend te maken. Media die ongeautoriseerde artikelen plaatsten, konden worden beboet, en ongehoorzame kranten, bladen, radio- en TV-stations zelfs gesloten. Eind 2004 werd de journalist Deida

Hydara, mede-eigenaar van The Point en correspondent van buitenlandse bladen, doodgeschooten. In de maanden daarvoor waren regelmatig persmensen aangevallen zonder dat de politie de moeite nam om dat te onderzoeken. Het leek sterk op een gerichte campagne van de overheid tegen elke vorm van vrije pers. In maart 2006 werden militairen en burgers gearresteerd op verdenking van voorbereiding van een staatsgreep. Chef-staf luitenant-kolonel Mbure Cham probeerde dat ook echt. Hij kon nog net op tijd naar Senegal ontsnappen. Een voormalige baas van de inlichtingendienst en de ex-directeur van de schatkist werden in verband hiermee opgepakt. Enkele officieren 'bekenden schuld' voor de TV.

Jammeh's verkiezingscampagne van 2006 heette glashelder: Operation No Compromise. Hij bezwoer zijn anderhalf miljoen onderdanen, waaronder 670.000 kiezers, met één hand op de Koran, de andere op een zwaard: 'Een coup noch verkiezingsstelsel kan mij afzetten.'²⁴ Hij had zijn god, zijn magie en het leger achter zich. Voor het volk was hij de Grote Sjamaan en Mara-boet. Overal hingen zijn foto's. Soldaten en politieagenten droegen uniformen in de partijkleuren en ambulances droegen zijn portret. Zijn nieuwe partij heette APRC: Alliantie van Patriotische Heroriëntering en Opbouw. De gebruikelijke tegenkandidaten waren Ousainou Darbou en Halifa Sallah, maar die konden in de media en op straat nauwelijks campagne voeren.

In maart 2006 werd The Independent gesloten en de hele redactie gearresteerd. De krant had een vraag van Halifa Sallah geplaatst: 'Hoe kan het dat de president in korte tijd rijker is geworden dan de hele natie Gambia?' De eigenaar van deze laatste onafhankelijke krant ontvluchtte zijn land. In augustus 2006, vlak voor de verkiezingen, ontvoerde de geheime dienst TV-reporter Dodou Sanneh. Hij zat gevangen omdat hij 'niet objectief genoeg was geweest' bij het verslaan van een verboden bijeenkomst van de oppositie. President Jammeh Oumar Konaré werd gekozen als president in de eerste meerpartijenverkiezing sinds de onafhankelijkheid. Hij versloeg Tieoule Mamadou Konaté, de voorman van US-RDA, de Soedanese Unie, een lokale tak van de regionale RDA. Toen bleek dat geen van beiden genoeg meerderheid had, gingen zij akkoord met een tweede ronde die Konaré bij lage opkomst won. Sommige partijen boycotten die verkiezingen vanuit twijfels over de procedures.

Amadou Toumani Touré trad terug. Zijn doel, een in vrijheid gekozen burgerregering, was bereikt. In 1992, vijftien jaar na zijn verdachte dood, werd ex-president Modibo Keita gerehabiliteerd. Maar toch kwam onvrede met de nieuwe leiding snel op. In maart 1993 bezetten studenten het nationale radiostation. In april werd massaal gedemonstreerd tegen het financieel-economische beleid van Konaré's regering. In februari 1994 ageerden studenten en oppositie weer tegen het regiem. Instellingen voor onderwijs werden gesloten. Een ondergrondse beweging van gewapende groepen zou aanvallen plannen op gebouwen, voertuigen en eigendommen van westerse schuldeisers.

Halverwege 1991 kwamen in het noorden Toearegs en in het westen Mauren in opstand. President Toumani Touré reisde naar Mauritanië en Algerije om de problemen van de woestijnvol-

²⁴ Marieke van Twillert. De President bezweert zijn landje Gambia. *NRC Handelsblad*, 22 september 2006.

ken te bespreken. Eind 1991 regelde hij gesprekken tussen de regering en Toearegs. Zij kwamen tot een wapenstilstand en uitruil van gevangenen. De gesprekken werden in april 1992 afgerond met het ondertekenen van een vredesverdrag namens vier in MFUA, de Verenigde Fronten en Beweging van Azawad, verenigde Toeareg-clans. Amnesty International schreef dat leden van de oppositie langdurig vastzaten zonder aanklacht of voorgeleiding. Veertien opgelegde doodstraffen werden omgezet in levenslang. Het leger had tientallen Toearegs geëxecuteerd.

De vrede duurde niet lang. In 1994 werden Toearegs weer onrustig. Er was weliswaar een vredescontract, maar gewelddadige botsingen tussen het leger en Toearegs bleven plaatsvinden. Bij politieacties in Gao en Beher werden ruim 200 mannen, vrouwen en kinderen gedood. In 1995 gingen onderhandelingen met andere groepen Toearegs in Mali en de buurlanden toch door. Besproken werd hoe 120.000 vluchtelingen in Algerije, Niger, Mauritanië en Burkina Faso veilig naar Mali konden komen. Een driejarenplan voor repatriëring en reïntegratie werd overeengekomen. In maart 1996 sloten regering en Toearegs een nieuw vredesverdrag dat een definitief einde aan de conflicten moest maken. Afspraken werden gemaakt voor demobilisatie en ontwapening van 2.700 strijders. De partijen ratificeerden en vierden het akkoord met de symbolische verbranding van 3.180 wapens; een gebaar dat in het eigen land en internationaal veel indruk maakte. Later zouden de Toearegs de regering verwijten zich weer niet aan de afspraken te houden.

Het Forum voor Democratische Consultatie van president Konaré ontwikkelde zich tot een goed werkend model van volksparticipatie bij politieke besluitvorming. In mei 1997 werd Konaré met 95,9% van de stemmen herkozen. Zijn ADEMA-partij won 130 zetels bij parlementsverkiezingen. In beide gevallen boycotte de oppositie de stemmingen en de opkomst was weer laag. Zij vielen samen met straatgeweld in de steden. Daarom stapte premier Ibrahim Boubacar Keïta eind 1997 samen met zijn regering op. Intellectuelen bepleitten vrijlating van gevangen oppositieleiders om de sfeer te helpen ontspannen, maar dat gebeurde niet. De president vroeg Boubacar Keïta om een nieuwe regering te vormen. In maart 1998 stelde de nieuwe regering lokale verkiezingen voor onbepaalde tijd uit, om loyale partijen ruim de tijd te geven om zich goed voor te bereiden voor als de oppositie weer tot een boycot zou overgaan. De stemmingen waren in juni 1998. De oppositie deed weer niet mee en de regeringspartij won. Volgens de oppositie maakte het ontbreken van vertrouwen in de civiele vrijheden democratische verkiezingen onmogelijk. Ex-president Traoré en zijn vrouw werden beschuldigd van frauduleuze toeëigening van vermogens en van vertrouwensbreuk. In 1999 veroordeelde de rechter hen, acht jaar na de coup, ter dood. President Konaré zette die straf om in levenslang. Onrust groeide.

In januari 2000 werd een poging tot staatsgreep ontdekt. Een paar dagen later nam president Konaré militairen in zijn regering op, waarna premier Boubacar Keïta weer zijn ontslag aanbood. Volgens de pers had hij niets bereikt op het gebied van armoedebestrijding. Mandé Sidibé, een econoom van het IMF, volgde hem op. De verkiezingen van 2002 speelden zich af in een sfeer van beschuldigingen en verdachtmakingen. Alpha Oumar Konaré had twee termijnen gediend en stapte keurig op. Amadou Toumani Touré, de man die in 1992 Traoré verjoeg en

op tijd de militaire macht aan burgers overdroeg, werd met 2/3 van de stemmen als burgerpresident gekozen, vóór Mandé Sidibé en Boubacar Keïta. Touré vormde toen een regering van nationale eenheid die na enkele maanden, in oktober 2002, zonder nadere uitleg collectief weer ontslag nam. De volgende regering nam in april 2004 op verzoek van president Touré ook collectief ontslag. Ousmane Issoufi Maiga mocht als nieuwe premier weer een regering samenstellen. In mei 2007 verzekerde Toumani Touré zich van een tweede termijn van vijf jaar. Zonder veel concurrentie kreeg hij ruim 2/3 van de stemmen. De oppositie noemde de verkiezingen een farce en maar 36% van de kiezers deed moeite om te stemmen. Maar Touré was geliefd en populair; het volk vertrouwde hem ook zonder stembus.

Tien jaar na het laatste akkoord in Algiers werd in juli 2006 de 'definitieve vrede' gesloten tussen Toearegs en de Malinese regering. Tijdens de onderhandelingen laaide in het noorden de strijd weer op. Bij een verrassingsaanval namen nomadische strijders bij Kidal en Tin Zawatine enkele legerbases in; ook beschoten zij een Amerikaans vliegtuig. De regering stuurde het leger om die bases te heroveren. Over en weer werden gevangenen gegijzeld om te kunnen uitruilen tegen concrete toezeggingen. Ook in 2007 ging de strijd door. Burgers en regeringsgetrouwe Toearegs wisten het niet meer. Vanuit een sterke positie liet Ibrahim Ag Bahanga, leider van ATNMC, de Noord-Mali Toeareg Alliantie voor Verandering, weten wel weer te willen overleggen. Als blijk van goede wil, na bemiddeling door Libië, liet hij 22 gevangen soldaten vrij. Zij spraken een wapenstilstand af die niet standhield. In mei 2008 was het weer volop oorlog. Toearegmilities overvielen garnizoenen en veroverden veel wapens. Zij vielen konvooien aan, legden hinderlagen en belegerden zelfs legerkamp Diabaly, niet ver van Bamako. Aan beide kanten vielen tientallen doden.

Secretaris-generaal Ban Kimoon van de VN en Javier Solana van de EU uitten hun zorgen om 'de escalatie en schaalvergroting van het conflict ten koste van de inspanningen en investeringen in de ontwikkeling van het volk en de natie'. Dat weerhield de strijders er niet van om de strijd verder op te voeren, van vlakbij Bamako tot aan de ver weg gelegen grenzen van Libië en Algerije. Beide partijen zetten zwaardere wapens in. De Toearegstrijders waren uiterst beweeglijk, doken nu eens hier op, dan weer daar, verdwenen weer om weer ineens ergens anders te zijn. Zij weigerden fronten te vormen waartegen het leger kon vechten. Als de soldaten op patrouille waren of elders moesten vechten, dan waren hun kazernes onvoldoende beschermd. Die werden dan aangevallen en van wapens beroofd. De Toearegs leken meer en betere strijders te hebben dan voordien.

Eind juli 2008 bood Algerije aan om te bemiddelen en er kwam een begin van een vredesproces. De ATNMC van Bahanga had vorige keer niet meeonderhandeld. Beloften werden weer gedaan, gevangenen en gijzelaars werden uitgewisseld, in sommige gebieden werden mijnen verwijderd, en aan vluchtelingen werd gevraagd om terug te komen. De Toearegs moesten wel voor een groot deel hun claim op autonomie inleveren en de regering was dan bereid om investeringen en participatieve democratie in het noorden te bevorderen. Maar het werkte niet want de Toearegs wilden meer autonomie en daarbij ook inkomsten uit de delving van grondstoffen in hun gebied. De beloften werden weer niet nagekomen en de politieke context veranderde

snel. Want Toearegs die in Libië voor Gadaffi hadden gevochten, kwamen bewapend en gefrustreerd in Mali terug, riepen hun eigen Azawad-republiek uit en veroverden delfstofrijke gebieden. Dat triggerde een geslaagde staatsgreep van verontruste militairen tegen de regering van Touré. Zij verweten hem te grote tolerantie en zwakte ten opzichte van de Toearegs.

Internationaal veranderde het imago van Mali snel: de rustige democratie werd de zoveelste instabiele natie in Afrika. Er kwam dan ook een VN-vredesmacht om de toenemende terreurbedreiging van de stabiliteit in heel West-Afrika het hoofd te bieden. Begin juli 2013 nam de VN het commando over van de vredesmacht van de AU en de Franse troepen. De Nederlander Bert Koenders kwam als speciale VN-vertegenwoordiger naar Mali. Tegelijkertijd sloot de Malinese regering een akkoord met de Toearegs in Kidal waarin werd tegemoetgekomen aan hun eisen van meer regionale autonomie voor het noorden. Een campagne werd gestart voor de nieuwe presidentsverkiezingen omdat Frankrijk, de VS en de VN dat wilden in dit land waar nauwelijks vrede was. De verkiezingen werden gehouden op 28 juli 2013, ruim de helft van het volk deed mee, en ex-premier Ibrahim Boubacar Keita moest het uiteindelijk opnemen tegen ex-minister Soumaïla Cissé. Boubacar Keita, een fervent tegenstander van Toumani Touré, won deze keer royaal. Op 12 augustus 2013 werd hij de nieuwe president van Mali. Hij stond bekend als integer en niet-corrump, was voorstander van een gematigde lokale islam, en niet een geïmporteerde versie. Maar de Wahabitische versie rukte wel op in zijn land, met onderwijs, sociale zorg en gezondheidszorg voor de armsten, en met verspreide terreuraanslagen op regionale steden, journalisten en politici.

Toearegs in het noorden schonden af en toe nog het nieuwe akkoord. Dat verleidde Frankrijk en de VN-militairen in oktober 2013 tot een groot offensief in de regio's rond Timboektoe, Kidal en Gao. President Keita promoveerde generaal Amadou Sanogo de dag na zijn beëdiging. Hij was de coupplager tegen Touré, maar werd drie maanden later gearresteerd vanwege de dood van militairen die zich tegen hem hadden gekeerd. In april 2014 trad premier Oumar Tatam Ly met zijn hele kabinet af na wrijving met de president. Hij werd opgevolgd door de jongere Moussa Mara, voorheen minister van stadsontwikkeling. In het noorden, rond Kidal, kwamen de Toearegs van Azawad na een bezoek van de nieuwe premier aan Kidal, weer helemaal in gewapend verzet tegen de regering. En tussen president Keita en de VN-missie stapelde zich wrevel op wrevel, zeker na een aanval in juni 2014 van het Malinese leger op Toearegs in Kidal zonder overleg met de VN. De Toearegs wonnen die veldslag. Het respect voor Boubacar Keita en zijn positie verminderde ook bij zijn eigen mensen. Onder internationale druk en met tegenzin moest hij in de periode van maart tot juli 2015 weer met de Toearegs vrede sluiten en de afspraken nakomen.

Wie regeerde eigenlijk het land? De Toearegs waarmee nu zaken gedaan werden, stonden onder de druk van boze, uit Libië teruggekeerde Toearegs en van door Saoedi-Arabië goed bewapende radicale moslims, verwant aan Al Qaeda in de Maghreb of lid van de salafistische Ansar Dine. Het noorden van Mali zou met dit vredesakkoord geen verbetering gaan zien, en president Keita liet merken dat hij vooral het zuiden belangrijk vond. En inderdaad: ontvoeringen, aanslagen en gevechten tegen politie- en legerposten vonden weer vaker plaats. In augustus 2015 begon

de VN-Vredesmacht in Mali vanuit hun bases in Kidal actief in te grijpen bij dit soort gevechten. Zo gleed deze vredesmissie in de rol van vechtmissie, zonder perspectief op verbeteringen op langere termijn.²⁵

4.6 In Burkina Faso wilde couppleger Blaise Compaoré snel en overtuigend zijn gezag vestigen

In 1992, vijf jaar na de coup, hield het regiem een referendum over een nieuwe grondwet die 90% van het volk steunde. Toen was er een meerpartijendemocratie met een systeem van machtsdeling. De president had minder persoonlijke macht en een premier leidde de uitvoerende macht. Verkiezingen die in principe om de zeven jaar moesten plaatsvinden, werden voorbereid. De partij van Compaoré, ODP/MT of Organisatie van de Volksdemocratie en Arbeidersbeweging, won 78 van de 107 parlamentszetels. De verenigde oppositie van CNPP-PSD, de Progressieve Patriotten-Sociaaldemocratische Partij kreeg er 13, en de Socialistische Partij 16. Zonder tegenkandidaat won Compaoré het presidentschap. Hij benoemde Yusuf Ouédraogo tot premier. Die nam begin 1994 ontslag en Marc-Christian Kabore volgde hem toen op.

De oppositie vond de landelijke kiescommissie niet onafhankelijk en boycotte dus de lokale verkiezingen. De partij van de president won in 26 van de 33 grotere steden. Sociaal bleef de toestand gespannen omdat de kosten van levensonderhoud te snel stegen. Uit onvrede boycotte de oppositie ook de verkiezingen van 1998, en dus won Blaise Compaoré weer overtuigend het presidentschap. Protestbetogingen leidden wel tot ontslag van de pas benoemde premier Kadré Ouédraogo en zijn regering. Maar de president herbenoemde hem en bijna zijn hele kabinet. Yusuf Ouédraogo werd weer minister.

Eind 1998 werd hoofdredacteur Norbert Zongo van *L'Indépendant* vermoord. Hij schreef een artikel over medeplichtigheid en straffeloosheid bij een moordzaak waarbij een broer van de president was betrokken. Scherpschutters doorzeefden Zongo op klaarlichte dag en alle vingers wezen naar de president en zijn omgeving. Demonstratief eisten burgers arrestatie en bestraffing van de daders. Zes leden van de presidentiële garde kwamen voor de rechter, waarvan er één 20 jaar kreeg. Zij werden algemeen gezien als zondebok voor onbekende anderen. De president wilde de spanningen verminderen, nam een lid van de oppositie op in zijn kabinet en installeerde een Nationale Commissie van Verzoening. Het mocht niet meer baten: het respect voor deze president was weg. Een jaar na de moord op Zongo demonstreerden 30.000 mensen in de hoofdstad met de eis van onderzoek naar de opdrachtgevers en gerechtigheid. Nog drie leden van de presidentiële garde kregen lange gevangenisstraffen en weer werd daar geen geloof aan gehecht. Begin 2000 stelde de presidentiële Nationale Commissie van Verzoening slim voor

²⁵ Vanwege de deelname van 450 Nederlandse militairen aan deze steeds weer verlengde VN-missie MINUSMA in Mali werd in de Nederlandse media veel aandacht geschonken aan deze ontwikkelingen. Eind 2015 had MINUSMA 10.000 manschappen, eind 2017 waren dat er 13.000. Het aantal Nederlanders werd toen gereduceerd tot 250.

om de in 1987 in opdracht van Blaise Compaoré geëxecuteerde Thomas Sankara te rehabiliteren. De oppositie dacht na en besloot om weer mee te doen bij de volgende verkiezingen.

In mei 2002 streden 13 partijen en combinaties om de gunst van de kiezers. De nieuwe regeringspartij CDP, Congres voor Democratie en Vooruitgang, won met ruim de helft van de stemmen, de ADF-ADR combinatie kreeg 17% en de PDP-SP combinatie 10%. Deze keer kwam ruim 70% van de kiezers op om te stemmen. Waarnemers en betrokkenen vonden het proces open en eerlijk. In oktober 2003 werden 12 militairen beschuldigd van een complot tegen de president. Voor de krijgsraad bekende marinekapitein Luther Ouali schuld. Hij had de macht willen grijpen om een einde te maken aan de sociale ongelijkheid en kreeg daar tien jaar voor. Eind 2005 won Compaoré de verkiezingen weer ruim, en daarmee het mandaat voor nog eens vijf jaar. De oppositie wees op zijn grote voordeel: zijn portret in bijna elke straat en in de massamedia. Maar hij won overtuigend, dus er viel niet veel van te zeggen. Hij betrok een nieuw paleis in de miljonairswijk Ouaga 2000. De economisch hooggeschoolde Tertius Zongo werd zijn eerste minister. Zongo werkte bij regionale ontwikkelingsbanken en de Wereldbank en was eerder ambassadeur en minister van economische zaken. Zo kwamen in Afrika steeds meer hoog opgeleide en ervaren internationale ambtenaren terug in de nationale politiek. De oppositie bleef verdeeld, en dus won Compaoré ook in 2010 royaal. Hij hield de wind eronder en was een garantie voor stabiliteit. Maar democratie en mensenrechten bleven toch problematisch in het Bourkina Faso van na Thomas Sankara.

In oktober 2014 eisten jonge demonstranten met straatrellen het opstappen van Compaoré. Na 27 jaar vonden zij het echt wel genoeg, en steeds meer burgers deden mee. De oppositiepartijen sloten zich er bij aan. Zij bestormden het parlamentsgebouw en staken kantoren in brand. De oproerpolitie liet het gebeuren. Een voorstel van de president voor overleg en een overgangsperiode werd afgewezen. Eind oktober 2014 trad hij af na het parlement te hebben ontbonden en hij vertrok naar Ivoorkust. Legerleider Honoré Traoré nam de leiding van het land in handen voor de duur van de overgang, hoewel de grondwet gebood dat de parlamentsvoorzitter dat moest doen. Een groep officieren verklaarde dat de constitutionele orde zo spoedig mogelijk hersteld moest worden. De tweede man van de presidentiële garde, Yacouba Isaac Zida nam de leiding over. Hij beloofde de macht snel aan burgers te zullen overdragen, wat maar weinig mensen geloofden. Op 6 november sloten de politieke partijen een akkoord, met verkiezingen en een burgerregering in het vooruitzicht. De AU stelde Nigeria, Ghana en Senegal aan om het proces te begeleiden.

Een jaar later was de overgangsregering er nog steeds. Elite-soldaten van de Presidentiële Garde pleegden op 17 september 2015 een coup en gijzelden overgangspresident Michel Kafando, premier Isaac Zida en enkele ministers. Zij stelden generaal Gilbert Diendéré, het hoofd van de geheime dienst van Compaoré, aan als president. Er lag een voorstel van de interimregering om de Garde op te heffen, vandaar. De oude elite van Compaoré had de macht teruggepakt. Maar het reguliere leger, ex-parlamentsleden, de koepel van burgerinitiatieven 'Balai Citoyen' en vakbonden voerden massaal actie, en de Naaba Mogho, de grote koning van het Mossi-volk, bemiddelde. De volkswoede groeide weer, huizen van aanhangers van Compaoré, ook dat van

Diendéré, vlogen in brand, muzikanten en zangers zongen spotliederen. De Garde krabbelde terug en er werden toch echte verkiezingen aangekondigd. Michel Kafando kreeg het roer van de staat weer in handen, de Garde werd ontwapend, en de gegijzelde politici werden vrijgelaten. De democratie had gewonnen en Blaise Compaoré betuigde zijn spijt. De ontbinding van zijn in 27 jaar opgebouwd veiligheidsapparaat leidde tot een vacuüm waar vervolgens terroristen misbruik van maakten met aanslagen en gijzelingen tot in de hoofdstad Ouagadougou toe.

4.7 In Niger deed president Ali Seybou zijn best om een democratische samenleving te realiseren

Met de oppositie, de burgerrechten, de persvrijheid en de vrijheid van organisatie viel het er, vergeleken met andere Afrikaanse landen, doorgaans wel mee. Ook waar het ging om de rol en de belangen van vrouwen waren er positieve ontwikkelingen. Wel bleven er problemen in de verhouding tot de nomadische Toeareg- en Mahamid-volken. En slavernij bleef een moeilijk bespreekbaar onderwerp. De politie wilde nog wel eens flink op ontevreden demonstranten meppen. De overheid eiste met harde hand haar gezag op. Ook hier trad het leger uiteindelijk op als brug naar het volk en als redder van de democratie. De Koude Oorlog was over, en president Seybou kondigde aan zijn land een meerpartijendemocratie te willen geven. Hij riep een Nationale Conferentie in het leven voor het organiseren van de politieke transformatie. Na vier maanden beraadslagen kwam er een Hoge Raad van de Republiek die in de overgangsfase verantwoordelijk was voor het regeren. André Salifou werd president van die Hoge Raad en Amadou Cheffou de premier. Maar het proces stagneerde. Er kwamen protesten van studenten en vakbonden die politieke partijen, echte meerpartijendemocratie, vakbondsvrijheid, loonsverhogingen en onderwijshervorming eisten. De Hoge Raad stuurde politie op hen af die er weer op los knuppelde en leiders van het protest arresteerde. De Raad eiste rust en orde en claimde een gezagspositie waaraan niet getornd mocht worden.

Eind 1992 keurde het volk de nieuwe grondwet goed. Bij parlementsverkiezingen twee maanden later werd de regeringspartij verslagen. Bij de daarop volgende presidentsverkiezingen werd Mahama Ousmane tot president gekozen, met Mahamadou Issoufou als eerste minister. Zij moesten met de verschillende partijen een meerderheidsregering samenstellen, wat moeilijk verliep. De studenten en vakbonden bleven demonstreren en actie voor betere regelingen voeren. De politie arresteerde 90 demonstranten. In september 1994 stapte de Nigerese Partij voor Democratie en Socialisme van premier Issoufou uit het kabinet. Issoufou zelf hield het voor gezien; Boubacar Cissé Amadou volgde hem op, maar de regering had geen parlementaire meerderheid meer om op te steunen. Begin 1995 won een coalitie van oppositiepartijen overtuigend de verkiezingen. De kaarten werden opnieuw geschud. Premier Boubacar Cissé Amadou maakte plaats voor Hama Amadou die strenge bezuinigingen aankondigde, maar ook beloofde achterstallige salarissen van overheidspersoneel te zullen uitbetalen. Maar de verhouding tussen president Mahama Ousmane en de nieuwe regering was ronduit slecht.

In januari 1996 greep het leger in, het zette Ousmane af en vormde een Raad van Nationale Redding met kolonel Ibrahim Baré Mainassara als voorzitter. Die stelde Boukary Adjia aan als premier. Bij verkiezingen vijf maanden later werd de nieuwe sterke man Mainassara de gekozen nieuwe president van Niger, met 52,2% van de stemmen. Hij ontbond de Nationale Kiescommissie, wat nadelig was voor de oppositie. Die besloot de komende parlementsverkiezingen te dwarsbomen, en dus wonnen de aanhangers van Mainassara. Hij maakte Boubacar Cissé Amadou weer premier. De politieke verhoudingen verhardden. In oktober 1997 werd Ali Sabo, de coördinator van de oppositie, gevangen gezet. In november werd de premier vervangen door Ibrahim Hassane Mayaki. Begin 1998 liet Mainassara leden van de oppositie arresteren en opsluiten op beschuldiging van voorbereiding van een staatsgreep. Ex-premier Hama Amadou was daarbij. Het hele jaar voerden studenten, militairen en ambtenaren acties tegen de regering. De verkiezingen van 1999 verliepen zo onregelmatig dat de Hoge Raad de resultaten afwees en nieuwe verkiezingen gebod. De spanningen liepen hoger op en de oppositie eiste Mainassara's aftreden.

De Toearegs zorgden weer voor onrust. In hun gebied lagen uraniummijnen en oliebronnen. Zij claimden het Airgebergte, de Ténéré-Tibesti-woestijn en het Djado-plateau als hun grondgebied en eisten een redelijk deel van de opbrengsten. Begin 1992 kwamen zij echt in opstand met als eisen: erkenning, meepraten over politieke participatie, inkomsten en meedelen in de economie. Beloftes van vorige regeringen waren niet nagekomen en de leefomstandigheden van de nomaden werden moeilijker. Botsingen tussen trekkende nomaden met hun kuddes en zuidelijke landbouwers kwamen vaker voor en werden gewelddadiger. De overheid probeerde de Toearegs met meer politie- en legerposten onder controle te houden. Er werd voortdurend onderhandeld terwijl de strijd doorging; in mei 1994 vielen bij zo'n confrontatie 40 doden. De grootste Toeareg-fractie, de Coördinatiegroep van het Gewapende Verzet, tekende in juni 1994 een overeenkomst met de regering Issoufou waardoor zij in een groot gebied regionale autonomie kregen. Eind 1997 werd in Algiers weer een nieuw Toeareg-akkoord getekend. Maar de oorlog tussen de Toearegs, andere nomadenvolken en de overheid hield nooit echt op. Net als in Mali hield niemand zich aan afspraken en bleef iedereen proberen terreinwinst te behalen. Zo namen rebellen in Tizerzet, 400 km ten noorden van Agadez en diep in de woestijn, ruim 70 soldaten en ambtenaren gevangen.

Eind 1999 bleef de spanning oplopen en de presidentiële garde pleegde een staatsgreep. Daarbij kwam president Ibrahim Mainassara om. Coupleider Daudu Mala Wanke werd hoofd van een Nationale Raad van Verzoening die het land negen maanden zou regeren. Premier Mayaki ontbond per decreet het parlement waarin de aanhangers van Mainassara de meerderheid hadden. Hij schorste tijdelijk alle politieke partijen. De buitenwereld oefende sterke druk uit voor terugkeer naar de democratie die in oktober een kans kreeg bij de nieuwe verkiezingen. Die waren spannend, met veel deelnemers. In de tweede ronde won de gepensioneerde militair Mamadou Tandja van MNSD, de Nationale Beweging voor een Zich Ontwikkellende Samenleving. Hij versloeg ex-premier en parlementsvoorzitter Issoufou Mohamadou.

Op 1 januari 2000 kwam Mamadou Tandja in functie als Millenniumpresident. Hij ging voortvarend aan de slag. Bij lokale verkiezingen halverwege 2004 kreeg hij veel steun van het volk, en zes maanden later werd dat bij presidentsverkiezingen herbevestigd met 65% van de stemmen; de rest was voor Issoufou Mahamadou van de socialistische oppositie. Internationale waarnemers zagen eerlijke, vrije en transparante verkiezingen. In 2007 moest premier Hama Amadou, Tandja's medestander en directe concurrent, opstappen wegens verregaande corruptie. Later werd hij ook gearresteerd. Politie en leger gingen toen de straat op om de orde te handhaven. In de regeringspartij waarvan Hama Amadou de voorzitter was, rommelde het. Tandja werd ervan beschuldigd kandidaten voor zijn opvolging uit te schakelen.

In tijden van spanning komen minderheden extra onder druk te staan. Eind 2006 betrof dat de Mahamid, een nomadisch Arabisch volk van 150.000 mensen waarvan de regering ineens vond dat die niet in Niger maar in Tsjaad thuishoorden. Volgens de autoriteiten hielden zij zich bezig met roof, veediefstal en verkrachting. Hun vertegenwoordigers vochten dat aan in rechtszaken, maar tegen de door media en de politiek opgefokte publieke opinie maakten zij geen kans. Het leger moest ze verjagen. Feitelijk woonden de Mahamids al vele generaties lang in droge gebieden van Niger en Tsjaad. Andere Mahamids ontvluchtten Tsjaad in 1974 vanwege hongersnood en oorlogen. Voor en tijdens de koloniale jaren kenden zij geen grenzen en hindernissen; in de eerste 20 jaren van de onafhankelijkheid ook niet. De Mahamids werden kennelijk gezien als geschikte zondebokken en bliksemafleiders.

De MJN, de Nigerese Beweging voor Rechtvaardigheid, een radicalere Toeareg-groep, nam in 2007 de wapens weer op omdat de regering weer niet deed wat ze beloofd had. Zij vielen een uraniummijn aan en namen personeel gevangen. Daarna vielen MJN-eenheden garnizoenen, politieposten, markten en mijngebouwen aan. De regering en het leger hielden toeristen, journalisten en hulpverleners weg uit het gebied noordelijk van Agadez en Arlit, en sloten het Aïr-gebergte en de Ténéré-woestijn af voor bezoekers. Ooit waren dat toeristische trekpleisters waar de lokale bevolking goed verdiende. In augustus 2007 doodde het MJN 20 soldaten bij een aanval op een militair konvooi bij Gougaram. Zij vernielden voertuigen en namen gevangenen en wapens mee. Zulke overvallen vonden op steeds meer verschillende plekken plaats, soms ver van elkaar. Regeringssoldaten liepen over naar de rebellen. De Toearegs voegden een nieuwe eis toe aan hun pakket: 'Geen Chinezen in ons noorden!' en kidnapten een Chinese mijn directeur. De regering beschuldigde het Franse mijnbedrijf AREVA van steun aan de opstandelingen uit wraak voor verlies van het uraniummonopolie. Hun baas werd uitgewezen. Mensen van Médecins Sans Frontières werden bij Dagaba in het noorden bedreigd en bestolen omdat zij Franse geheime agenten zouden zijn. Deze laatste buitenlandse hulporganisatie trok toen haar personeel uit het gebied terug.

In september 2007 riep de regering in de woestijn de noodtoestand uit. Onder de oppositie en lokale NGOs met enig begrip voor de rebellen volgde een golf van arrestaties. Organisatoren van een vredesmars die betoogden dat een haalbare politieke oplossing te verkiezen was boven een hopeloze militaire aanpak, werden opgepakt en opgesloten. Het leger arresteerde honderden mensen en zette die vast onder onmenselijke omstandigheden, zonder aanklacht of

rechtsgang. Radiostations werden gesloten, journalisten gemuilkorfd. Berichtgeving over het noorden werd verboden op straffe van arrestatie en sluiting. MJN-woordvoerder Seydou Koa-cen Maiga verklaarde in oktober 2007 dat de bekende eisen nog steeds overeind stonden. In december 2008 werd de speciale VN-afgevaardigde Robert Fowler ontvoerd, samen met een collega en hun chauffeur. Een dag later meldde een Toeareg-groep hem in handen te hebben. De actie was bedoeld als waarschuwing tegen wie samenwerkten met het etnisch-moordende re-giem van Mamadou Tandja. Vijf maanden later werden twee Canadese diplomaten, waaronder Fowler, geruild tegen vier gevangen terroristen van Al Qaeda. Kennelijk waren zij doorverhan-deld aan een noordelijke milite die volgens de president handelde in drugs, wapens en mensen.

In de Ténéré-woestijn met uitwijkmogelijkheden naar Algerije, Libië en Mali, opereerde toen al zeker zeven jaar en met succes de groep van krijgshoofd Mokhtar ben Mokhtar, alias Louar, de Eenogige Jakhals, of Louar met het Glazen Oog,²⁶ terwijl oliemaatschappijen overal olie zoch-ten, boorden, aanlegden, bouwden en investeerden. De uitruil vond plaats in Gao in noord-oost Mali aan de Niger, 300 km ten noorden van Niamey. In maart 2009 kwam er een splijting binnen de MJN. Een factie, de FPN, Patriottisch Front van Niger, verklaarde zich voorstander van wapenstilstand en dialoog met de regering en de mijnbedrijven. FPN zei te vrezen dat de MJN-leiders die al eerder met schisma's te maken hadden, zich ontwikkelden tot ordinaire ro-vers en afpersers.

Halverwege 2009 was er in de hoofdstad weer een politieke crisis. President Tandja moest na twee zittingstermijnen worden opgevolgd. Hij wilde aanblijven omdat hij zich onmisbaar achtte en kondigde een referendum aan om de grondwet te wijzigen. In Tsjaad, Algerije en Oeganda waren collega's hem al op die weg voorgegaan. De oppositie organiseerde een protestdemon-stratie waaraan 15.000 burgers meededen. Het Parlement en het Constitutionele Gerechtshof besloten om deze gang van Tandja te blokkeren, waarna hij het parlement ontbond en de rech-ters ontsloeg. Onrust en protesten gingen door. Na een maand riep de president de nood-toestand uit. Hij claimde dat zijn derde termijn in januari 2010 moest ingaan. Zonder hem, meende hij, zouden de stabiliteit en de onafhankelijkheid van Niger in gevaar komen. Hij liet Is-soufou Mahamadou en Marou Amadou, de belangrijkste leiders van de oppositie, oppakken na protesten tegen zijn acties. Hij dwong alsnog het referendum af en kreeg 93% van de stemmen vóór wijziging van de grondwet. Volgens de oppositie was dit illegaal. Volgens een hoge rechter was Marou Amadou ten onrechte gearresteerd en moest hij worden vrijgelaten. De presiden-tiële garde pakte hem meteen weer op; volgens de gezamenlijke oppositie werd hij simpelweg ontvoerd. Tandja zette door en organiseerde presidentsverkiezingen in oktober 2009. Hij had bewezen een sterke man te zijn en won. Donoren trokken hun hulp in vanwege deze slecht val-lende staatsgreep door de president zelf.

Chaos en conflict bleven doorzeuren tot de militairen in februari 2010 ingrepen, Mamadou Tandja arresteerden, en een Opperste Raad voor Terugkeer naar de Democratie installeerden. Zij beloofden te zullen zorgen dat Niger een voorbeeld van democratie en goed bestuur werd

²⁶ Deze Louar komt ook voor in Michael Palin's *Sahara* (2003).

voor heel Afrika. Er moest een einde komen aan 'leugens, machtsmisbruik en corruptie'. De grenzen gingen dicht, de avondklok werd ingesteld. Majoor Salo Djibo, de leider, beloofde democratische verkiezingen op de kortst mogelijke termijn. Maar eerst was er een uitgebreide nationale dialoog nodig. Leden van de tijdelijke militaire junta waren geen kandidaat bij de verkiezingen die precies een jaar na de coup, begin 2011, werden gehouden, voor het presidentschap, het parlement, en de lokale raden. Alle presidentskandidaten waren oudgedienden uit de regering van 1992: Mahamadou Issoufou, Seïni Oumarou, Mahama Ousmane, Hama Amadou, Amadou Boubacar Cissé en anderen. Na twee ronden won Issoufou met 58%. De enigen die protesteerden waren partijgenoten van de gevangen zittende Mamadou Tandja. 'Wij gaan een mooie democratische toekomst tegemoet', zei de stralende winnaar. Hij benoemde Brigi Rafini, een Toeareg uit Agadez, tot eerste minister en stelde zes vrouwen aan op ministersposten in een kabinet van 22 leden, met zin en vertrouwen in de toekomst.

Maar rond die tijd was Al Qaeda in de Islamitische Sahel al met zijn opmars begonnen, met veel acties in Niger door de groepen van Mokhtar Belmokhtar. Extremisten ontsnapten uit de gevangenis, het aantal aanslagen groeide snel, en nieuwe extremisten kwamen over uit Zuid-Libië. Daardoor raakte het proces van voorzichtige democratisering flink verstoord. De VN stuurde Franse troepen uit Mali naar Niger om Al Qaeda te bestrijden. Maar in 2015 viel Al Qaeda zelfs belangrijke steden in Niger aan. Toch won Mahamadou Issoufou de presidentsverkiezingen van maart 2016 royaal, hoewel Hama Amadou van de oppositie weer gevangen zat en Issoufou hard en onverdraagzaam werd genoemd. Boko Haram viel in juni 2016 vanuit buurland Nigeria bij de grensstad Bosso Niger binnen na opgejaagd te zijn door troepen uit Kameroen, Tsjaad en Niger.

4.8 De Franse regering verloor alle vertrouwen in president Hissène Habré van Tsjaad

In 1989 tekenden Tsjaad en Libië een voorlopig akkoord over hun definitieve grens. Daarna mochten gevangenen over en weer naar huis. De zaak werd voor verdere afhandeling doorverwezen naar het Internationale Gerechtshof in Den Haag. Vijf jaar later wees het Hof de strip bij Ouazou toe aan Tsjaad, en Libië droeg het stuk land probleemloos over. In die strip zat uranium. In 1990 liep de burgeroorlog ten einde toen Idriss Déby Itno, leider van het Patriottisch Heilsleger, samen met Franse eenheden Habré versloeg. In Habré's jaren van macht waren zeker 40.000 mensen geëxecuteerd of spoorloos verdwenen. Op zijn vlucht naar Senegal nam hij een groot kapitaal en veel geheime dossiers mee. Vanuit zijn villa in Dakar plande hij een nieuwe opstand. In de N'Guigmi-regio bij het Tsjaadmeer verzamelden zich 5.000 van zijn strijders. Zij vielen aan, maar Itno's leger doodde er 400 en verspreidde de rest. Honderden muitende militairen die trouw bleven aan Habré werden gevangen genomen. Opstanden werden, weer met Franse hulp, neergeslagen.

Dit was een kritiek moment voor de toekomst van Tsjaad. Het zuiden was verdeeld, Frankrijk was onzeker, en het Libië-gezinde leger in het noorden kreeg de overhand. Idriss Déby Itno, de Zaghawa-leider uit het noordelijke Fada, schreef een Nationale Conferentie voor Democratisering van Tsjaad uit, die zou dienen als interimregering. Er deden 40 partijen mee en 20 andere

organisaties plus 6 rebellengroepen. Adoum Maurice el-Bongo zat de Conferentie voor. Deelnemers wezen Fidèle Moungar aan als interim-premier en besloten om Habré strafrechtelijke te vervolgen. Daar werd een speciaal strafhof voor opgericht. De vrede werd getekend, maar de situatie bleef gespannen. Eind 1995 meldde Amnesty International minstens 80 doden na gevechten in het zuiden tussen rebellen en het reguliere leger. Volgens Laoukin Bar van FARE, de Strijdkrachten voor een Federale Republiek, probeerde het leger hen te elimineren in het zuidwestelijke Doba-gebied waar Shell, Elf en Esso waren begonnen met het oppompen van olie. Het ging duidelijk om de controle over de olievelden en de daaraan verbonden inkomsten, en dat mocht kennelijk mensenlevens kosten. In maart 1996 tekenden de meeste verzetsgroepen een akkoord met de regering. Daarna kwamen er verkiezingen. Idriss Déby Itno werd met 69% van de stemmen gekozen als constitutioneel president. Advocaat Pascal Yoadimnadi van het zuidelijke Gorvolk werd premier. Het werd officieel een Jaar van Verzoening waarin ook vrede werd gesloten met het FARE, dat een legale politieke partij werd. Door een apart akkoord met het zuidelijke leger werd Tsjaad een federale republiek.

Democratie en persvrijheid ontstaan na het tekenen van akkoorden niet vanzelf. Eind 1997 zou de hoofdredacteur van N'Djamena Hebdo de president in een artikel hebben belasterd. Hij werd gearresteerd en veroordeeld maar kwam na drie maanden weer vrij. In april 1998 kidnapte een nieuwe rebellengroep, FNR, het Hernieuwde Nationale Front, een Franse burger. De groep eiste het vertrek van Franse troepen en buitenlandse oliemaatschappijen. In 1999 bemoeide Tsjaad zich met de oorlog in Democratische Republiek Congo door wapens en troepen te leveren aan de regering van Laurent Kabila. En in het noorden werd de MDJT, de Beweging voor Gerechtigheid en Democratie van ex-minister van defensie Youssouf Togoimi weer actief die aan kracht won en nog in 2002 vocht. Zij doodden de veiligheidschef van Déby en voerden zware gevechten tegen het leger. Dat beschikte, dank zij een royaal voorschot op de olie-inkomsten, over moderne zware wapens. In de pers werd Idriss Déby Itno als bloeddorstig afgeschilderd. Oppositie en media vroegen zich af waarom de regering in het buitenland bedelde om geld voor voedsel terwijl er genoeg oliegeld was voor het leger en de oorlog.

Er ontwikkelde zich een soort druk als tijdens de Koude Oorlog. Als het Westen geen geld gaf, dan zou China met een beter bod komen, net als in Soedan. En voor met olie verdiend geld konden altijd wapens worden gekocht, ook in het Westen. Dat geld ging niet naar onderwijs en gezondheidszorg, hoe graag de VS ook zei dat te willen. De nieuwe regering was te traag met het ontmijnen van het noorden en kocht zelfs grote hoeveelheden nieuwe mijnen. Door dat ontuig verloren herders benen, voeten, levens en dieren. De regering en MDJT sloten in 2002, na toch weer drie jaar strijd, een akkoord. Maar nog geen twee maanden later vochten zij weer. Begin 2003 werd in Gabon de vrede getekend met het ANR, het Nationale Verzetsleger van het zuidoosten van Tsjaad. Met de MDJT werd in december van dat jaar in Burkina Faso weer een keer vrede gesloten.

Tussendoor, in mei 2001, waren er weer presidentsverkiezingen waarbij Idriss Déby tweederde van de stemmen kreeg. Bij parlamentsverkiezingen in 2002 won zijn partij een comfortabele meerderheid van 110 zetels op de 155. Zes verliezers claimden fraude maar de internationale

waarnemers zagen, gezien de situatie, geen groot geknoei. Hij had alweer twee termijnen achter zich en wilde, met het oog op de verkiezingen van 2006, nog een derde mandaat. Van de kiezers keurden 2/3 een amendement op de grondwet om dat mogelijk te maken goed. Déby zat goed: bij drie op elkaar volgende stemmingen kreeg hij 2/3 van de kiezers achter zich. Maar in maart 2006 zou een staatsgreep zijn vrijdeld. Bij terugkeer uit het buitenland zou de president worden vermoord, maar zijn mensen voorkwamen dat. De regering en het leger werkten hard aan stabiliteit en orde.

Maar het volk had behoefte aan betere omstandigheden. Eind 2005 demonstreerden studenten in het zuidelijke Pala om hun docenten te steunen die al drie maanden geen salaris hadden gezien. Soldaten schoten op de studenten en de lokale radio meldde doden. De regering ontkende, maar namen van slachtoffers waren bekend. Zij werden onder grote belangstelling begraven. Het algemene gevoel was dat Déby niet herkozen moest worden. De oppositie boycotte de chaotische verkiezingen van mei 2006. De president die men in het zuiden nooit had gemogen, verloor steun. Zijn eigen clan keerde zich van hem af en vormde zelfs verzetsgroepen. Hij verloor ook de steun van de raad van ouderen van zijn Zagahwa-volk. Zijn ambtenaren staakten en de oppositie eiste, met steun van de VS, de AU en de EU, uitstel van de verkiezingen en eerst een nieuwe nationale dialoog. Déby riep de veiligheidstroepen in het geweer. Die marcheerden demonstratief door de straten en bezetten strategische punten. De mensen moesten stemmen en orde moest er zijn! Er was bij voorkeur maar één man de baas in het land, en die heette Idriss Déby Itno. De opkomst werd heel laag en de president won deze solorit, 16 jaar na zijn greep naar de macht, met 77,5% van de stemmen.

In het oosten van Tsjaad stak de Soedanese Darfur-oorlog de grens over. Daardoor raakte Tsjaad weer in oorlogen verzeild. Rust en stabiliteit waren de Federatieve Republiek nog niet gegund. De vele rebellengroepen verenigden zich in hun verzet tegen Déby. De VN vestigde voor 1 jaar, vanaf januari 2009, de beperkte vredesmacht MINURCAT in het oosten van Tsjaad, om er EUFOR te vervangen. In mei 2009 rukten de gezamenlijke rebellen op naar N'Djamena met als doel 'het verdrijven van dictator Déby'. Bij Abéché en N'Djamena werd gevochten en het regeringsleger claimde de definitieve overwinning. Er zouden 250 strijders zijn omgekomen. Maar definitief was de zege niet, want een jaar lang hielden de rebellenmilities het leger nog bezig. Maar ook de jacht op ex-dictator Hissène Habré bleef spannen, tot hij in juli 2013 in Senegal werd gearresteerd en opgesloten, in afwachting van zijn proces. Dat zou nog een paar jaar gaan duren. Eind mei 2016 werd deze vroegere lieveling van Frankrijk en de VS in Senegal tot levenslang veroordeeld wegens massamoord en verkrachting. In die tijd ontwikkelde president Idriss Déby zich tot een sterke Afrikaanse leider, compleet met corruptie en machtsmisbruik.

Politiek gezien waren de jaren na de het einde van de Koude Oorlog nog onrustig en sterk wisselend. Een vorm van omgang met de woestijnvolken vinden bleek nog niet eenvoudig, en de strijd om de politieke macht in de landen was nog vaak een strijd tussen sterke mannen, zowel civiele als militaire, waarbij het volk eerder stemvee was dan belanghebbende democratische spelers vertegenwoordigd door partijen met aansprekende programma's. Toch was er enige voortgang.

B Economische en maatschappelijke ontwikkeling

Woestijn- en Sahellanden kennen het natuurgeweld van droogte en sprinkhanen. In de zomer van 2004 trof een sprinkhanenplaag de hele regio en daar sloot een periode van ernstige droogte op aan. In augustus 2005 vroegen hulporganisaties weer aandacht voor honger in de Sahel. Ernstige voedseltekorten bedreigden vijf miljoen mensen in Niger, Mali, Burkina Faso, Noord-Senegal en Mauritanië. Volgens Oxfam zouden Sahelbewoners zich best zelf hebben kunnen voeden als de hulp aan de Sahel royaler was geweest, meer zoals de hulp die Irak en Afghanistan in die jaren kregen. Niger kreeg 12 \$ per persoon, voor Irak was dat 91 \$. 'Miljoenen mensen betalen nu de prijs van de verwaarlozing. De mensen hier leven permanent aan de rand van de afgrond. Elke kleine tegenslag leidt tot een voedselcrisis. Noodoperaties zijn onvoldoende. Deze landen hebben permanent structurele hulp nodig; niet alleen zolang de camera's draaien.'

Het Franse Action Contre le Faim sprak van een vergeten crisis. In oktober 2006 waarschuwde de FAO voor een nieuwe dreigende sprinkhanenplaag voor heel Noordwest Afrika. Er was regen gevallen en binnen tien dagen zouden miljarden eitjes uitkomen en dan zouden Mauritanië, Mali, Marokko, Senegal en Algerije door grote sprinkhaneninvasies geteisterd worden.²⁷ FAO pakte het samen met de betreffende regeringen preventief aan. Met succes werden sproeiervliegtuigen met milieuvriendelijke, voor sprinkhanen dodelijke schimmels ingezet, waar vroeger gif werd gebruikt. Een grote ramp werd zo voorkomen.

Het ingrijpen van IMF, Wereldbank en Club van Parijs in de nationale economieën werkte, naast devaluatie van de CFA, op korte termijn in veel landen onrust in de hand. Een nieuw regionaal wegennet gaf zicht op verbeterende handelsrelaties, aan gezamenlijk waterbeheer werd hard gewerkt, evenals aan het regionale bomengordelproject voor een Groene Sahel. OMVG, de Gambia River Basin Development Organization werd een ander regionaal samenwerkingsverband. Gambia, Guinee, Guinee-Bissau en Senegal spannen zich samen in voor het rationeel en efficiënt benutten van gedeelde hulpbronnen (water, energie, grondstoffen).

Voedselcrises, tegenvallende verwachtingen, armoede en werkloosheid, dictatuur en extremistisch geweld zorgden met elkaar voor een groeiende stroom van migranten uit en door de Sahel-regio die zich via routes en mensensmokkelaars een moeilijke weg zochten naar het welvarende Europa.

4.9 Senegalese boeren bezetten de Mauritaanse oevers van de Senegal-rivier

Veehoeders zagen hoe steeds meer van hun beste weidegebieden waar zij ook voedsel verbouwden door anderen werden ingepikt. Ook waagden Senegalese vissers zich vaker en verder langs de Mauritaanse kusten. Van afzonderlijke incidenten kwam het eind jaren '80 met enige

²⁷ West Afrika lang verwaarloosd. *NRC Handelsblad*, 9 augustus 2005.

regelmaat tot grote vechtpartijen. In Nouakchott werden Senegalezen door woedende meutes soms tot de dood toe bewerkt met stokken en stenen. Rond de rivier nam het geweld toe. Uit wraak plunderden Senegalezen in hun eigen land Mauritaanse winkels waarbij ook doden vielen. De incidenten ontaardden in een regionale rassenstrijd. Groepen ruiters op paarden en kamelen vermoordden in het zuiden van Mauritanië met een strak georganiseerde actie honderden zwarte Senegalezen en Mauritaniërs. Amnesty International beschreef etnische zuiveringen, systematische verkrachting en brandschatting van zwarte mensen door een leger van Arabische en Imazighen-Mauren samen met Haratin-milities van afstammelingen van slaven.

Dat leek sterk op de latere acties tussen 2005 en 2009 van Janjaweed en Muhareleen in Darfur. Meer dan 120.000 zwarte Mauritaniërs en Senegalezen (Peulh, Wolof, Soninke, Toucouleur) werden de grenzen van Senegal en Mali over gejaagd met verlies van hun recht op de Mauritaanse nationaliteit. Eind 1989 verbrak de Senegalese regering de diplomatieke relatie met de burens en zette 170.000 Mauritaniërs uit. Die kwamen berooid terug in hun land dat geen werk, geen plek en geen inkomsten voor ze had. Daarna werd het rustiger op dit front. De woede was uitgeraasd, wraak was genomen en lessen waren geleerd ten koste van mensenlevens en geluk. In april 1992 herstelden Senegal, Mali en Mauritanië formeel hun relaties. Zij zetten constructieve bespreking van grensdisputen op hun agenda. Oplossingen werden gezocht voor de grote aantallen Mauritaanse vluchtelingen in de regio. Dat werd de start van meer gecoördineerde regionale handel en bredere samenwerking.

Het noodlijdende Mauritanië kreeg in 1993 stevige financiële injecties van Frankrijk en China. Dat verzachtte de groeiende sociale spanningen die volgden op de strikte toepassing van het Structurele Aanpassingsprogramma van het IMF. Het woedende vol ging de straten op vanwege nieuwe prijsstijgingen en extra BTW op basisproducten. De politie gebruikte knuppels om ze in te tomen. Begin 1995 zetten duizenden demonstranten Nouakchott de stad in vuur en vlam. Winkels werden leeggeroofd. In 1996 verminderde de Club van Parijs de Mauritaanse schuld met 620 miljoen dollar omdat het land erg zijn best deed om de opgelegde economische hervormingen te doen slagen. Daarvoor moesten wel overheidsbedrijven geprivatiseerd worden. De regering splitste de water- en energiebedrijven. Water, een in Mauritanië zeer schaarse maar vitale levensbehoefte, bleef een zaak van de staat. Voor de energiesector werd een zakelijke meerderheidspartner gezocht. Op aandringen van de Wereldbank kwam ook telecommunicatie in particulier bezit.

Regeringen verkopen ook visrechten om geld te verdienen. Met een nieuwe overeenkomst van juni 1996 zou de EU Mauritanië vijf jaar lang ruime leningen verschaffen in ruil voor Europese visrechten in haar nationale wateren. Door die nieuwe samenwerking groeide de economie financieel, maar het welzijn van de kustbevolking daalde. De visstand in de kustwateren werd aangetast en daar leed de ambachtelijke visserij onder. Het verdrag met de EU was strijdig met afspraken en beloften van de regering van 1985 om buitenlandse vissers geen vergunningen meer te geven en de eigen visserij te beschermen en te versterken. In 2001 kwamen er weer nieuwe afspraken met de EU. Europa zou Mauritanië 86 miljoen euro per jaar betalen voor het recht van Europese vissers om voor de kust van Mauritanië te vissen zonder verdere beknel-

lende voorwaarden. Dat was ruim 1/3 van de nationale begroting. Europese wateren waren nagenoeg leeggevestigd en Europa had een overcapaciteit aan hypermoderne varende visfabrieken die aan het werk moesten blijven. De EU onderhandelde slim afzonderlijk met Marokko en West-Sahara, Mauritanië, Senegal, Guinée en Cabo Verde. De EU beloofde dat die schepen ver van de kust zouden blijven zodat de lokale vissers met hun fraai beschilderde houten boten langs de kust konden blijven vissen.

Maar de lokale visvangst liep toch aantoonbaar terug. Er werd gedebatteerd over de vraag of voor een voor de EU relatief klein bedrag de West-Afrikaanse visgronden even drastisch mochten worden leeggehaald als de Noordzee. Een feit was dat van oost tot west, zonder enige vergunning of overleg tientallen visfabriekschepen uit Japan, Rusland, Korea en sinds kort ook China voor de Afrikaanse kusten actief waren.

Het Wereld Natuur Fonds en Greenpeace maakten er vanaf de jaren '90 samen met lokale vissersorganisaties goed werk van. Het informatieve rapport: *Fisheries Access in West-Africa*, 2001, gesteund door WWF, Scomber, OxfamNovib en Ecooperation, bracht alle kennis en inzichten bij elkaar en leidde tot nader overleg, aanbevelingen en besluiten over visserijbeleid voor en door regeringen in de regio. Vanuit die samenwerking werd succesvol onderhandeld over compensatie voor en ondersteuning van lokale vissers. Er ontstond een gedeeld besef dat een balans mogelijk was tussen winstgevende exploitatie en duurzaam beheer van West-Afrikaanse visgronden. Toch ging onderhuids de strijd om de Mauritaanse visgronden gewoon door. De EU had intussen wel een beter visserijverdrag met Mauritanië, maar Chinese en Russische trawlers visten er nog ongestoord. De belangrijkste Nederlandse reders zetten in augustus 2012 een tegenoffensief in tegen de beperkende bepalingen van het EU-verdrag.²⁸

In 2001 vond het Australische Woodside Oil voor de kust bij Cingüetti winbare olie. Daarna werden meer geschikte plekken gevonden. Voor de rest van de economie bleef de balans tussen inkomsten en prijzen onbetrouwbaar schommelen. In de strijd tegen corruptie en voor doelmatiger gebruik van overheidsgeld verhoogde president Taya in maart 2005 de salarissen en bonussen van ministers en topambtenaren zesvoudig. Dat zou ze minder omkoopbaar maken en loyaler aan de president. Enige mate van corruptie was inherent aan het bedrijfsleven en de sociaal-politieke cultuur van het land. Daar wilde de overheid meer greep op krijgen. Maar in maart 2005 demonstreerden 10.000 burgers, waaronder prominente politici uit Taya's gevolg, uit tevredenheid over de staatsgreep van Vall en Boubacar tegen Taya. De betogers eisten meer werk en inkomen naast lagere prijzen.

In 2008 begon het Maleisische Petronas 75.000 vaten olie per dag te produceren. De nieuwe regering Abdallahi kondigde aan de in haar ogen oneerlijke oliecontracten van de vorige regering en de exploitanten te zullen herzien, samen met een onderzoek naar corruptie door de voorgangers bij het afsluiten van die contracten. In maart 2009 schortte de EU alle hulp aan Mauri-

²⁸ Renée Postma. Strijd om de laatste visgronden. *NRC Handelsblad*, 10 augustus 2012. Ik was zelf deelnemer aan de lokale conferentie hierover.

tanië op vanwege de ongrondwettelijke situatie na de militaire staatsgreep van september 2008. Het ging om 156 miljoen euro. De bijdragen voor het visserijcontract werden wel uitbetaald. Na geslaagde bemiddeling en het slotakkoord kwam de EU weer over de brug.

In 2006 probeerden duizenden migranten uit Afrika en Azië vanuit de Mauritaanse havenstad Nouâdhibou het eiland Lanzarote op de Canarische Eilanden, en dus Europa, te bereiken. De grote toevloed verraste het land totaal. Volgens de Mauritaanse Halve Maan waren binnen vier maanden 1.200 mensen verdrongen door slecht weer, overbelaste wrakke boten, aanvaringen en ruzies tussen opvarenden. Er waren 2.000 personen wél aangekomen, de kans was kennelijk twee op één en dus bleven zij het proberen. Het Human Security Report van begin 2001 beschreef treffend de complexiteit van zo'n situatie: 'Onderweg stranden in niemandsland. Tegen de 400 migranten liggen met een boot buiten de territoriale wateren van Mauritanië. De meesten komen uit Pakistan. Zij wachten op een land dat ze wil opnemen. Voor hen is het jammer dat elk een eigen interpretatie heeft van wat er aan de hand is. De Spaanse kustwacht onderschepte ze tijdens hun overtocht naar de Canarische Eilanden en sleepte ze als schipbreukelingen naar Mauritanië. Volgens internationaal zeerecht moeten die in het dichtstbijzijnde land aan wal worden gezet. Maar Mauritanië accepteerde dat niet, want het schip zou uit Guinée zijn vertrokken. Terwijl Spanje en Mauritanië een oplossing zoeken, krijgen de mensen op het schip eten, drinken en medische zorg. Na twee weken werden zij alsnog in Mauritanië toegelaten, onder voorwaarde dat Spanje zou zorgen voor snelle repatriëring'.

Economisch zag de toekomst van Mauritanië er een stuk beter uit. Maar vreemde vistravellers bleven de lokale visserij ondermijnen, afspraken of niet, en woestijnnomaden bleven hun inkomsten halen uit smokkel van drugs en wapens. In het noorden leefden nog zo'n zestig gemeenschappen tussen mijnenvelden. Die lagen daar al sinds de jaren '70; oude, nooit opgeruimde resten van de oorlog rond de Spaanse Sahara. Tientallen herders werden er slachtoffer van. Eind 2007 vroegen stadjes en dorpen in het gebied samen met UNDP aandacht voor dit urgente probleem. Samen met UNDP richtte Mauritanië toen een opruimingsdienst op. Door goede samenwerking werd dit programma een groot succes.

4.10 Rond 1990 verkeerde de Senegalese economie nog in een vrije val

In 1991 schold de VS Senegal een schuld kwijt van 42 miljoen dollar, als beloning voor de constructieve hulp in en rond de Golfoorlog en uit dank voor het leveren van vredestroepen voor Liberia. Het IMF keurde prompt een lening goed van 57,2 miljoen dollar. President Clinton bezocht in 1998 Senegal om zijn plan te ontvouwen voor een Continentale Afrikaanse Legermacht voor Vredeshandhaving. In 1995 verwierf president Diouf volledige steun van donoren na wetswijzigingen die buitenlandse investeringen en versnelde privatisering van staatsbedrijven mogelijk maakten. En in maart 1997 verlengden Senegal en de EU hun samenwerkingsprotocol met vier jaar, waaraan de EU 11 miljoen dollar per jaar bijdroeg.

In 1993 daalden de inkomsten uit Senegalese exportproducten nog eens aanzienlijk. Er ontstond een groot handelstekort, en economisch en financieel kwam het land klem te zitten. Nieuwe leningen moesten verlichting brengen. De totale buitenlandse schuld bedroeg 3,5 miljard dollar, 60% van het BNP, op acht miljoen inwoners, dus goed voor 435 dollar per burger. In 1994 werd het nog ingewikkelder na het Franse besluit om, in overleg met het IMF, de Franc CFA met 100% te devalueren. Dat zorgde weer voor veel sociale onrust. Maar de kans om voor de kust grote voorraden exploiteerbare olie te vinden werd reëler naarmate ook olie gevonden werd in aangrenzende kustgebieden van Mauritanië en Gabon tot Nigeria en São Tomé y Príncipe. Senegal sloot met Hunt Oil en Shell contracten voor exploratie en exploitatie van mogelijke olievelden. Samen met de nieuw ontwikkelde, door ecologen aangevochten hydro-elektrische dam in het dal van de Senegalrivier zou dan de elektriciteitsvoorziening van steden en delen van de provincie veiliggesteld kunnen worden. De regering Wade zette zich sterk in voor elektrificatie van het hele land.

In de laatste 15 jaar nam in Senegal de corruptie een hoge vlucht en de bestrijding daarvan bleef achter. Donoren keken steeds kritischer naar vader en zoon Wade en hun directe omgeving waar rijkdom zich opstapelde terwijl het volk arm achterbleef. De absorptie van werkloze jongeren was volgens de Wereldbank helemaal in de informele sector: handeltjes, klussen, eethuisjes, diefstal, drugshandel, prostitutie. Steeds meer jongeren probeerden met vissersbootjes vanaf de Groene Kaap de Spaanse Canarische Eilanden te bereiken.

De transport- en overslagfunctie van Senegal werd economisch belangrijker. De verbinding Amsterdam – Dakar over aansluitende asfaltwegen kwam klaar. In september 2005 werd in Mauritanië het laatste stuk gelegd met financiële steun van het Arabische Fonds voor Economische Ontwikkeling. Zelfs het traject door West-Sahara was af. Op dezelfde manier werkten Algerije, Niger en Libië aan asfaltwegen om elkaar beter te bereiken. Snel en efficiënt vrachtwagentransport kwam tot stand, wat bevorderlijk was voor de onderlinge handel in de regio. De ontwikkeling van een beter werkende regionale markt kwam op gang in het kader van de Barcelona-Overeenkomst van en rond de Middellandse Zee, en de relatie daarvan met de EU, het Euro-Mediterrane Partneriaat, en sinds 2008 de opvolger daarvan, de Middellandse Zee Unie. Daarin stond de aanleg van verbindingen over land en over zee centraal, naast verdere economische integratie, versterking van academisch onderwijs, en samenwerking voor een schonere Middellandse Zee.

Begin 2007 werd voor het laatst de Dakar-rally voor vrachtwagens, auto's, squads en motoren gereden. De laatste keer, vanwege toenemende onveiligheid voor toeristen in de Maghreb en aanslagen op de rally. In 2008 werd de race afgeblazen na de moord in Mauritanië op een Frans gezin. Meer onveiligheid in Mali, Niger, Algerije, Libië en Nigeria gaf de doorslag. De hele operatie verhuisde naar Zuid-Amerika. De afgelasting scheelde vooral Senegal veel inkomsten.

In maart 2007 kreeg Dakar de Grote Islamitische Conferentie te gast. Op die Conferenties kwamen altijd honderden bestuurders en diplomaten bij elkaar. Dus moest het uitgewoonde, sleetse Dakar in korte tijd een schone, moderne stad worden. Zandduinen werden afgegraven en

een grote schoonmaak werd op touw gezet. Illegaal vuil storten werd verboden. Dakar leed onder permanente verkeerschaos en regelmatig uitvallende elektra. Ooit was de stad gunstig gebouwd op een schiereiland, maar dat was intussen te klein voor de snel groeiende bevolking. De kerngemeente op de Groene Kaap had in 2003 al 900.000 miljoen inwoners, Groot-Dakar 2,2 miljoen en het hele land 9,5 miljoen. Koeweit en Saoedi-Arabië schoten te hulp. Nieuwe wegen, tunnels, bruggen, een vliegveld werden aangelegd en de haven werd vergroot. Voor 1.500 deelnemers werd een conferentiecentrum gebouwd. Langs het havenfront werden vijfsterren-hotels uit de grond gestampt.

Zo werd een luxueuze overcapaciteit gecreëerd die na de Conferentie leeg kwam te staan. De bevolking had veel kritiek op de investering van nationale middelen in deze luxe voor rijke mensen. De kritiek nam toe toen premier Wade zijn zoon Karim tot directeur van dit miljardenproject benoemde. Toen parlamentsvoorzitter Macky Sall vroeg de boeken te mogen controleren, liet Wade hem ontslaan. Dat versterkte geruchten in Senegal dat sommige mensen aan de top heel rijk werden van deze projecten, met een sterke geur van corruptie en nepotisme. Corruptie bleek in Senegal nog wijder verspreid te zijn na de openbaring van de Wikileaks in december 2010. Omvangrijke giften en leningen van verschillende donoren, bestemd voor armoedebestrijding, raakten zoek onder de verantwoordelijkheid van Abdoulaye Wade, zijn zoon en hun omgeving. Zo verknoeide deze president in een steeds zwakker wordende democratie ook de economische perspectieven van de armen en de werkloze jongeren.

Het is dus begrijpelijk dat de sterke protestbeweging Y En A Marre vanaf januari 2011 kon ontstaan, met rappers, journalisten, acteurs en gewone jongeren: een sociaal-cultureel protest om verandering te bewerkstelligen via de stembus; anders dan en los van de Arabische lente in de Sahellanden. Daar sloot de populaire zanger Youssou N'Dour zich bij aan. Zo kon inderdaad een machtswisseling ontstaan met Macky Sall als nieuwe president van Senegal en Youssou N'Dour als zijn minister van cultuur. Onder nieuwe leiding kreeg de Grote Groene Muur van Dakar tot Djibouti, door de Sahelgordel van Senegal, Mauritanië, Mali, Burkina Faso, Niger, Nigeria, Tsjaad, Soedan, Ethiopië en Eritrea weer meer kans van verwerkelijking. Aanpassing en bijstelling van dit enorme ecologische project begon in mei 2016.²⁹

4.11 Loonsverhoging voor Gambiaanse ambtenaren. Financiële experimenten en schandalen

In 1991-1992 gaf de regering van Gambia de ambtenaren 6% loonsverhoging. Financiële privileges die onder druk van de SAP in de jaren '80 waren afgeschaft, werden weer van kracht. Het idee was dat een redelijk inkomen ambtenaren van corruptie zou weerhouden. In 1993 werden in Gambia landbouw en toerisme hard getroffen door de economische crisis in Europa. En toen de Centrale Bank van Engelstalige West-Afrikaanse Staten besloot op te houden met financie-

²⁹ Artikelen van Paul Luttikhuis in *NRC Handelsblad*, mei tot november 2016.

ring van handel gebaseerd op de franc CFA³⁰ (...buiten het gebied waar die normaal gebruikt wordt, en daar valt Gambia onder') raakte ook de handel met Senegal ernstig verstoord. In 2001 kwam er een Wet op Vrije Commerciële Zones, gevolgd door de creatie van Bufferzones waar internationale bedrijven produceren met gebruikmaking van zwaar onderbetaald personeel.

Eind 2003 was er het Babagate-schandaal. Baba Jobe, een hoge baas in de regeringspartij APRC en een hechte zakenrelatie van president Jammeh, werd gearresteerd wegens grootschalige fraude en het witwassen van veel geld. Begin 2004 werden nog vijf topambtenaren beschuldigd van meervoudige financiële misdaden tegen de staat. Negen miljoen Zwitserse Francs, bedoeld om de Gambiaanse munt te stabiliseren, waren verdwenen. Daarmee hadden zij valse contracten voor enkele ondernemingen gefinancierd. Baba Jobe was grootaandeelhouder bij twee van die bedrijven. En er was een link naar cocaïnesmokkel. Het stonk in Gambia naar machtsmisbruik voor eigen gewin.

In 2004 werd de vondst van olievoorraden op het land en in de kustwateren bekend, en oliewinning op geselecteerde plaatsen zou beginnen. Voor Gambia was dit een nieuw werkterrein. Twee jaar later kreeg het Canadese bedrijf Buried Hill Energy de exploitatierechten van olie en gas onder de kust. Met het Braziliaanse Petrobras werd onderhandeld. 'Een eerste stap om The Gambia een welvarende stadsstaat te maken,' meende president Jammeh. In februari 2005 tekenden de presidenten van Gambia en Brazilië samenwerkingsovereenkomsten. De Braziliaanse oliemaatschappij Petrobras hielp met het exploiteren van de sinds 2004 ontdekte oliereserves. In november 2010 verbrak Gambia de relatie met Iran nadat in Nigeria een verdachte zending wapens voor dissidente groepen in Gambia was onderschept.

President Jammeh had steeds minder rem op zijn gedrag. Halverwege 2008 zegde hij 'drugsdealers, dieven, homoseksuelen en andere criminelen' de wacht aan. Zij moesten het land verlaten; zijn geheime diensten zouden achterblijvers altijd weten te vinden. Zijn regiem zou nog strenger worden dan dat van Iran; dat beloofde hij tijdens een toespraak voor het massaal opgekomen publiek dat zijn verkiezingsoverwinning vierde. Een jaar later meende hij dat homoseksuelen moesten worden onthoofd, en in 2009 bedreigde hij mensenrechtenactivisten met de dood. 'Mensen die menen mijn mooie land te kunnen bezoedelen,' waren hun leven niet meer veilig. Die activisten pleitten tevergeefs voor terugtrekking van de Afrikaanse Mensenrechten Commissie uit Gambia. Intussen had drugssmokkel in het 'zuivere Gambia' een heel grote omvang gekregen. En het kon nog gekker. Veiligheidsagenten haalden in opdracht van de president in het hele land bijna 1.000 mensen op die verdacht werden van hekserij. Zij werden naakt in kampen opgesloten en moesten daar onder dwang van lichamelijk geweld hallucinerende drankjes slikken. Die tastten hun nieren ernstig aan en er vielen doden. Oppositieleider Halifa Sallah schreef er kritisch over in een krant. Hij werd mishandeld en opgesloten op aanklacht van on-

30 CFA staat voor Franc des Colonies Françaises d'Afrique, die nog steeds in omloop is als regionale munteenheid.

dermining van de staat. Om aan de willekeurige razzia's te ontkomen vluchtten veel burgers naar de Casamance.³¹

In het Gambiaanse lager onderwijs liepen meisjes qua aantal langzaam in op jongens. Maar in het middelbaar onderwijs was dat minder, en in het hoger onderwijs bijna niets. Slechts 5 op de 53 parlementariërs was vrouw en er was maar één vrouwelijke rechter. Vrouwen deden wel het meeste werk in handel en landbouw. De koers van de overheid was conservatief. Maar er kwam een licht aan de horizon: Madame Aja Dr. Isatou Njie Saidy, de nieuwe vice-presidente, startte in januari 2010 het Gambian Gender Action Team voor versterking van de rol en positie van vrouwen. De regering en NGOs werken samen om gelijkheid van jongens en meisjes op meer terreinen te stimuleren. En bij de Vrije Bufferzone Tallingding kwam een middelbare school voor moslimmeisjes.

4.12 In Mali consolideerde president Konaré de economie met hulp van financiële instellingen. Goud!!!

Zijn bestuurders hervormden het belastingregime, beperkten de publieke uitgaven, privatiserden staatsbedrijven en hieven prijscontroles op. Devaluatie van de Franc CFA maakte importen duurder en exporten goedkoper. Daardoor kon Mali op de regionale markt wel beter concurreren met rijst, groenten, fruit en runderen. Het IMF vond de resultaten bemoedigend en keurde het derde jaarplan van het SAP goed. Buitenlandse investeerders toonden nieuwe belangstelling, want in het zuiden waren ontginbare goudvoorraden ontdekt. Engelse, Canadese en Zuid-Afrikaanse investeerders openden er mijnen. In vijf jaar tijd werd Mali na Zuid-Afrika en Ghana de derde goudproducent van Afrika. Ook werd veel ijzer en bauxiet gevonden, maar nog geen olie en weinig uranium, maar de verwachtingen bleven hoog gespannen. In 1998 was de rijsttoegst groter dan normaal. De regering privatiseerde water- en elektriciteitsbedrijven.

In 1999 dwongen de vakbonden na meerdaagse stakingen in verschillende sectoren zeven procent loonsverhoging af. Op de conferentie in Mexico in 2003 van de Wereldhandelsorganisatie WTO presenteerden Mali en andere Afrikaanse katoenproducenten een klachtendossier over de oneerlijke Amerikaanse concurrentie door royale subsidiëring van hun eigen katoenboeren. Voor Afrikaanse landen met kwetsbare economieën was dat een kwestie van leven of dood. Het oneerlijke Amerikaanse protectionisme ondergroef hun concurrentievermogen. Maar de VS ging door met het dumpen van goedkope gesubsidieerde katoen op andere markten.

Die kwetsbaarheid bleek toen er eind 2004 te weinig regen viel én een sprinkhanenplaag de regio trof. Het buitenland reageerde te traag en er ontstond een humanitaire crisis waarin miljoenen Malinezen honger leden. In maart 2006 besloten het IMF, de Wereldbank en de ADB, de Afrikaanse Ontwikkelingsbank, om de schulden van 12 Afrikaanse landen, waaronder ook

31 Amnesty International (2009, 18 maart). *The Gambia. Hundreds accused of Witchcraft and Poisoned in Government Campaign.*

Mali, af te schrijven als gebaar om de renteverplichtingen van de armste landen te verlichten. In 2010 alarmeerde de VN de wereld weer over grote voedseltekorten in Mali en Niger. Weer gaf men slechts de helft van wat nodig was.

De oorlog van de terroristen tegen Malinezen en die van Malinezen tegen de terroristen speelde zich veel af op het terrein van cultuur en samenleving. Fanatieke salafisten vernielden 'duivelse muziekinstrumenten', radiostations, de lemen moskeeën van Djenné, Soefi-grafmonumenten, oude 'heidense' beelden en middeleeuwse islamitische manuscripten van Timboektoe en omgeving. Moedige muzikanten en zangers speelden en zongen voor democratie, verdraagzaamheid en vrijheid. In 2012 organiseerden zich een veertigtal beroemde zangers en muzikanten in de Verenigde Stemmen voor Mali, met Fatoumata Diawara als boegbeeld. Muziek brengt hoop en vertrouwen. Deze beweging zocht en vond aansluiting bij de internationale muziekwereld die solidair veel steun verleende. Wetenschappers en cultuurbeschermers beijverden zich tegelijkertijd om de oude manuscripten te redden, te kopiëren en te digitaliseren, ook met internationale hulp. De bescherming van het traditionele erfgoed van Mali is een reuzentaak en blijft een gevecht tegen zowel Wahabitische salafisten als seculiere modernisten. In augustus 2016 stond de jihadist Ahmed Al Faqi Al Mahdi (alias Abou Tourab) voor het Internationale Strafhof in Den Haag op beschuldiging van het organiseren en houden van een 'goddelijke beeldenstorm' in noord-Mali als oorlogsmisdaad. Hij bekende schuld en uitte zijn spijt: Al Qaeda en Ansar Dine hadden hem en zijn mensen op het verkeerde pad gebracht. Hij werd veroordeeld tot negen jaar.³² Zo werd een klein visje in een grote oceaan gepakt en gestraft.

4.13 Economische liberalisatie onder Blaise Compaoré van Burkina Faso

President Compaoré combineerde aanmoediging van particulier ondernemerschap met het aantrekken van buitenlandse investeringen. Privatisering van staatsbedrijven, beperking van de rol van de overheid en verbetering van de betrekkingen met de internationale financiële instellingen kwamen daar bij. Hij beloofde veel investeringen in landbouw en werkgelegenheid in midden- en kleinbedrijf en sneed in de overheidsbureaucratie. Het land onderhield 36.000 ambtenaren waarvan velen op jonge leeftijd al van hun pensioen genoten. Dit besluit viel na sterke internationale druk. Met IMF en Wereldbank was onderhandeld over een Structureel Aanpassings Programma en de uitwerking daarvan gaf onrust, want begin 1994 liep het volk te hoop tegen de opgelegde devaluatie van de Franc CFA. De prijzen schoten verder omhoog en het volk werd nog bozer.

Flinke devaluaties van overgewaardeerde munteenheden bij toenemende inflatie hebben op korte termijn pijnlijke effecten, zoals het duurder worden van importen: medicijnen, benzine, tarwe, machineonderdelen. Pas op langere termijn verbetert dan de positie van agrarische producten op de wereldmarkt. Voor leningen komt minder geld beschikbaar en rentes schieten omhoog. Effecten op langere termijn zijn moeilijk waar te nemen en vaak slechts speculatieve

³² Artikelen van Dirk Vlasblom en Wim Brummelman in *NRC Handelsblad*, september-november 2013.

aannames. De publieke opinie kan die niet meer koppelen aan het oorspronkelijke besluit tot devaluatie, bezuiniging en privatisering. Het volk ziet vooral de prijsverhoging van dagelijkse benodigdheden, de dalende koopkracht voor consumptieartikelen en de duurdere leningen. Waardeviste pensioenen bestaan niet in West-Afrika, dus ook daar werd pijn geleden. De protesten waren dan ook vooral in steden waar ambtenaren, loonwerkers, handelaars, ondernemers en gepensioneerden hun inkomsten verdienden en besteedden.

In juli 1994 aanvaardde het parlement nog een wet op privatisering van staatsbedrijven. De oppositie protesteerde maar was in de minderheid. De regering ging gestaag door op de ingeslagen weg. De spoorwegen werden gereorganiseerd en aan particulieren verkocht nadat 500 werknemers waren ontslagen. Vakbonden en oppositie organiseerden in het hele land stakingen en demonstraties. In 1995 werd Burkina Faso lid van de Wereld Handelsorganisatie. Een jaar later gaf het IMF een nieuwe lening van 57 miljoen dollar voor financiering van het SAP-programma voor de komende drie jaren. Het BNP groeide met 5%, wat als een gunstig teken werd gezien.

In 1996 begon het ontwikkelingsplan 1996-2005 voor het Hoger Onderwijs in samenwerking met internationale partners. Veel werd verbeterd aan de in 1974 gestichte Universiteit van Ouagadougou. In Bobo Dioulasso kwam een Technische Hogeschool en de opleiding van leerkrachten in Koudougou werd verbeterd. Er werd hard gewerkt aan de koppeling van voorbereidend onderwijs aan de universitaire vereisten. Een Nationale Raad voor Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek werd opgericht. Vertegenwoordigers van ouders, studenten, IMF, vakministeries en donoren onderzochten mogelijkheden voor versterking van de relevantie van het Hoger Onderwijs voor de maatschappij en de arbeidsmarkt.

Voor boeren werd diversificatie van hun productie belangrijker. Interessant werd de teelt van mango's voor Europese markten waar boeren, plukkers en tussenhandelaren in de Sahel aardig aan verdienden. Waar mango's waren aangeplant, verschenen bromfietsen op de wegen, kon schoolgeld worden betaald en er werden feesten gegeven. Mangobomen geven schaduw en houden water vast. Geiten, schapen en koeien hebben het er beter door. Sperziebonen en bananen waren andere exportproducten met groei. Maar 1997 was weer een bijzonder droog jaar. De productie van maïs, gierst, sorghum, erwten en andere peulvruchten stortte in en voedselgebrek dreigde. Burkina Faso moest de wereld vragen om tijdelijk 910.000 mensen te voeden, waaronder veel Toeareg-vluchtelingen uit Mali. Het WFP schoot te hulp.

Toen bleek dat tijdens droogte, met gebruikmaking van de juiste zaden, toch redelijk geboerd kon worden. Sorgo-SCM 219 was zo'n verbeterd, droogte-resistent gewas. Sorghum, op zich al bestand tegen enige droogte, is dagelijks voedsel in de Sahel. Het nieuwe zaad deed volgens de door Oxfam gesteunde Burkinese NGO Torim Mani wonderen. Zij voerden nieuwe landbouwmethoden in met dijkes die vocht vasthouden en verstrekten het zaad. Boeren zagen dat de nieuwe gewassen en het gebruik van natuurlijke mest betere grond en meer productie opleverden. Boerengezinnen die elk jaar honger leden, produceerden drie jaar achtereen genoeg graan

om de soudure, de lange droge periode, te overbruggen.³³ Ook hennep (*Cannabis Sativa*) groeit goed in de Sahelzone. Het levert geld op, er is vraag naar, dus het wordt verhandeld, meestal binnen Afrika zelf. De plant maakt een sterke vezel voor kleding en touw, en de wortels houden goed de bodem vast. Cannabis is een licht verdovend genotsmiddel en tegelijk een grondstof voor geneesmiddelen. Traditioneel werd het verbouwd en gebruikt. Het geeft energie en kracht als er hard gewerkt moet worden en moed als dat nodig is. Bij arme mensen met chronische voedseltekorten compenseert cannabis, ongeveer zoals qatt in de Hoorn van Afrika, en coca in de Andes. Hennep levert bij normaal gebruik binnen de eigen context geen problemen op, maar wordt internationaal gecriminaliseerd vanwege problemen van verslaving bij overmatig gebruik in rijke landen.

In 1996 begonnen film liefhebbers in Burkina Faso met De Week van de Afrikaanse Film. FESPACO, het Pan-Afrikaanse Filmfestival van Ouagadougou is het grootste Afrikaanse filmfestival. Al sinds 1972 vindt dat elk jaar plaats. De groten der aarde en de internationale en Afrikaanse jetset ontmoeten elkaar daar. Alle films uit Afrika en de Afrikaanse diaspora zijn er te zien en prestigieuze prijzen worden uitgereikt. De belangrijkste is een beeldje van de mythische hengst Ouédraogo van prinses Nyennenga. Acteurs en producenten zoeken klanten en financiers, investeerders en producers zoeken originele scripts, frisse ideeën en nieuwe sterren. Maar de films worden vooral gemaakt voor markten buiten Afrika: Europa en de VS, waarvandaan ook steeds meer financiering komt. In Afrika zelf verkeert de film, net als het boek, permanent in crisis. Er worden meer bioscopen gesloten dan bijgebouwd. In de jaren '80 en '90 straften de internationale financiële instellingen Afrikaanse landen die films en cultuur subsidieerden. Vanuit Ouagadougou vinden Afrikaanse filmers hun weg in de wereld, en FESPACO is een groot cadeau van Afrika aan de wereld.

Een onderzoekscommissie van de VN meldde in maart 2000 schending van internationale wapenembargo's door Blaise Compaoré van Burkina Faso en Charles Taylor van Liberia. Zij leidden wapens uit Rusland door naar de UNITA van Jonas Savimbi in Angola, naar de opstandige RUF van Foday Sankoh in Sierra Leone, en naar rebellen in Guinée. De presidenten en hun handlangers werden betaald met diamanten uit die conflictgebieden, hoewel ook handel in conflictdiamanten door de VN verboden was. Eind 2000 ging Burkina Faso met tegenzin akkoord met een VN-waarnemersteam voor het monitoren van inkoop en doorvoer van wapens en diamanten.

In 2004 werd in Burkina Faso een levendige handel in kindslaven ontdekt. Zij werden verkocht aan cacaoplantages in Ivoorkust waar zij zonder betaling werkten. De regering nam die kinderhandel heel serieus. En in 2006 zakte de wereldprijs van katoen in. In Burkina Faso waren 300.000 mensen ervan afhankelijk. De gegarandeerde minimumprijs voor de boer ging 20% omlaag. Be-

33 Novib (2010). *Novib Partnerplan Sahel*. Zelf voerde ik in de jaren van grote droogte in de Sahel-regio evaluaties uit van het werk van lokale en regionale NGO's. Ik raakte onder de indruk van wat nog wel degelijk mogelijk was ondanks een tekort aan regen. De samenwerking van lokale onderzoeksinstituten, de boeren- en vrouwenorganisaties, de gespecialiseerde NGO's en de decentrale overheden was doorgaans constructief en hoopgevend.

langenorganisaties en boeren gaven de VS de schuld, omdat hun katoenboeren hoge subsidies kregen. En zij verweten IMF en de Wereldbank het dichtdraaien van de kredietkraan in een moeilijke fase. Eind 2006 waren er in de hoofdstad dan ook ongeregelde heden en gevechten.

En toen werd er weer goud ontdekt, waardoor alles weer anders werd. Met goud kan worden geïnvesteerd, want steeds meer goud werd gevonden en gedolven, zowel door kleine ambachtelijke mijnwerkers als door grote gemechaniseerde bedrijven. Tijdens de kredietcrisis van 2008/2009 steeg de goudprijs spectaculair in het voordeel van goud exporterende landen, en dat duurde zeker tot 2011. Zo bleven de kansen en de verwachtingen van de economische ontwikkeling van Burkina Faso op en neer schommelen.

4.14 Falend bodembeheer

Niger onder president Ali Seybou hield in 1989 nog 200.000 ton graan over. Maar overbebouwing, bodemuitputting, winderosie en nitraat/fosfaattekorten maakten veel grond onvruchtbaar. In 1990 daalde de landbouwproductie 70% terwijl de bevolking met 3% groeide. Juist in die fase kwamen het IMF en de Wereldbank met een nieuw SAP-programma met bijkomende eisen. Ambtenarensalarissen werden voor twee jaar bevroren. Er ging een streep door landbouwsubsidies en garantieprijzen voor boeren. Kunstmest werd onbetaalbaar. Ambtenaren en studenten gingen weer de straat op. Dit vond allemaal plaats tijdens een dramatische terugval van de economie sinds het met de 'uraniumboom' gedaan was. Want de wereldmarktprijs voor uraniumertsconcentraat (yellow cake) daalde snel. De regering had de inkomsten hard nodig voor het voldoen aan internationale verplichtingen. Vanaf 2003 ging de prijs van uranium weer omhoog na de industriële expansie van nieuwe groei-economiën in Azië, en de economie trok weer wat aan.

In maart 2005 protesteerden burgers tegen een 19% belastingverhoging op elektriciteit, water en basisvoedsel. De regering zat klem: zij moest de begroting sluitend krijgen om niet de steun van het IMF te verliezen, en zonder IMF zou geen donor meer helpen. De belastingverhoging was bedoeld voor financiering van een systeem van monitoring en vroegtijdige waarschuwing voor dreigende voedseltekorten en het organiseren van graanbanken. Onder druk van protesten zag de regering toch af van de belastingverhoging.

En weer kwam er begin 2005 een droogte. De regering van Mamadou Tandja deed alle moeite om het ernstige voedselprobleem onder de internationale aandacht te brengen. Er waren grote tekorten en driekwart van de behoefte aan voedsel kon niet worden gedekt. Tandja vroeg de buitenwereld om maar 35 miljoen euro om zelf het voedselprobleem aan te kunnen pakken, maar kreeg die niet. In juli 2005 begonnen hulporganisaties met eigen acties in zuid-Niger. Volgens de regering was dat dramatisch te laat en niet op de manier waarop zij dat wilde. Zij wilde zelf de regie houden bij voedseldistributie. Toen was het al zo ver dat vee stierf, kinderen zwaar ondervoed waren en de mensen zich bijvoedden met bladeren, bessen en insecten. Door de late reactie werd de hulp duurder, want kinderen moesten massaal aan het infuus. Het WFP

erkende ernstige honger rond de steden Tahoua en Maradi, waar elke dag kinderen stierven, en begon, ook veel te laat, voedsel te verdelen onder 2,5 miljoen mensen in het zuiden. Achteraf suggereerden internationale organisaties dat president Tandja zelf de situatie had gebagatelliseerd. Hij zou geen hongersnood gemeld hebben, maar voedseltekorten. Intussen werden de bevolking en toesnellende bezoekers geconfronteerd met de paradox van groene velden vol opkomende gewassen en een bevolking die ernstig honger leed.

Begin 2006 was er weer een merkwaardige situatie. De regering Tandja ontkende dat er weer hongersnood dreigde, maar de VN, het Rode Kruis, AZG en andere organisaties begonnen met programma's voor ondervoede kinderen. De regering en lokale NGOs waren verontrust en boos: zoveel voedselhulp in deze fase ondergroef de zelfredzaamheid van mensen. In dorpen waar de bewoners bomen hadden geplant en verzorgd, stierven in 2005 geen kinderen. De internationale hulpmachine was in 2005 na een te trage aanloop op gang gekomen, kwam op haar hoogtepunt toen het ergste al over was, en wilde toen nog niet weg. Verschillen van inzichten en belangen leidden tot heftige botsingen tussen de regering en de hulporganisaties. CARE, AZG en Oxfam werkten samen met lokale NGO's die wel voedsel verdeelden. Die moesten het ontgelden. Journalisten en kranten stonden onder druk om de regeringslijn te volgen. Maar volgens onafhankelijke media leed de bevolking wel degelijk honger. In augustus 2006 erkende Tandja dat er in sommige districten problemen waren, maar dat van een hongersnood geen sprake was; dat was volgens hem een waanidee van de oppositie en van buitenlandse hulporganisaties. Nationale en internationale deskundigen waren het oneens over de aard en de omvang van de voedselcrisis. De regering sprak van een weerzinwekkend hulpcircus dat zich gedroeg alsof hulporganisaties de baas waren in het land, en die organisaties hadden het over een harte-loze regering die niets gaf om haar eigen volk.

Maar later bleek dat hoge politici in Niger betrokken waren bij illegale handel met Nigeria in grote hoeveelheden reservegraan. Zo ontstond er een tekort dat er niet zou mogen of hoeven zijn. De president zelf werd genoemd, maar er kwam geen onderzoek. President Tandja en premier Amadou kregen openlijk ruzie over de wijze van omgaan met de voedselcrisis waarbij de premier het aflegde. Gelukkig was eind 2006 het regenseizoen weer gunstig en werd er weer ruim genoeg voedsel verbouwd. Maar toen hielden de regens niet meer op en 50.000 mensen raakten ontheemd door overstromingen. Hulp moest omschakelen naar dekens, warme kleren, muskietennetten en injecties tegen besmettelijke ziekten. Ook Burkina Faso, Mauritanië en Guinée werden door overstromingen getroffen.

In april 2008 tekenden China en Niger een contract voor de bouw van een tweede brug over de Niger. Die was hard nodig voor de handel. En in mei sloten negen West-Afrikaanse landen een akkoord voor het redden van de 4.200 km lange Nigerrivier die dreigde droog te vallen. Het leven van miljoenen mensen in Guinée, Mali, Niger en Nigeria is nauw met deze rivier verbonden: boeren, tuinders, vissers, vervoerders, handelaren en bewoners van dorpen en steden aan de rivier. Het plan kostte 5,5 miljard euro en zou 20 jaar nodig hebben. Het ging om de aanleg van waterbekkens, baggerwerken, herbebossing van oevers en aanleg van dammen en beschoeiingen. Een miljard euro was beschikbaar, de rest moest nog gevonden worden. Dit plan

sloot aan bij een al langer lopende ontwikkeling waarvoor president Tandja zich sterk maakte: samenwerken aan de Groene Sahel.

Na de droogterampen van de jaren '70 en '80 begonnen boeren met het planten, verzorgen en beschermen van bomen. Met voedsel-voor-werk-programma's werden zij aangemoedigd door regeringen, NGO's, missionarissen, CARE, WFP en UNICEF, en zij zagen dat het werkte. Zij leerden omgaan met de merkwaardige contradictie van periodes van grote droogte afgewisseld door zware, vernietigende regenval. Het regenwater moest worden opgevangen, getemd, bewaard. Dat werd uitgetoetst met oude en nieuwe methoden. Ondiepe, halvemaanvormige kuilen of hafirs zoals in de Negev, Somalië en Soedan al veel langer gedaan werd, en kleine dammen. Het bewaren en gebruiken van mest en compost met waardevolle zaden die onder gunstige omstandigheden ontkiemen; zaden van de inheemse oersterke bomen baobab, neem en gao. Het bijplanten van mangobomen en acacia-achtigen. Het beschermen en verzorgen van spontaan opkomende boompjes en struiken. Twintig tot zestig bomen per hectare vormen een windscherm dat de toplaag vasthoudt en stuifzand afremt. Het door gemeenschappen beschermen en voorzichtig opbouwen van de bovenlaag is cruciaal voor hun toekomst. Zij moeten daarvoor wel worden gestimuleerd en geholpen.

Zo groeiden in de Sahel in 20 jaar tijd nieuwe bomen op vijf miljoen hectaren; elk jaar een gebied zo groot als de Nederlandse provincie Utrecht. Dode takken werden brandhout en bladeren veevoer. Boomwortels hielden vocht vast en het bladerdak brak de zon. Tussen de bomen deden gewassen het beter. Daar werden goed verkopende bonen geteeld, kippen werden er groter en vetter. Het grondwater steeg omdat het directe zonlicht en de verdamping geremd werden. Daardoor nam de kans op regen toe. Rond vergroening van de Sahel organiseerden zich nieuwe associaties van boeren en vrouwen die er verantwoordelijkheid voor namen. Het is het idee van de Green Belt waarvan de Keniase Wangari Maathai ooit de oermoeder was. In Niger werkten lokale NGO's met de associaties aan een voedselveiligheidsstrategie waarvan de zorg voor bomen een belangrijk onderdeel was. Door zulke ontwikkelingen kwam een Groene Revolutie op gang die de productiviteit in de landbouw sneller deed groeien dan de bevolking. Verdere groeimogelijkheden zijn in aanleg aanwezig. Een beter regenvalpatroon droeg de laatste jaren zeker bij aan dit succes. Ook afbouw van landbouwsubsidies in Europa en het afremmen van dumping van graan en ander voedsel droegen bij aan verbetering van de situatie van boeren in Niger.³⁴

Tussen 2002 en 2007 (eerste ronde) en van 2008 tot 2012 (tweede ronde) maakte Niger afspraken met de belangrijkste institutionele donoren. Die gingen over strategieën voor armoedebestrijding en structurele ontwikkeling, de SDRPs, Strategieën voor Versnelde Ontwikkeling en Terugdringing van de Armoede. Daarin speelden vrede, goed bestuur, samenhang van tactieken, een beter sociaal verdrag tussen burgers en overheid, werken aan genderongelijkheid en

³⁴ Koert Lindijer, 'Groen Zonder Hulp' en Gerbert van der Aa, 'De Vergroening', schreven in *NRC Handelsblad*, en Marieke Aarden, 'De Paradox van een Groene Sahel en de Groene Revolutie' in *de Volkskrant* in november 2007 en april en juli 2008. Zij leverden daarmee hoopgevendende informatie die aansloot bij ontwikkelingen in andere Sahellanden.

verbetering van de mentaliteit van ambtenaren en bestuurders (corruptie, machtsmisbruik, nepotisme, zakkenvullerij) een centrale rol. Donoren haakten af als zij op deze punten geen vooruitgang zagen. Ongeduld en onbegrip van de dynamieken en complexiteiten in en rond Niger werkten daarbij storend, en de bemoeizucht was groot. Dat leidde tot grote irritatie bij de, ook vanwege andere ontwikkelingen, gevoelige regering. Maar eind 2011 beloofde de EU de regering Issoufou voor de 'constructieve start' met een tegemoetkoming van 32 miljoen euro voor armoedebestrijding en aanpak van de voedselcrisis.

De prijzen van vee ontwikkelden zich de laatste jaren gunstiger. Schapen, geiten, koeien en kamelen werden voor hun vlees verhandeld naar de iets rijkere buurlanden Algerije, Libië, Mali en Nigeria. Die handel nam toe. Als in de landbouw en veeteelt beter wordt verdiend, dan groeit de handel, wat een versterkend effect heeft op de regionale economie. Waar geld is komen handelaars en winkeliers met aantrekkelijke koopwaar. Waar handel is, groeit het transport- en onderhoudssysteem. Waar inkomsten toenemen, kan belasting worden geïnd. Zo ontwikkelt zich in een overwegend agrarisch land een economisch systeem vanuit de verbetering van landbouw en veeteelt. Na de periodes van droogte en honger was de regering van Niger zich daar goed van bewust.

Er kwam een nieuw beleid voor meer agrarische productiviteit. Eenderde van de overheidsbegroting werd gestoken in landbouwontwikkeling. Daarbij hield de regering rekening met het feit dat de hele bevolking hout gebruikte om te koken. In combinatie met droogte zou dat tot ontbossing leiden. Veel werd daarom geïnvesteerd in het opwekken van elektriciteit met zonne-, wind- en waterkracht. Ook werd geëxperimenteerd met de productie en distributie van brandstofzuinige kookovens. Prijzen voor houthakvergunningen werden verzesvoudigd en men plantte veel nieuwe bomen aan. In augustus 2010 waarschuwde het WFP toch weer voor de komst van 'de ernstigste hongersnood in de geschiedenis van Niger', waarbij 7,3 miljoen mensen extra voeding nodig zouden hebben als gevolg van uitzonderlijke droogte. Maar deze keer was men beter voorbereid.

In mei 2009 maakte de regering van Niger bekend dat de bodem vol zat met olie en aardgas. De eerste vaten olie zouden begin 2010 uit de grond komen. China had besloten om te stoppen met het corrupt genoemde Nigeria als partner en bood zich bij Niger aan. Er bleken minstens 300 miljoen barrels in de grond te zitten die vanaf 2012 door intensieve samenwerking met China in 2013 overvloedig op de markt zouden komen. Vanaf Agadès, de hoofdstad van de Aïr-Toearegs, werd een oleoduct van 465 km gebouwd naar havens in Kameroen. De rijksbegroting voor 2011 steeg van 828 naar 1,4 miljard euro, met extra voorzieningen voor leger, onderwijs, infrastructuur en milieubehoud. In Oléléwa werd een olieraffinaderij gestart als gezamenlijk project van de regering van Niger en een Chinees staatsbedrijf. In november 2011 maakte de EU 32 miljoen euro over voor armoedebestrijding. In 2012 steeg de rijksbegroting, dankzij de olie, naar 2,1 miljard euro. Met Benin werden misverstanden opgelost rond het gebruik van de haven van Cotonou.

De regering van Niger nam slavernij serieus, evenals het versterken van de rol van de vrouw. Slavernij was in Niger, net als in andere Sahellanden, moeilijk bespreekbaar. In de noordelijke Sahelgordel was slavernij op het land nog normaal, ondanks de wettelijke verboden. Vooral Britse organisaties stelden dat aan de kaak. Er waren voorbeelden van jonge vrouwen en kinderen die door hun eigenaren werden gekocht, geslagen, seksueel misbruikt en uitgebuit. Naar aanleiding van de casus van de jonge vrouw Hadijatou Mani besloot de regering zich actiever op te stellen tegen slavernij in eigen land. Het Programme Femme Niger (1993) en het Programme Genre Niger (2002) begonnen langzaam voet aan grond te krijgen.

Succes is vaak een zaak van lange adem, met geduldig, aanhoudend werk van veel mensen. Snelle concrete resultaten bestaan niet bij dit soort complexe, diepgewortelde, langdurige processen. In de feodale traditionele gemeenschappen was de weerstand groot. Maar waar vrouwen zelf het initiatief en de leiding namen, gebeurden vaak opmerkelijke dingen. Het strafbaar stellen van genitale verminking was een belangrijk succes. Het betrekken van vrouwen bij voedselzekerheid, gezonde voeding en alfabetisering was dat ook. Deze programma's liepen gestaag door, ondanks nationale onrust en chaos op bestuurlijk-politiek vlak. Vrouwen werden de belangrijkste acteurs in de ontwikkeling aan en van de basis. Niger heeft een sterke vrouwenbeweging. In 2001 werden zes vrouwelijke ministers aangesteld.

President Tandja van Niger bezocht China in 2001. Aan Chinese staatsbedrijven gunde hij concessies voor uranium- en aardolie-exploratie in het opstandige noorden. Niger en China openden over en weer ambassades. China was duidelijk bezig om Frankrijk te verdringen als speler van de eerste viool in Niger. Dat zette kwaad bloed. Begin 2003 beschuldigden de VS en Engeland Niger van verkoop van uranium aan Saddam Hussein van Irak. De regering Tandja eiste harde bewijzen, maar die kwamen er niet. Op verzoek van de CIA deed Joseph Wilson onderzoek in Niger. Hij vond niets. Ook een VN-onderzoekscommissie kwam niets fouts tegen en concludeerde dat de aantijging niet klopte. Maar de VS en Engeland hielden, met steun van Nederland, vol dat het wél waar was. Zij bereidden samen hun invasie in Irak voor die op 20 maart 2003 begon met grote gevolgen voor toekomstig terrorisme, ook in Afrika.

Na de val van Gadaffi werd Niger het belangrijkste doorgangsland voor migranten uit de Sahellanden en verder naar Libië en de kust van de Middellandse Zee. Als reactie daarop, om dat tegen te gaan, stuurde de EU veel geld naar Niger, zo'n 600 miljoen euro uit het EU-Ontwikkelingsfonds. Tegelijk nam de westerse militaire hulp toe. Smokkelaars en chauffeurs verdienden goed aan de meestal jonge migranten, gijzelden ze vaak voor geld van hun familie, en speelden handjeklap met corrupte bestuurders en politiebazen om hun winstgevende werk te kunnen blijven doen in het gebied dat te groot en te complex was om echt te kunnen controleren en waar het Westen te weinig van begreep.

4.15 Olie brengt licht aan de horizon van Tsjaad

Tsjaad was arm, kwetsbaar en verdeeld in de eerste 30 jaren van onafhankelijkheid. In april 1994 tekende de interimregering een contract met het IMF als start van een meerjarig groeiprogramma. De Overgangsraad worstelde nog met maatregelen om de gevolgen van de devaluatie van de Franc CFA op te vangen. Maar aan de horizon gloorde licht: in het zuidoosten was olie gevonden, mogelijk meer dan een miljard vaten en 300 bronnen werden ingepland. Amerikaanse bedrijven leidden een internationaal consortium dat 3,7 miljard dollar investeerde. Ook de Wereldbank financierde een groot deel als ontwikkelingsproject. Een pijplijn werd aangelegd naar de kust van Kameroen. In 2003 waren de velden productief en kon de olie worden doorgepompt. Maar nationale en internationale NGO's voorzagen problemen en maakten er een principiële zaak van. 'Maak van Tsjaad geen tweede Nigeria', was hun motto. Zij meenden dat het Wereldbank geld dat bedoeld was voor armoedebestrijding niet zomaar voor die oliepijpleiding mocht gebruiken. En lokale organisaties en mensen waren helemaal buiten de planning gehouden. Het gigantische project werd toch doorgezet en uitgevoerd. De 1.070 km lange pijplijn naar de Golf van Guinée in Kameroen werd in oktober 2003 ingewijd, met Chevron Texaco, Petronas, Exxon Mobil, de Wereldbank en de Europese Ontwikkelingsbank als trotse financiers.

Het snel slinkende Tsjaadmeer kwam eind 2001 weer op de internationale agenda. Kameroen, Tsjaad, Niger en Nigeria delen dat meer met elkaar. De toevoer komt van rivieren in de CAR en het Congobekken. Het inkrimpen van het meer is een belangrijk regionaal probleem. Vissersboten die tien jaar geleden nog in het water lagen, werden intussen 50 km landinwaarts op het droge aangetroffen. Niet het gebrek aan regen of een dalend grondwaterpeil was de oorzaak, maar vooral de groeiende vraag naar water voor irrigatie en de toenemende waterbehoefte van dorpen en steden. De aanvoerrivieren Chari en Logone verloren onderweg steeds meer water door onttrekking ervan voor de teelt van rijst en groenten. Het oude plan van het maken van een verbinding met het waterrijke Congobekken kwam weer op tafel. Technisch kan de waterscheiding tussen de twee systemen worden overbrugd met doorgravingen, kanalen en pompstations. Volgens ingenieurs kan de Oubangui, de noordelijke tak van de Congo-rivier, daarvoor gebruikt worden. Daar zijn afspraken voor nodig tussen de Tsjaadmeerlanden, de Congo-republieken en de Centraal Afrikaanse Republiek (CAR). De Tsjaadmeer-bekken Commissie waarvan deze landen lid zijn, liet de haalbaarheid bestuderen voor het Trans-Aqua Project. Dat moet het Tsjaadmeer doen opleven, en een deel van de woestijnvorming in de Sahel tegenhouden. De kern is een 2.400 km lang kanaal tussen Democratische Republiek Congo en het Tsjaadmeer. Het zou grote landbouwgebieden van water kunnen voorzien en mogelijk een rol kunnen spelen in scheepvaart voor de regio. Er moet nog veel water vloeien voordat het zover is.

De regering van Tsjaad, die in 2000 nog vier miljoen dollar aan wapentuig uitgaf, moest na de geslaagde NGO-actie alsnog van de Wereldbank beloven dat 80% van de olie-inkomsten werd besteed aan onderwijs, gezondheid, drinkwater en milieu. Dat werd beloofd en weer kwam er, zonder echte garanties, veel investeringsgeld van buiten. In juni 2003 moest Tsjaad aan het IMF een lening van 7,5 miljoen dollar terugbetalen nadat de regering was betrapt op het werken met dubbele boekhoudingen. De spanning tussen tekorten op de begroting, het betalen van het le-

ger en de belofte om oliegeld vooral in sociale uitgaven te steken, bleef bestaan. In 2006 besloot Déby om zich niet meer aan de afspraken te houden. Hij wilde meer geld kunnen inzetten voor lokaal bestuur en veiligheid, waarmee hij salarissen en wapens voor het leger bedoelde. Dat was tegen het zere been van de Wereldbank, dat de leningen introk en de op een speciale bankrekening gezette oliegelden van de regering bevroor. Tsjaad dreigde de oliekraan dicht te draaien als dat zo door ging, en de Wereldbank en donoren zagen in dat zij zich in Idriss Déby vergist hadden. Maar zij legden de ruzie bij; er ging veel water bij de wijn, want de olie moest wel naar het Westen blijven vloeien.

In voorgaande passages zagen we al de bemoeienissen van de Wereldbank, het IMF, de Afrikaanse Regionale Bank, de internationale investeerders, donoren en NGO's met de regio. Wij zagen het geopolitieke gedoe rond aardolie en pijpleidingen. Natuurlijk ook de droogte in de Sahel en de sprinkhanen die de hele regio troffen, en vormen van samenwerking rond de Groene Gordel, het Tsjaad-meer en de Niger-rivier. Ook waren er de grensoverschrijdende gewapende conflicten in de regio met massa's vluchtelingen. De wereld keek ook kritischer naar militaire en andere staatsgrepen. Lokale conflicten werden grensoverschrijdend en regionaal.

In juli 2004 begon de VN met het repatriëren van 95.000 Soedanese vluchtelingen die na het geweld in Darfur naar Tsjaad waren gegaan. Soedanese eenheden en milities kwamen toen de grens over om ook in Tsjaad te vechten. De Tsjadische regering zag dat als groffe provocatie, sprak er Soedan op aan, waarna de spanning toenam. Eind 2005 beschuldigde president Déby de Soedanezen van het bewust exporteren van de oorlog naar Tsjaad. Soedan betichtte Tsjaad van het omgekeerde: steun aan Soedanese rebellen in Darfur en grensoverschrijding door Tsjadische rebellen. Beide partijen hadden gelijk: de volken woonden daar nu eenmaal in beide landen en de grens doorsneed hun gebieden. Tsjaad verbrak de betrekkingen.

Omdat de legers aan beide kanten actief waren, werd de VN er bij betrokken. Soedan steunde de rebellen van Mohamed Nour van het Tama-volk dat naar N'Djamena optrok om Idriss Déby ten val te brengen. In april 2006 vochten ook ex-Habré-rebellen van het FUCD met Soedanese militaire steun tot in de Tsjadische hoofdstad om Déby te onttroonen. Zij vielen steden aan, stalen voertuigen en bezetten grote delen van Tsjaad. De veiligheid van ontheemden, vluchtelingen en burgers interesseerde hen niet. Als die in de weg liepen dan werden zij mishandeld, gedood en in stukken gehakt. Overlevenden spraken over een 'Soedanese Janjaweed samen met Arabische milities van lokale krijgsheren'. De Franse regering stuurde weer eenheden en luchtsteun om het Déby-regiem bij te staan. De Veiligheidsraad riep op tot een staakt-het-vuren, voortzetting van onderhandelingen en bescherming van burgers.

Halverwege 2006 was de oorlog niet alleen de grens met Tsjaad overgestoken, maar ook die van de CAR, de Centraal Afrikaanse Republiek. Daar vocht het regeringsleger tegen Janjaweed en lokale milities uit Darfur die de bevolking molesteerden. Het werd duidelijk dat, mocht Tsjaad instorten, de hele Centraal-Afrikaanse regio in grote chaos zou veranderen met onnoemelijk menselijk leed. De vroegere steun van Tsjaad aan rebellen in Darfur werd dubbel en dwars terugbetaald door de verhoogde steun van Soedan aan rebellen in Tsjaad. In oktober liep de

regentijd af en maakten de partijen zich weer op voor de strijd. Soedanese troepen joegen tot diep in Tsjaad op opstandelingen. Deze keer maakte Idriss Déby zich geen zorgen; hij stond het toe en mocht in Soedan hetzelfde doen. Zijn leger was beter bewapend dan ooit en de Fransen gaven logistieke steun. Maar de gevechten liepen uit de hand. Een nieuwe alliantie van rebellen trok samen met Janjaweed uit Darfur Tsjaad binnen en veroverde er weer stadjes en dorpen waar zij plunderden, verkrachtten en verbrandden. Een Tsjadische legerleider werd gedood en Soedan bombardeerde grensdorpen, waardoor het aantal vluchtelingen weer steeg. De hele maand november werd gevochten. Tsjaad riep de noodtoestand uit in de hoofdstad en drie grensregio's. Soedan schond de gemaakte afspraken. Eind november leek het beleg van N'Djamena aanstaande.

Volgens UNHCR waren door het geweld 200.000 vluchtelingen in twaalf kampen in het grensgebied van hulp afgesneden. In een poging om de stabiliteit en status quo in de regio te handhaven, werd het aantal Franse soldaten opgevoerd tot 1200. Zij brachten pantserwagens, gevechtshelikopters en Mirages met boordgeschut mee en beschoten daarmee de oprukkende rebellen in Tsjaad en de CAR. De gevechten gingen op en neer, met tientallen doden per week en diametraal tegenover elkaar staande claims over gebiedscontrole, aantallen gesneuvelden en gevangenen. Aangemoedigd door de chaos en het geweld namen ook in Tsjaad de interetnische botsingen tussen Arabische en Afrikaanse volken en clans toe, door pogingen van nomaden om land van gevestigde boeren te veroveren. Daarbij vielen de meeste slachtoffers. Eind 2006 trokken internationale hulporganisaties 400 buitenlandse medewerkers terug uit oostelijk Tsjaad. Bij gevechten rond steden kwamen ontheemden, vluchtelingen en hulpverleners klem te zitten. Auto's en pakhuizen werden geplunderd en personeel bedreigd, waardoor de verdeling van voedsel, medicijnen en drinkwater gevaar liep. De gevechten gingen door zonder duidelijke winnaars en met afnemende belangstelling van het buitenland. Als vanouds gaven Tsjaad en Soedan elkaar de schuld en grensoverschrijdingen aan beide kanten bleven doorgaan.

In maart 2007 opperde het VN het sturen van een missie ter voorbereiding van eventuele plaatsing van vredeshandhavers. President Déby maakte bezwaar. Maar voedselhulp aan ontheemden en kampbewoners werd echt problematisch. Die moest helemaal uit Libië komen. De aanvoer was onregelmatig en de konvooien werden vaak overvallen. Deze crisis was een internationale politieke mislukking. Het aantal vluchtelingen liep op en enkele landen verhoogden hun humanitaire hulp. In Parijs werd in juni 2007 een conferentie gehouden om een oplossing te bedenken voor de conflicten in de regio. Daar werd gepleit voor een militaire interventiemacht onder leiding van de VN en de AU, met steun van de VS. Volgens gastheer president Nicolas Sarkozy mocht de wereld niet toestaan dat er alsmaar mensen stierven door het geweld van rebellen en bandieten en de grote humanitaire tragedie in de regio. In september 2007 nam de Veiligheidsraad Resolutie 1778 aan die de basis moest vormen voor een gemengde multinationale aanwezigheid in Tsjaad en de CAR als onderdeel van een grotere regionale vredesmacht die ook Soedan en Darfur dekte.

In oktober 2007 sloot Tsjaad in Libië, een definitief vredesakkoord met vier rebellengroepen. De presidenten Al-Bashir van Soedan, Gadaffi van Libië en Déby van Tsjaad waren erbij. De

belangrijkste deelnemende groep was het FUCD van generaal Mahamat Nour. De noordelijke milities deden niet mee. Het akkoord zou worden voortgezet met nadere onderhandelingen, onder andere over integratie van milities in het leger. De gesprekken liepen nog toen de rebellen ook aandelen in de olieopbrengsten begonnen te eisen. De regering vond dat geen onderwerp van onderhandeling en toen was het over. In oktober liep het regenseizoen ten einde. Na drie relatief rustige maanden werd de oorlog met alle hevigheid voortgezet. In N'Djamena en de oostelijke provincies werd weer de noodtoestand afgekondigd.

4.16 Internationale militaire interventies in de regio

In oktober 2007 besloot de EU tot een door Frankrijk geleide Europese interventiemacht van 3.700 man, later uit te breiden tot 4.300. Dat werd de missie EUFOR TCHAD/CAR met een duur van 12 maanden en een optie van voortzetting onder de VN-vlag. Rusland zou zorgen voor logistieke steun. Het Tsjadische leger vocht nog tegen drie rebellenlegers.

Tussen een politiek besluit tot een missie en de realisering ervan in het veld zitten gauw 6 maanden. In die tijd probeerden de rebellen nog zoveel mogelijk gebied onder controle te krijgen. Zij sloegen de handen ineen en vormden een nationale alliantie tegen het regiem van Déby. Zij verklaarden ook de oorlog tegen de aangekondigde EU-missie. Eind 2007 werd nog hevig gevochten. Het aantal ontheemden en vluchtelingen liep op tot 450.000. Na een zware tocht bleken de kampen voor hen onveilig te zijn. Uit een vertrouwelijke briefing in augustus 2007 door hulpverleners aan beleidsvoerders van de in voorbereiding zijnde EUFOR TCHAD/CAR-missie: 'Er is geen effectief middel om vluchtelingen en ontheemden te beschermen. In en om de kampen heerst wetteloosheid. Er is dagelijks geweld tegen mannen, vrouwen en kinderen. Dat komt van buiten de kampen naar binnen en wordt uitgeoefend zonder kans op het stoppen of bestraffen ervan. Zeker, er zijn Tsjadische politieagenten om de kampbewoners te beschermen, maar zij zijn met te weinig en zij zijn niet goed getraind. Er zijn geen politiepatrouilles in de opvangcentra voor ontheemden. Daarom worden zij constant in hun veiligheid bedreigd.'

In januari 2008 was de EU-interventiemacht rond. In februari zouden de eerste eenheden arriveren om de 300 politiemensen van de VN bij te staan. De missie zou onder VN-vlag opereren met als mandaat om de veiligheid van bewoners, vluchtelingen en hulpverleners in het grensgebied van Tsjaad en de CAR met Soedan te waarborgen en effectieve hulp mogelijk te maken in 12 kampen. Maar gebrek aan manschappen en materieel zorgde voor vertraging. Frankrijk zou 2.000 man leveren. Finland, Ierland, Roemenië, Zweden, België, Italië, Polen en Nederland leverden mensen en materieel; Oekraïne en Rusland waren standby. Luitenant-generaal Patrick Nash, de operationele veldcommandant, schatte op een persconferentie dat de missie nog voor het begin van de regentijd, in mei 2008, volledig operationeel kon zijn. Frankrijk ging in februari 2008 vast zelf aan de slag in haar traditionele rol van het versterken van de positie van president Idriss Déby door het binnen brengen van extra troepen en materieel. De Fransen leken Europa niet nodig te hebben.

Ondanks het wapenembargo en de EU-gedragscodes leverde Frankrijk via Libië munitie aan het leger van de president, en ondergroef daarmee de rol en positie van de zich langzaam ontplooiende EU-vredesmacht die politiek neutraal moest zijn. Er werd heviger gevochten en tienduizenden bewoners van N'Djamena vluchtten vooral naar Kameroen. De VN riep alle lidstaten op om Déby te steunen. De rebellen benutten het vacuüm voordat EUFOR volledig operationeel kon zijn. Zij rukten op naar de hoofdstad met een konvooi van 300 voertuigen. Het federale leger van Tsjaad kon ze terugslaan. De EU besloot om EUFOR voor onbepaalde tijd uit te stellen.

In maart 2008, op de Islamitische Top in Dakar, tekenden Omar al-Bashir en Idriss Déby onder internationale druk hun vijfde niet-aanvalsverdrag. Weer zouden zij elkaars rebellen niet meer steunen en elk aan de eigen kant van de grens blijven opdat hulp aan vluchtelingen en ontheemden meer kans zou krijgen. In maart verlieten steeds meer Tsjadische oppositieleiders moedeloos hun land. De overheidsrepressie, ook op wie niet de wapens hadden opgepakt, was groot. President Déby vertrouwde niemand meer. In februari was een aanslag op hem gepleegd waarvan hij de oppositie de schuld gaf. Hardhandig zette hij zijn leger in en Frankrijk hielp hem daarbij. De oppositie noemde dit machtsmisbruik en eiste internationaal onderzoek. Van mei tot oktober was het weer regentijd, dus rustiger aan de fronten. Maar meteen daarna laaiden de gevechten weer op.

In september 2008, precies een jaar na de vertrouwelijke briefing aan de EU, publiceerde Oxfam het kritische rapport *Eastern Chad: Civilians Still At Risk*. Het vermeldde dat EUFOR in zes maanden wel had bijgedragen aan meer veiligheid van burgers, maar dat de operatie te beperkt bleef. De omvang van de politie bleef ver achter, terwijl die juist het meest nodig was in de kampen. MINURCAT van de VN en DIS (een speciaal capaciteitsprogramma van de Tsjadische overheid voor veiligheid) bleef onder het gewenste niveau en functioneerde niet. In augustus was in de kampen nog geen getrainde politiekraacht ingezet en de bedreigingen van de kampbewoners bleven ongewijzigd. De 300 door de EU getrainde Tsjadische politiekrachten waren niet geplaatst, terwijl er al 850 geschoold en aan het werk gezet hadden moeten zijn. Ondanks EUFOR verbeterde de toestand niet significant. Rebellen en bandieten bleven ongestraft de bevolking terroriseren. Politici waren, uit de aard van hun beroep, meer geneigd om positieve resultaten te zien. Ministers van landen die militairen leverden en EU-prominenten lieten zich positief uit over behaalde resultaten en de goede samenwerking van EUFOR met de VN en de regering van Tsjaad. Politieke leiders en hoofdkwartieren in Europa zagen nog steeds de situatie graag rooskleuriger dan degenen die middenin de Afrikaanse realiteit hun werk deden; eigenlijk net als in de koloniale tijd. Nog voordat EUFOR-TCHAD/CAR zich volledig kon ontwikkelen, kwam het einde van de missie alweer in zicht.

In januari 2009 besloot de Veiligheidsraad om met 5.200 blauwhelmen de EU-missie in Tsjaad over te nemen. EUFOR zou half maart aflopen en de VN-missie MINURCAT zou nog een tijd doorgaan. Weer reageerden de rebellen met alliantievorming 'om de tiran Déby ten val te brengen.' 'Missie eindigt terwijl spanning oploopt', kopten de kranten. UNHCR meldde dat 10.000 vluchtelingen, nagenoeg allemaal vrouwen en kinderen, in het zuiden van Tsjaad tussen twee oorlogen vastzaten. UNHCR en WFP probeerden ze vanuit de stad Abéché, 720 km noorde-

lijker, te bevoorraden: het probleem van ingesloten landen in het hart van Afrika! Begin april kwamen weer tientallen mensen om in dorpen in het oosten. Etnisch Arabische burgers werden gedood door niet-Arabieren. Uit wraak vielen Janjaweed-milities uit Soedan de dorpen van mogelijke daders aan. Tsjaad had nog geen besluit genomen over toelating van de VN-vredesmacht. Amnesty International riep Déby op om dat wel te doen. In april en mei 2009 voerde het leger naar eigen zeggen beslissende veldslagen uit met zwaar materieel en luchtsteun. Als vanouds en tegen alle afspraken in steunden over en weer milities de rebellen met grensoverschrijdende acties. Weer vielen er honderden doden.

Begin mei tekenden de presidenten van Soedan en Tsjaad onder grote belangstelling van Arabische staatshoofden in Doha, Qatar, opnieuw een verzoeningsovereenkomst. Een week later beschuldigde Tsjaad in de Veiligheidsraad buurman Soedan weer van agressie en grensoverschrijdende pogingen om president Déby te elimineren of af te zetten. Er lagen bewijzen dat door Soedan getrainde extremisten daarvoor de grens waren overgekomen. De Veiligheidsraad veroordeelde Soedan unaniem en stelde dat duurzame vrede tussen Soedan en Tsjaad de sleutel voor de oplossing was. Tsjaad triomfeerde en voerde de oorlog op. Het leger doodde honderden rebellen en achtervolgde ze over land en door de lucht tot in Soedan. Eind mei 2009 verklaarde de regering de belangrijkste rebellenbasis in Darfur te hebben vernietigd. Tsjaad trok haar troepen uit Soedan terug. Maar het hele jaar 2009 werden nog grenzen geschonden en bombardementen over grenzen uitgevoerd. Vluchtelingen, vooral vrouwen, waren in de kampen nog steeds niet veilig. Hulpverleners ook niet. Tot mei 2010 werd nog flink gevochten tegen de FPRN van Adam Yacoub, met grote verliezen onder de rebellen. President Déby eiste dat de VN-troepen nog vóór 2011 zijn land zouden verlaten. Hij en Bashir sloten, 'als ware broeders', vriendschap en verklaarden de oorlog in Tsjaad voorbij. Er resteerde een onveilige situatie met gewapende bandieten die op de bevolking parasiteerden.

4.17 Kinderhandel

Alle partijen gebruikten kindsoldaten. In mei 2007 beloofde Tsjaad aan UNICEF zowel de kinderen van het leger als die van de rebellen te zullen demobiliseren. Maar het bleef bij toezeggingen want het geweld laaide weer op. Twee jaar later waren er volgens UNICEF nog evenveel kindsoldaten. Er werden ook kinderen ontvoerd voor de handel. Te midden van de chaos onderschepten de Tsjadische autoriteiten op het vliegveld van Abéché een zending van meer dan 100 kinderen met Frankrijk als bestemming. De organisator en begeleiders werden gearresteerd. Deze affaire rond de Arche de Zoë (Childrens Rescue) trok internationaal veel aandacht. Het zouden oorlogswezen uit Darfur zijn die voor tussen de € 2.800 en € 6.000 door Europese adoptieouders konden worden gekocht. Soedan en Tsjaad staan geen adoptie toe en de organisatie werkte zonder vergunning. De kinderen kwamen ook niet uit Darfur maar uit Tsjaad, en zij waren geen wezen, maar gestolen kinderen. Het Rode Kruis en UNICEF bevestigden dat. Libië en Frankrijk bemiddelden om de Franse medewerkers uitgeleverd te krijgen. Na een solo-vlucht van president Sarkozy lukte dat ook. Eind 2007 werden zij aan Frankrijk uitgeleverd na veroordeling in Tsjaad tot enkele jaren gevangenisstraf met dwangarbeid plus betaling van 6,3

miljoen euro aan de ouders van de kinderen. Daar werd de Franse staat voor aangesproken. Hoe dat geld eerlijk bij de ouders terecht moest komen, bleef onbesproken.

4.18 Het proces tegen Hissène Habré

‘Als je één mens doodt, dan ga je naar de gevangenis. Als je 40 mensen vermoordt, dan stoppen ze je in een gekkenhuis. Maar als je 40.000 mensen hebt omgebracht, dan mag je naar een aangenaam verbanningsoord in het buitenland, met een vette bankrekening en een grote villa. Dat is wat wij willen veranderen.’

Dat zei Reed Brody, activist van Human Right Watch, in de documentaire film *The Dictator Hunter* van Klaartje Quirijns, 2007. In 2001 verklaarde president Wade van Senegal zich bereid om Hissène Habré, die in zijn land in luxe en beschermd van zijn ballingschap genoot, aan een derde land uit te leveren. Dat land moest dan wel bereid en in staat zijn om een eerlijk proces te organiseren, vanuit de aanklacht van oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid. Habré werd verantwoordelijk geacht voor 40.000 executies en het martelen van 200.000 landgenoten tijdens zijn schrikbewind tussen 1982 en 1990. In november 2004 liet Wade zijn beschermeling arresteren. België wilde en kon hem berechten, maar een Senegalese rechter achtte zich niet competent om over zijn uitwijzing te beschikken. Dus mocht hij na tien dagen cel weer terug naar zijn villa.

Intussen hadden zich 300 mensenrechtenorganisaties verenigd in een Coalitie Tegen De Straffeloosheid, die later het Internationale Comité Voor Een Eerlijke Rechtszaak tegen Hissène Habré werd. Tijdens een topconferentie van de AU in Banjul, Gambia, bracht de Coalitie de zaak nadrukkelijk onder de aandacht van de Afrikaanse staatshoofden. De Afrikaanse Unie benoemde een speciale commissie die zonder de Coalitie te raadplegen een geheim rapport schreef. Vanuit de vrees dat de AU voor een ‘politieke oplossing’ zou opteren, trad Human Rights Watch vanaf toen samen met enkele Afrikaanse mensenrechtenactivisten naar buiten.³⁵

In juni 2006 droeg de AU Senegal op om Habré in naam van de Afrikaanse Unie te vervolgen. Daarvoor moest het land zijn wetgeving aanpassen, wat in 2007/2008 gebeurde. Een strafhof is een dure aangelegenheid en veel donoren aarzelden om daarvoor geld aan Senegal te geven. Toch kwam het proces op gang. In september 2008 hoorde de aanklager 14 slachtoffers van wreedheid en marteling. Maar geldgebrek overheerste. België zette Senegal en de AU onder druk om Habré effectief te vervolgen of hem uit te leveren. Maar volgens Senegal en de AU moest hij echt in Afrika worden berecht. Met donoren kwamen zij een definitief budget overeen en eind 2010 was genoeg toegezegd om het proces van start te laten gaan. In juni 2011 leverde Senegal Habré aan Tsjaad uit om daar berecht te worden. In juli 2015 stond hij eindelijk voor zijn rechters. In mei 2016 werd hij tot levenslang veroordeeld voor misdaden die werden

³⁵ Ik ben nog blij en trots dat ik daar bij mocht zijn.

gepleegd in de jaren 1982-1990. Dat waren: misdaden tegen de menselijkheid, seksuele slavernij en systematische verkrachtingen als oorlogshandeling.

C Terrorisme in de Sahel-regio

4.19 Een zwart gat van criminaliteit, drugshandel en terrorisme?

Na de aanslag in de VS op de Twin Towers van 11 september 2001 werd Al Qaeda actiever in de Maghreb en de Sahara. Op Kerstavond 2007 werd in Mauritanië bij de stad Alak een Franse toeristenfamilie overvallen en beroofd waarbij vier gezinsleden werden gedood. Het leger achtervolgde de daders. In januari 2008 werden er twee gearresteerd in Guinee-Bissau. Uiteindelijk werden negen mannen gearresteerd, waarvan er drie ter dood werden veroordeeld. Zij waren leden van de aan Al Qaeda gelieerde, door Hassan Hattab opgerichte GSPC, de Salafistische Groep voor Prediking en Strijd, die de Algerijnse GIA opvolgde. De regering vroeg om internationale hulp in de strijd tegen Salafistische en Wahabitische extremisten die Mauritanië, het oude Rijk der Almoraviden tot hun springplank naar de ruimere regio dreigden te maken. West-Afrika, Mauritanië voorop, werd door UNODC, de VN Organisatie Tegen Drugs En Misdaad een zwart gat van criminaliteit, drugshandel en terrorisme genoemd. Volgens die organisatie waren Guinee-Bissau, Mauritanië, West-Sahara, Mali en Niger paradijzen voor criminelen geworden.

4.20 Terroristen verscherpten hun aanvallen op doelen in Mauritanië

In februari 2008 namen zij in Nouakchott de Israëlische ambassade onder vuur. Allahu Akbar, riepen de schutters. Zij verwondden enkele omstanders en renden hard weg. Vijf Mauritaniërs en twee Tunesiërs, salafisten en jihadisten, werden binnen drie weken aangehouden en voor de rechter gevoerd. Abu Musab Abdelwadood, de leider van de Noord-Afrikaanse tak van Al Qaeda waaronder de GSPC viel, riep de Mauretaniërs toen op tot een langdurige heilige oorlog voor herstel van het Kalifaat. In september 2008 sloegen terroristen weer toe in het noorden. Twaalf militairen werden gruwelijk vermoord in een hinderlaag van AQIM, Al Qaeda in de Islamitische Maghreb. In AQIM gingen GSPC en losse groepen van Al Qaeda samen. De regering vroeg om internationale hulp bij het bestrijden van de terroristen. Maar daar wilde men eerst de afgezette president Abellahi weer in functie hersteld zien. De VS wilde wel onvoorwaardelijk samenwerken. In augustus 2009 pleegde AQIM een aanslag op de Franse ambassade in Nouakchott met de zelfmoordenaar als het enige slachtoffer. Een jaar later gijzelde AQIM vijf Fransen, een Malgache en een Togolees met de boodschap aan Frankrijk dat een gewapende interventie hun dood en meer gijzelingen zou opleveren. Actie lokte reactie uit. De VS en Frankrijk gingen beter samenwerken om AQIM en soortgenoten in de Maghreb, de Sahara en de Sahel effectiever te bestrijden. Mauritanië toonde zich hierbij actief en werkte mee aan de jacht op terroristenleiders als Mokhtar Belmochtar, Abdelmalik Droukdel alias Abu Abdel Wadud, en Abdelhamid Abu Zeid, leiders van AQIM op wier hoofden hoge premies stonden.

4.21 Gijzelingen in Mali

In 2003 onderhandelde de Malinese regering over vrijlating van 40 gegijzelde buitenlanders. Het Algerijnse leger bevrijdde de helft; de AQIM-groep nam de andere helft mee naar Mali. Een Duitse vrouw stierf, de rest werd voor vijf miljoen euro vrijgekocht. In april 2004 botste het Malinese leger op gewapende extremisten. In die jaren werd de strijd van de Toearegs sterk beïnvloed door in de Sahara opduikende Salafistische en Wahabitische terreurgroepen die gerelateerd waren aan Al Qaeda. Al-Qaeda en de Toearegs zouden gemene zaak maken met elkaar. De aanwezigheid van meer uranium in Niger en aardolie in Noord-Mali verscherpte de verhoudingen.

4.22 De eigen rol van de VS bij bestrijding van terrorisme in deze regio

De onmetelijk grote Sahara was een geweldig schuil- en werkgebied voor bandieten. Geen enkele regering kon daar effectief gezag uitoefenen. In Timboektoe had de VS al een paar jaar een Special Forces Army Base voor het bestrijden van terroristen en bandieten en voor training van Afrikaanse legereenheden. Die Amerikaanse aanwezigheid versterkte bij de lokale bevolking de sympathie voor Osama Bin Laden en de Wahabiten. Volgens lokale NGOs hadden de Amerikanen een slechte analyse van dit stuk Afrika, met een niet passend beleid. De Amerikanen moesten afblijven van smokkel en illegale handel, anders zou het echt oorlog worden, want daar haalden veel mensen hun inkomsten uit.

4.23 In augustus 2007 laaide het geweld weer op in de Kidal-regio van Mali

Goed bewapende rebellen overvielen militaire kolonnes en legerplaatsen. Leden van Al Qaeda in de Sahel gijzelden in februari 2007 in Tunesië twee Oostenrijkse toeristen die zij tot diep in de Sahara meenamen. Zij eisten losgeld via contacten in Algerije en waarschuwden dat pogingen om de gijzelaars te bevrijden hen het leven zou kosten. Na drie maanden werden zij vrijgelaten. In januari 2009 werden Canadese diplomaten en Europese toeristen ontvoerd in het grensgebied van Niger en Mali, waarvoor AQIM de verantwoordelijkheid claimde. AQIM claimde ook in juni 2009 de Brit Edwin Dwyer te hebben geëxecuteerd omdat de Britse overheid de radicale imam Abu Quatada niet wilde vrijlaten. De verhoudingen in de woestijn werden grimmiger. Dwyer en enkele anderen waren in januari gekidnapt na afloop van het muziekfestival van Es-sakane. De vrouwen werden vrijgelaten, de mannen moesten mee.

In juli viel het Mauritaaanse leger met terreinwagens en vliegtuigen bases aan bij Raz-el-Ma en Ber in het Sahara-deel van Mali. Dat deden zij na de ontvoering van zeven buitenlanders, waaronder vijf Fransen. Mauritanië, Mali, Algerije en Niger versterkten hun gezamenlijke acties tegen terroristen. Een moeilijke, chaotische periode volgde, waarin meer buitenlanders werden ontvoerd. Bij acties om ze te ontzetten, vielen bij de aanvallende elite-eenheden veel doden. Uit wraak voor die aanvallen doodden de terroristen meer gijzelaars. Ook in 2011 werden in Mali,

Niger, Algerije en Mauritanië regelmatig buitenlanders ontvoerd. Meestal ging het om veel losgeld of uitruil van gevangenen. Het leek er steeds meer op dat Toearegs onderdak boden aan en samenwerkten met rebellen, terroristen en rovers. Kennelijk was hun vertrouwen in het door regeringen nakomen van beloftes tot onder het nulpunt gedaald. Het zou te maken hebben met uit Libië teruggekeerde Toeareghuurlingen van Moammar Gadaffi en de daarmee gepaard gaande toevloed aan vuurwapens waar vooral Mali onder leed.

Mauritanië, Frankrijk, Algerije en Mali voerden in 2010 en 2011 na een nieuwe golf van gijzelingen samen offensieven uit op kampen van Al Qaeda in Noord-Mali en Niger. Vanaf 2007 namen ook in Niger ontvoeringen, gijzelingen, wapen- en drugsmokkel door Al-Qaeda toe. In september 2010 waren het vijf Fransen van het uraniumbedrijf AREVA met twee Afrikaanse collega's, en begin 2011 ontvoerde AQIM in de hoofdstad Niamey weer Fransen. Een poging van Franse en Nigeriaanse troepen om hen te bevrijden eindigde met hun dood. De vijf gijzelaars van AREVA waren intussen naar Mali gebracht. De Franse president Sarkozy, nog opgewonden van zijn succes in Libië, bezwoer met man en macht tegen Al Qaeda in de Sahara en de Sahel te zullen optreden. Eind 2011 waren de medewerkers van AREVA nog steeds gegijzeld.

4.24 Meer samenwerking door terroristen van binnen en buiten de regio

Tussen 2010 en 2015 zag de hele Sahelgordel hoe extremisten van buiten, en de eigen nomadische bevolking, meer verknoopt begonnen te raken. Door de centrale, doorgaans zwarte regeringen van de Sahellanden werden de belangen van de Toearegs en andere nomadische volken vaak niet begrepen of bediend, afspraken werden vaak geschonden, en door economische en globale ontwikkelingen droogden de inkomstenbronnen van de nomadische volken op. Salafistische en Wahabitische terroristen zochten hun heil in verlaten woestijnstreken waar geen grenzen bestonden en legers niet vaak genoeg kwamen. Zij konden bondjes sluiten met de verpauperende, boze nomaden en gingen gezamenlijk de regeringslegers bevechten. Totdat de nomaden doorhadden dat zij misbruikt werden en weer hun eigen autonomie gingen nastreven. Intussen hadden Al Qaeda in de Islamitische Maghreb, Al Qaeda in de Islamitische Sahel, Boko Haram, de Hesbollah (Hizbul) groepen, boze militanten uit Libië en Al Shabaab hun samenwerkende en samensmeltende vertakkingen en cellen in het hele gebied, met strategische en tactisch goed gerichte, steeds van plaats wisselende aanslagen op politiebureaus, regeringsgebouwen, hotels en restaurants, en gijzeling van burgers, buitenlandse toeristen en zakenlieden. Tot dusver waren de terroristen hun bestrijders steeds een slag voor.

4.25 De VN-missie in Mali en het eigen optreden van Frankrijk

De groots opgezette militaire Mali-missie van de VN moest helpen om daar een einde aan maken en stabiliteit te scheppen in de regio. Sinds november 2013 deden er ook zo'n 400 Nederlanders aan mee, op in totaal 12.000 manschappen. Frankrijk voerde op eigen houtje ook gerichte aanvallen en bombardementen uit op stellingen van extremisten in Mauritanië, Niger,

Tsjaad en Burkina Faso. Sinds juli 2014 voerden drieduizend Franse anti-terreurspecialisten deze operatie Barkhane (Sikkelduin) uit. Het zag er eind 2015 naar uit dat deze problematiek van gefrustreerde woestijnnomaden en zich verspreidende terroristenorganisaties en criminele bendes voorlopig nog niet zou zijn opgelost, en dat de regeringen hun aandacht op de meer zuidelijk-centrale gebieden zouden vestigen.